

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

На правах рукопису

МОВЧАН УЛЯНА ІГОРІВНА

УДК 328.1:321.7

РОЗПОДІЛЕНЕ ПРАВЛІННЯ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ
НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ

23.00.02 – «Політичні інститути та процеси»

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
політичних наук

Науковий керівник
доктор політичних наук, професор Фісун О.А.

Харків – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади розподіленого правління в напівпрезидентських системах.....	12
1.1. Інституціональний дизайн напівпрезидентських систем.....	12
1.2. Моделі демократії в розділених суспільствах.....	45
1.3. Методологія дослідження розподіленого правління.....	60
Висновки до Розділу I.....	70
Розділ 2. Інституціональні механізми функціонування розподіленого правління в контексті напівпрезидентських систем.....	73
2.1. Інститути розподіленого правління: світовий досвід.....	73
2.2. Інституціональні особливості пострадянських напівпрезидентських систем.....	85
2.3. Коаліційний президенціалізм як нова модель функціонування напівпрезидентських систем.....	101
Висновки до Розділу 2.....	123
Розділ 3. Інституціоналізація розподіленого правління в українському напівпрезидентстві.....	125
3.1. Динаміка напівпрезидентської системи: коливання між прем'єр-президенціалізмом та суперпрезиденціалізмом.....	125
3.2. Вплив електоральної системи на коаліційні практики.....	139
3.2. Розподілене правління як засіб стабілізації напівпрезидентської системи в Україні.....	154
Висновки до Розділу 3.....	165
ВИСНОВКИ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	173
ДОДАТКИ.....	198

ВСТУП

Актуальність теми.

Досвід понад двадцяти років незалежності в пострадянських суспільствах з декількома суспільно-політичними розмежуваннями показав неспроможність роботи моделі мажоритарної демократії. Дискусія щодо того, яка система — парламентська чи президентська — є найбільш ефективною, так і залишається відкритою. Дослідники погоджуються з тим, що парламентська система є більш сприятливою для демократичного розвитку в суспільствах із декількома соціально-політичними розмежуваннями. Але проблема полягає в тому, що така система в цих країнах не може ефективно функціонувати через нерозвинуту або слабку партійну систему. Вивченню інститутів напівпрезидентських республік, переваг і недоліків президентських та парламентських систем присвячені роботи широкого кола іноземних дослідників: М. Дюверже [120], Р. Елджі [121; 122; 123; 124], Х. Лінца [47], С. Мейноурінга [163], О. Нето [171], Дж. Сарторі [195], А. Сіароффа [184], С. Хаггарда та М. Маккубінса [137], Дж. Цебеліса [207], М. Шугатра та Дж. Кері [201], а функціонування пострадянських політичних інститутів у контексті політичних трансформацій вивчають В. Банс [107; 108], Л. Вей [209; 210], Г. Кітчелт [150], Х. Лінц та А. Степан [162], М. Макфол [166], Т. Фрай [134], Г. Хейл [142]. На пострадянському просторі проблематика інституціональних особливостей політичних систем представлена в роботах О. Бабкіної [3], В. Гельмана [9], В. Горбатенко [12], Г. Зеленько [27], А. Колодій [35], Ю. Мацієвського [53], М. Михальченко [56], В. Погорілка [64], А. Романюка [71], О. Романюка [72], Ф. Рудича [73], О. Ткача [78], О. Фісуна [86], М. Шаповаленко [91]. Окремо інститути президентства та уряду вивчають В. Андрусів [2], І. Батракова [4], С. Бостан [5], Ю. Воскресенський [6], В. Дем'янець [7], О. Дудник [21], О. Зазнаєв [24], О. Закусило [26], М. Зелінська [28; 29], М. Кармазіна [33; 34], Ю. Левенець

[39], В. Литвин [48], Р. Мартинюк [52], І. Осадчук [62], Р. Павленко [63], О. Сидорчук [75], Ю. Тодика [79], В. Шатіло [92].

Одним з найбільш актуальних аспектів цієї проблеми є пошук оптимальної конфігурації інституціонального дизайну для держав із значними соціально-політичними розмежуваннями й несформованою партійною системою. Проблемами конституційної інженерії займаються такі вчені, як Д. Горовіц [13; 14], Б. Грофман [136], Л. Даймонд [118; 119], А. Лейпхарт [40], Х. Лінц та А. Степан [162], П. Норріс [176], Дж. Сарторі [195], М. Шугарт [200], Дж. Цебеліс [207] та ін. У цьому контексті увага дедалі більше зосереджується на пошуку альтернативних варіантів, які є адекватними процесам пізнього націо- та державотворення. Частина дослідників обговорює можливості альтернативних моделей, зокрема так звану консоціональну та консенсусну демократію, завдяки якій можливе представництво усіх значущих суспільно-політичних груп. Ця проблематика наявна в роботах Р. Андвенга [96], М. Богарда [101], М. Крепаза [116], А. Лейпхарта [156; 159], А. Ліяма [155], М. Дж. Лембруха [154], Е. Нодлінгера [175], Б. Рейлі [184; 186], Ф. Роедера [189].

За період існування незалежної України її політична система зазнавала змін, але так і не було винайдено ефективної комбінації інститутів, яка б сприяла демократичній консолідації. Модель мажоритарної демократії, за якої «переможець отримує все», за будь-яких поєднань напівпрезиденціалізму та формату електоральної системи, показала свою неефективність в контексті функціонування політичної системи України. Для української політичної науки залишається актуальним пошук механізмів формування стабільної більшості в парламенті та уникнення конфліктів між президентом та парламентом. Українська напівпрезидентська система, як у варіанті Конституції 1996 р., так і її модифікації 2004 р., спирається на патронажне президентство та неформальні механізми розподілу влади (Г.

Хейл, О. Фісун, Ю. Мацієвський). В цьому контексті необхідно звернути особливу увагу на модель розподіленого правління (power-sharing) (Д. Горовіц, А. Лейпхарт, А. Рейнольдс) та проблематику побудови коаліцій в напівпрезидентських системах, яка майже зовсім не представлена в українській науковій літературі (Ю. Левенець, Г. Зеленько). Останні дослідження показують, що всенародно обраний президент може виступати провідним форматором коаліції в багатопартійному парламенті (Т. Фрай, П. Чайсти, С. Черних, Дж. Чейбаб). Тобто коаліційна напівпрезидентська система може бути відповіддю на співіснування президента та фрагментованої легіслатури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у контексті наукової комплексної теми кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: «Розвиток політичної системи України у порівняльній і глобальній перспективі».

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є дослідження інституційних особливостей розподіленого правління в пострадянських напівпрезидентських системах та пошук оптимальної моделі інституційного дизайну задля подальшої демократизації політичного режиму України. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

- визначити основні моделі напівпрезидентських систем, їхні переваги та потенційні ризики;
- з'ясувати, наскільки ефективним є функціонування напівпрезидентських систем у посткомуністичних країнах;
- проаналізувати модель розподіленого правління та її альтернативи для суспільств із соціально-політичними розмежуваннями;
- визначити основні елементи моделі розподіленого правління, а також проаналізувати досвід її реалізації у світі;

- розкрити поняття коаліційної президентської системи та засоби впливу президента на формування коаліцій у парламенті;
- виявити специфічні риси функціонування української напівпрезидентської системи;
- розкрити сутність роботи виборчих систем та їхній вплив на створення більшості в українському парламенті;
- розробити практично-прикладні рекомендації щодо оптимізації політичної системи України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є пострадянські напівпрезидентські системи.

Предметом дослідження є інституціональні особливості функціонування моделі розподіленого правління в пострадянських напівпрезидентських системах.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових методів. Методологічною основою для вивчення інституціональних особливостей напівпрезидентської системи є концепція неоінституціонального аналізу. Неоінституціоналізм дозволив виявити, яким чином формальні повноваження президента та його неформальний вплив позначаються на політичній системі в цілому. Завдяки цьому методу було досліджено вплив патронажно-клієнтарних мереж в українській напівпрезидентській системі. Також, у роботі застосовано системний метод, у контексті якого феномен консоціальної демократії розглядається як цілісне багатовимірне явище. У низці випадків, де мова йде про порівняння наявних моделей у пострадянських напівпрезидентських країнах, застосовується компаративістський метод. Використання порівняльно-історичного методу надало можливість вивчити етапи розвитку та інституціональних змін політичної системи України. Структурно-функціональний метод дозволив розглянути напівпрезидентські системи з

точки зору того, яку роль відіграє президент у формування більшості в парламенті. Емпіричною базою дослідження стали: Конституція України, закони Про вибори Президента України, Про вибори народних депутатів України, Про внесення змін до Конституції України, Про політичні партії в Україні, дані виборів народних депутатів.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі було отримано результати, новизна яких розкривається в таких положеннях:

Уперше:

- проаналізовано особливості моделі розподіленого правління в контексті пострадянських напівпрезидентських систем та політичних трансформацій в Україні; доведено, що розподілене правління завдяки своїй інституціональній архітектурі спроможне зменшити вплив патронажно-клієнтарних мереж на логіку функціонування політичної системи через обов'язкове включення всіх основних акторів до процесу прийняття рішень;

- подано комплексний аналіз теорії розподіленого правління у контексті українського напівпрезидентціалізму; обґрунтовується теза про те, що елементи розподіленого правління заохочують співробітництво та кооперацію між елітами, що допомагає уникнути такої властивості політичної системи, як «переможець одержує все»;

- запропоновано авторський варіант інституціонального дизайну щодо оптимізації політичної системи України та найбільш оптимального варіанту електоральної системи в умовах гострих політичних розмежувань українського суспільства та чисельних вад інституціональної архітектури політичної системи України; обґрунтовуються наступні положення: уряд виключно підзвітний та підконтрольний парламенту; члени партії, яка посідає друге місце за результатами парламентських виборів, обов'язково включаються до кабінету на пропорційній основі; вводиться пропорційна виборча система за закритими регіональними списками;

Удосконалено:

- модель розподіленого правління А. Лейпхарта як напрямок конституційного реформування для інституціонального вдосконалення політичної системи та пошуку більш оптимальних принципів її побудови на пострадянському просторі та в Україні зокрема; доводиться, що парламентська система як один з основних елементів консоціональної демократії може бути замінена на прем'єр-президентську, яка створює більше стимулів для конкуренції в умовах існування патронажно-клієнтарних відносин;

- дослідження взаємозв'язку ефективного функціонування напівпрезидентської системи з особливими форматами партійної та електоральної систем, які дозволяють максимізувати чи мінімізувати вплив президента на політичну систему в цілому; зокрема, доводиться, що президент (завдяки своїм формальним повноваженням та неформальному впливу) і виборча система (пропорційна та змішана) впливають на формування стійкої більшості у парламенті;

Дістали подальшого розвитку:

- обґрунтування концепції розподіленого правління в порівняльній політології, а особливо її політичних проявів на пострадянському просторі в Україні та Киргизстані, де президент та прем'єр-міністр належали до різних соціально-політичних груп, які збігалися з лініями розмежувань суспільства;

- виявлення специфіки функціонування прем'єр-президентської та президентсько-парламентської форм напівпрезидентіалізму в пострадянських країнах із значними соціально-політичними розмежуваннями; зокрема, обґрунтовано тезу про те, що прем'єр-президентіалізм краще сприяє демократичній консолідації;

- дослідження ролі президента у формуванні коаліцій у парламенті в президентських та напівпрезидентських системах, а саме його здатності (чи

не здатності) впливати на побудову коаліцій на пострадянському просторі; додатково виділено ті інструменти, які застосовує президент для створення більшості (свої формальні повноваження, розподіл місць в уряді, доступ до бюджету).

Практичне значення одержаних результатів. Вивчення інституціональних особливостей напівпрезидентських систем та моделі розподіленого правління, її характерних рис та елементів зумовлене не лише соціально-політичним інтересом, але також має важливе практичне значення, яке полягає в окресленні оптимальної конфігурації інституціонального дизайну для політичної системи України, пошуку шляху конституційного реформування в контексті європейського вибору України.

Матеріали дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій діяльності, а також у практичному застосуванні щодо удосконалення чинного законодавства в Україні. Наприклад, висновки дисертаційного дослідження можуть бути корисними при розробці таких навчальних курсів та спецкурсів для спеціальності «Політологія», як «Порівняльна політика», «Сучасні парадигми політичної науки», «Теорія та практика президентських систем».

Особистий внесок здобувача. Результати та висновки дисертації, які виносяться на захист, отримані автором самостійно. У наукових статтях, опублікованих у співавторстві, внесок здобувача в одержанні наукових результатів, є таким: у спільній з Работяговою І.В. статті розроблено основні положення дослідження статусу президента в контексті функціонування політичних ринків. У спільній з Фісуном О.А. статті «Електоральні системи: показники ефективності та варіант для України» здійснено концептуалізацію критеріїв ефективності виборчих систем. У спільній з Фісуном О.А. статті «Перспективи консоціональної демократії» досліджено модель консоціональної демократії та її основних елементів.

Апробація результатів дисертаційного дослідження.

Основні теоретичні положення та висновки дослідження були апробовані на засіданнях і теоретичних семінарах кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України (м. Київ). Проміжні результати було представлено на II Науково-практичній конференції «Трансформації політичної системи України в контексті світових глобалізаційних змін (Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 2010), VIII Міжнародній міждисциплінарній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна» (Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 2010), Круглому столі «Конституційний транзит в Україні: моделі, алгоритми та перспективи» (Харків, 2010), Науково-практичній конференції «Інститут президентства в Україні й зарубіжних країнах: становлення, розвиток та сучасні тенденції» (Київ, 2010), Міжнародній конференції молодих учених HSS-2010 (Гуманітарні та соціальні науки) (Львів, 2010), I Національному конвенті українського відділення Міжнародної асоціації студентів політичної науки (Одеса, 2011), II Національному політологічному конвенті МАСПН (Київ, 2012), Слобожанських політологічних читаннях «20 років пострадянських трансформацій» (Харків, 2012), семінарах кафедри політології Каліфорнійського університету, Сан-Дієго в рамках програми академічних обмінів ім. Фулбрайта «Fulbright Research and Development Program» (Сан-Дієго, США, 2012-2013), Літній школі «Перспективи для демократизації, стабільності та європеїзації України» (Тарту, Естонія, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Держава та глобальні соціальні зміни» (Київ, 2015), Всеукраїнській науковій конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпро, 2016), Весняній

школі «Права людини як ключ до демократії» (Саарбрюкен, Німеччина, 2016).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 24 наукових праць, 10 статей у фахових виданнях з політичних наук (з них 7 без співавторів), у тому числі 1 стаття у закордонних виданнях, 1 стаття в інших наукових виданнях та 13 матеріалів та тез доповідей на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертаційної роботи відповідають меті і сформульованим завданням та відображають їх послідовне вирішення. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 213 сторінок (із них — 171 сторінок основного тексту), що містить 12 додатків, у тому числі список використаних джерел – 25 сторінок (210 найменувань, у т.ч. 114 іноземних).

Розділ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗПОДІЛЕНОГО ПРАВЛІННЯ В НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ

1.1. Інституціональний дизайн напівпрезидентських систем

Серед фахівців інституціонального дизайну триває дискусія відносно інститутів, що їх запроваджують держави на шляху демократизації, тим більше щодо держав із суспільно-політичними розмежуваннями. Вивчаючи президентську або парламентську систему, дослідники звертають увагу на те, чи ця система полягає у принципі «переможець одержує все» та монополізації влади на недемократичних принципах.

Специфіку президентської влади можливо описати, виділивши, перш за все, основні ознаки «чистої» форми президенціалізму: всенародне обрання президента, фіксований строк повноважень президента та парламенту (при цьому жодна гілка влади не повинна залежати від вотуму довіри іншої), виборна виконавча влада, яка призначає уряд та його склад, конституційно закріплені повноваження президента в законодавчій сфері [51, с. 42]. М. Шугарт та С. Мейнверінг зазначають, що президентське правління успішніше здійснюється там, де президент має незначні законодавчі повноваження, партії як мінімум помірно дисципліновані, а партійна система не сильно фрагментована [93, с. 50]. Це підтверджується тим, що «чим більшою владою наділений голова держави, тим ширшим стає потенціал протидії» [163, р. 455]. Очевидно, не випадково найбільш серйозні невдачі спіткали ті демократії, системи яких давали президентам дуже вагомі повноваження [163, р. 465]. Поки жодна з гілок влади не може розпускати іншу без власного переобрання, принцип поділу влади буде все одно забезпечуватися значно більшою мірою, ніж за будь-якого виду парламентаризму [93, с. 55].

Термін «парламентські системи» означає системи, у яких парламент є найвищим, верховним. Тому парламентські системи не припускають поділу влади між парламентом і урядом: вони базуються на поділі повноважень між законодавчою і виконавчою владою. Також слід зазначити, що за всіма системами, які називають парламентськими, саме парламент призначає, підтримує, а в деяких випадках відправляє у відставку уряд. Основна проблема усіх форм парламентаризму полягає в наявності партій, які є недисциплінованими [74, с. 97].

Так, Х. Лінц вважає, що «парламентська система більше сприяє стабільній демократії, ніж президентська» [50, с. 803]. Він зазначає, що «президентський устрій функціонує відповідно до правила “переможець одержує все” — принципу, якому властива тенденція перетворювати демократичну політику в гру з нульовою сумою». Висновок, який робить Х. Лінц, особливо вартий уваги для країн із глибокими політичними розколами й чисельними політичними партіями; таким країнам парламентаризм загалом пропонує кращу надію на збереження демократії. У суспільствах, що «поляризовані або поділені чисельними розламами, багатопартійна система з пропорційним представництвом може дати змогу сформувати альтернативні коаліції, а отже, запобігти небезпечним результатам гри з нульовою сумою виграшу» [50, с. 804–807]. Із цією точкою зору погоджується й Дж. Сарторі, який зазначає, що «система “переможець одержує все” є недоцільною, якщо державний устрій поляризований і (або) характеризується різномірною політичною культурою» [74, с. 100]. Однак висновок Х. Лінца про зв'язок президенціалізму та принципу «переможець одержує все» зазнав критики. Зокрема, серйозні заперечення були висунуті Д. Горовіцем та С. Мейнверінгом. Так, Д. Горовіц пише про те, що «парламентські системи мають таку рису, як «переможець одержує все», коли кожен, хто має більшість у парламенті, може узурпувати собі державну

владу» [16, с. 828] Він наводить приклад колоніальних держав, що успадкували парламентські системи при набутті незалежності, коли низка етнічних груп спромоглася забезпечити собі більшість місць у парламенті й закрити шлях до влади решті груп [16, с. 828]. С. Мейнверінг наголошує на тому, що «парламентські системи з дисциплінованими партіями здатні контролювати відносну більшість у парламенті, формують уряд, для якого практично немає заборон. У цьому сенсі вони реалізують принцип “переможець отримує все” більшою мірою, ніж президентські системи» [93, с. 55]. Також, С. Мейнверінг та М. Шугарт вказують на ще одну загрозу парламентаризму. Вони пишуть, що «в країнах з недисциплінованими політичними партіями перехід до парламентаризму здатен загострити проблеми функціонування всієї політичної системи і навіть призвести до її нестабільності» [93, с. 72].

Водночас парламентські демократії мали значну перевагу над президентськими демократіями в багатьох ключових аспектах, особливо в їхній здатності виживати за багатьох умов. Варто зауважити, що президентська система в її класичному уявленні функціонує тільки в США. В цьому дисертаційному дослідженні ми розглядаємо президентські системи, які склалися на території Латинської Америки (особливо випадок Бразилії). Президентські режими характеризуються слабкими політичними партіями та частими патовими ситуаціями між президентом та парламентом під час розробки рішень. Така проблема виникає внаслідок того, що президентські режими мають недоліки в механізмі розв’язування конфліктів між виконавчою та законодавчою владами. Парламентська система характеризується тим, що уряд повинен мати довіру та підтримку з боку парламенту. Таким чином, уряд не може існувати без підтримки більшості. У президентських режимах президент обирається на фіксований термін народом та не залежить від парламенту. І якщо на виборах президентська

партія не отримала більшості, то не існує механізмів розв'язання конфлікту між двома легітимними гілками влади (президентом та парламентом) [112]. Але М. Шугарт і Дж. Кері встають на захист президентських систем і стверджують, що наявні дослідження ігнорують багато важливих факторів, а саме інституціональний дизайн та електоральні правила. Ці дослідники наголошують, що не президентські режими спричиняють нестабільність, а тільки певні конфігурації всього блоку президентських повноважень. Вони поділяють аргументи проти президенціалізму на три категорії: проблеми тимчасової жорсткості системи (фіксовані терміни), мажоритарні тенденції і подвійна демократична легітимність. Автори стверджують, що існує чотири основні переваги президенціалізму, які відсутні в парламентських системах: пряма підзвітність виконавчої влади, чітка визначеність результатів виборів, існування системи взаємних стримувань і противаг між гілками влади, а також потенційна роль президента як арбітра в системі [194].

Посткомуністичні переходи до демократії демонструють популярність напівпрезидентських систем. Цей тип поєднує інститути президентської та парламентської систем. Ключовими аспектами змішаних, або напівпрезидентських, політичних систем є такі: 1) президент обирається всенародним голосуванням; 2) він наділений вагомими повноваженнями; 3) прем'єр-міністр та міністри (що часто є опозиційними до нього) наділені виконавчою владою [120, р. 166]. Це формулювання вперше було використано М. Дюверже в 1980 році та зазнало критики, наприклад, у роботах М. Шугарта та Р. Елджі.

Дж. Сарторі наголошує, що державний устрій є напівпрезидентським у тому випадку, якщо мають місце такі властивості та характеристики:

1) глава держави (президент) обирається на основі всенародних виборів прямим голосуванням на визначений термін;

2) глава держави розділяє виконавчу владу з прем'єр-міністром таким чином, що це веде до структури двоїстої влади, чії три визначальні критерії такі:

а) президент незалежний від парламенту, однак він не має влади управляти сам, тому його воля повинна передаватися і здійснюватися через його уряд;

б) і навпаки, прем'єр-міністр і його кабінет є незалежними від президента в тому, в чому вони є залежними від парламенту: вони є суб'єктом або парламентської довіри, або недовіри (чи обидвох), але в будь-якому випадку кабінету необхідна підтримка більшості в парламенті;

в) структура двоїстої влади за напівпрезидентської форми правління допускає різноманітні види рівноваги, а також зміну переваги повноважень у межах виконавчої влади за суворого виконання умови, що існує «потенціал автономності» кожного елемента виконавчої влади [74, с. 125].

Таким чином, характерними ознаками напівпрезидентського правління є наявність всенародно обраного президента та поділ влади між президентом та прем'єр-міністром. Також однією з особливостей, яку повинна мати напівпрезидентська система, є подвійна структура влади, тобто структура з двома лідерами. Тобто будь-яка напівпрезидентська система повинна деяким чином встановлювати двовладдя між президентом, який є главою держави, і прем'єр-міністром, який очолює уряд [74, с. 115–116].

Для напівпрезидентської форми правління характерним є те, що елементи президентської республіки поєднуються з елементами парламентської республіки, а саме:

1) президент є главою держави, обирається, як правило, на загальних зборах і наділений юридично й реально більшими повноваженнями;

2) уряд формується парламентським шляхом і є відповідальним політично не лише перед президентом, але й перед парламентом;

3) президент здійснює загальне керівництво урядом, але уряд очолює прем'єр-міністр;

4) президент має право розпуску парламенту у випадку настання певних обставин.

Згідно із цими критеріями, напівпрезидентські системи до початку 2000-х років сформувалися в 42 державах світу, але відмінності між ними є доволі значними — як на рівні особливостей конституційного дизайну, так і в функціонуванні певного політичного устрою тих або інших країн, у тому числі їхніх партійних систем [37, с. 119]. Класичним зразком республіки напівпрезидентського типу є Франція, політична система якої сформувалась в 1962 році. Також до цього типу належать країни «старої Європи», наприклад, Португалія, Ірландія, Фінляндія, Ісландія, Австрія та нещодавно виниклі держави, що фундаментально реформували свої політичні системи. Особливо велике поширення така форма правління одержала в постсоціалістичних країнах (наприклад, Польща, Румунія, Болгарія, Україна, Литва, Киргизія).

У цьому дисертаційному дослідженні застосовується визначення напівпрезидентських систем за Р. Елджі, який встановлює їх за такими ознаками: 1) наявність всенародно обраного президента та 2) прем'єр-міністр і кабінет відповідальні перед парламентом [127, р. 4].

Особливістю напівпрезидентських систем є те, що вони завдяки особливому розподілу повноважень між президентом та парламентом відзначаються стійкістю перед загрозою їх перетворення або на різновиди олігархічних режимів (у випадку парламентської системи), або на монополізацію влади (у випадку президентської системи). Ефективність напівпрезидентської політичної системи полягає: 1) у здатності системи забезпечувати безперервність у реалізації владних відносин; 2) у такому розподілі владних повноважень, за якого жодна з гілок влади не мала б можливості її монополізувати. Таку ефективність може забезпечити лише

напівпрезидентська система, оскільки, на відміну від президентської системи (в якій «сильна» виконавча влада співіснує з порівняно «слабкою» законодавчою) та парламентської (в якій виконавча влада порівняно із законодавчою є «слабкою»), вона містить у собі класичну систему стримувань та противаг. Наприклад, якщо президент має право формувати кабінет міністрів, то воно послаблюється необхідністю погодження кандидатур парламентом, право вето президента — можливістю його подолання простою більшістю голосів парламенту або строковими обмеженнями права президента розпустити парламент [23].

Специфікою напівпрезидентських систем також є те, що президент може бути як політично «сильним», так і «слабким» гравцем залежно від опозиційності / неопозиційності до нього більшості в парламенті. Найбільш точним визначенням напівпрезидентської політичної системи є ситуація, в якій всенародно обраний на чітко визначений термін президент співіснує з прем'єр-міністром та кабінетом міністрів (існують різні варіанти розподілу влади між цими двома лідерами), що є відповідальними перед парламентом. Отже, будь-яка напівпрезидентська система повинна певним чином вирішувати питання співвідношення влади президента, який є главою держави, та прем'єр-міністра, який очолює уряд та залежить від довіри парламенту. Для цього використовуються чітко прописані в конституції повноваження (в кожній країні вони різні), сталі політичні традиції, різні конфігурації парламентської більшості, ідеологічні уподобання лідерів (наприклад, приналежність до однієї політичної сили президента та прем'єра зменшує вірогідність конфлікту всередині виконавчої влади, тоді як різна політична орієнтація має зворотний ефект).

М. Шугарт та Дж. Кері пропонують виділити два типи напівпрезидентських систем: прем'єр-президентський та президентсько-парламентський. Ці типи можна схарактеризувати за двома пунктами: 1) хто

бере участь у призначенні прем'єр-міністра; 2) хто має відправити кабінет у відставку. Відмінність між ними полягає в різній ролі президента у формуванні кабінету. Так, прем'єр-президентська система характеризується доволі обмеженою роллю президента в призначенні кабінету: президенту належить влада призначати прем'єра та деяких міністрів за згодою парламенту, але він обмежений у повноваженнях знімати з поста прем'єр-міністра та міністрів (Франція, Португалія, Польща, Литва). У президентсько-парламентських режимах президент має право призначати та звільняти з посади прем'єр-міністра та весь кабінет (Азейбарджан, Росія) [200].

Прем'єр-президентська система визначається за такими ознаками: 1) всенародно обраний президент; 2) надання президенту повного спектра повноважень у сфері формування уряду (але за умови відсутності таких повноважень, як право вето); 3) виконавча влада розподілена між президентом, прем'єр-міністром та кабінетом міністрів, що відповідальні перед парламентом; 4) прем'єр-міністр та кабінет міністрів формально підзвітні виключно парламентській більшості [200, р. 333]. Недоліком такої системи є те, що в тих прем'єр-президентських режимах, де президент має значний обсяг повноважень, спостерігається більша нестабільність порівняно з президентсько-парламентською системою. Експерти радять як запобіжний захід використовувати конституційний обов'язок тієї гілки влади, що ініціює розпуск іншої, — також іти на власне переобрання.

Президентсько-парламентська система має такі характеристики: 1) всенародно обраний президент; 2) надання президенту повного спектра повноважень у сфері формування уряду (в тому числі призначення / звільнення членів кабінету міністрів); 3) кабінет міністрів має отримати довіру парламенту; 4) президент має право розпустити парламент; 5) прем'єр-міністр та кабінет міністрів підзвітні як президенту, так і парламентській більшості [200, р. 334].

Таблиця 1

Порівняльна характеристика прем'єр-президентської та президентсько-парламентської систем

Критерії	Прем'єр-президентська система	Президентсько-парламентська система
Вибори президента	Президент обирається всенародним голосуванням на фіксований термін	Президент обирається всенародним голосуванням на фіксований термін
Право призначати уряд	Президент має право висувати кандидатуру прем'єр-міністра та/або міністрів	Президент має право формувати уряд
Право зміщення уряду та/або прем'єр-міністра	Право відправляти кабінет у відставку належить тільки парламенту	Право відправляти кабінет у відставку належить як президенту, так і парламенту
Підзвітність уряду	Уряд підзвітний тільки парламенту	Уряд підзвітний як парламенту, так і президенту
Право вето	Президент у більшості випадків не має права вето або воно може бути подолане простою більшістю	Президент має право вето, в більшості випадків воно може бути подолане 3/5 або 2/3 від конституційного складу парламенту
Право розпуску парламенту	Президент має право розпуску парламенту, але це право обмежене	Президент має право розпуску парламенту

Варто зазначити, що ці дві форми напівпрезидентських систем дають різні стимули політичним акторам у контексті функціонування демократії за прем'єр-президентської та президентсько-парламентської систем. Так, за прем'єр-президентства президент може максимізувати свій вплив на

кабінет тільки у випадку співпраці з парламентом. Оскільки президент не має права відправляти уряд у відставку, він має стимули для ведення переговорів з парламентом та досягнення консенсусу відносно формування уряду. Таким чином, він може віддати частину влади парламентові, натомість отримавши постійний вплив на політичний процес, наприклад, через надання поста прем'єр-міністра члену президентської партії. Президент може спробувати не поступатися владою та нав'язати пропрезидентський кабінет парламентові. Однак, за прем'єр-президенціалізму, у президента немає стимулів дотримуватися такої стратегії. Президент знає, що такі дії викличуть протидію з боку парламенту й останній не підтримає кабінет, запропонований президентом. У цьому випадку президент може спробувати нав'язати інший кабінет, який, вірогідно, не підтримають, або зрештою домовитися з парламентом. Якщо президент і надалі продовжуватиме нав'язувати свій уряд парламенту, провина за несформований стабільний уряд буде повністю лежати на президентові за відмову вести переговори з парламентом. Зрештою, президент зрозуміє, що витрати на те, щоб бути винним у невдачі у формуванні уряду, мають серйозні політичні наслідки, і що краще вести переговори [124, р. 32]. Таким чином, за прем'єр-президенціалізму президент має прямі стимули йти на компроміси з парламентом.

Р. Елджі та ін. у своїй книзі «Напівпрезиденціалізм у Центральній та Східній Європі» (2011) доводять, що існує прямий зв'язок між обраним типом напівпрезиденціалізму та здійсненням демократії. Цей зв'язок не базується на силі президентських повноважень (іншими словами, не важливо, чи має президент право видавати укази чи право вести переговори). Замість цього головним стає те, чи відповідальний уряд перед президентом та парламентом, чи тільки перед парламентом. За президентсько-парламентської системи ні президент, ні парламент не мають стимулів домовлятися щодо формування уряду, тобто може виникнути політична нестабільність, яка буде

руйнівною силою для здійснення демократії. Водночас за прем'єр-президентської системи, де президент та парламент мають однакові стимули у формуванні уряду, політичний процес є більш стабільним, що сприятиме кращому здійсненню демократії. Як показали дослідження, прем'єр-президентські системи менш схильні до колапсу, ніж президентсько-парламентські [127, р. 254].

Слід підкреслити, що сила чи слабкість президента в напівпрезидентських системах залежить не тільки від формальних правил, але й від історично усталених традицій конкретного політичного режиму. Так, традиційно президент може не використовувати те чи інше право, яким він наділений за конституцією. Наприклад, порівнявши сукупний формальний вплив президентів у різних державах, можна побачити, що президент Ісландії є «сильним» з точки зору як законодавчих, так і незаконодавчих повноважень. Однак його вплив значно обмежений. Це пояснюється тим, що поправки до конституції вносяться простою більшістю в парламенті, а отже, якщо президент використає всю повноту своєї влади, то може втратити довіру парламенту та його повноваження конституційно можуть бути змінені [191, р. 260].

Головною відмінністю напівпрезидентської системи порівняно з парламентською республікою є те, що напівпрезидентський режим частіше дає президенту право розпускати парламент на власний розсуд та навіть відправляти кабінет у відставку. Напівпрезидентська система характеризується також тим, що президент та парламент залучені до обрання уряду, і їхні рішення про призначення кабінету можуть бути змодельовані як двостороння гра домовленостей між президентом та парламентом. У типовій напівпрезидентській системі формування кабінету відбувається за такою процедурою. На першому етапі президент призначає прем'єр-міністра. Напівпрезидентський тип конституції дає президенту виключне право

пропонувати кандидатуру на пост прем'єр-міністра, дозволяючи, таким чином, президенту мати ініціативу зі значними перевагами в грі призначень. На наступному етапі відбувається затвердження парламентом кандидатури прем'єр-міністра, яку запропонував президент. Оскільки парламент може лише затвердити або відхилити призначення президента й не може пропонувати власної кандидатури, його влада в процесі призначень є негативною [180, р. 724].

Як зазначалося раніше, в напівпрезидентських системах найбільш важливим елементом є наявність або відсутність стабільної пропрезидентської партійної та/або парламентської більшості. Так, якщо президент не має стійкої партійної підтримки, він, навіть маючи значні конституційно закріплені законодавчі повноваження, залишається «слабкою» фігурою в політичному процесі. А інколи прем'єр-міністр, що користується підтримкою абсолютної парламентської більшості з жорсткою партійною дисципліною, має повноваження, що дорівнюють повноваженням президента в президентських системах.

Ситуація, за якої вибори президента та парламенту відокремлені в часі, створює небезпеку їх налаштування один проти одного. Це відбувається через те, що формується парламентська більшість, яка є опозиційною до президента, або навпаки. Така ситуація називається «когабітацією» (cohabitation) та визначає специфічний випадок, у якому президент та прем'єр-міністр належать до опозиційних партій. Однак у нестабільній багатопартійній системі або системі з двома головними опозиційними блоками (частіше, ніж двома партіями) інколи важко визначити партії, політично опозиційні одна одній.

Частота виникнення когабітації в двох підтипах напівпрезидентських систем доволі різна. Так, у прем'єр-президентських системах когабітація трапляється час від часу, тоді як у президентсько-парламентській системі

майже ніколи не виникає. У таких системах, за визначенням, президент має право відправляти кабінет у відставку. Це дає президенту значно більший вплив на парламентські партії. У прем'єр-президентських системах успіх партій на парламентських виборах залежить від часу проведення виборів (чи спільні вони з президентськими), а також від підтримки президента серед населення в період парламентських виборів.

Фаза когабітації може закінчитися у випадку або проведення виборів, або політичного конфлікту серед прихильників у парламенті, але не завдяки впливу президента. Так, наприклад, партія, до якої належав прем'єр-міністр, прогнала на парламентських виборах, у результаті чого новий кабінет включив партію, до якої належить президент. Інші випадки — через внутрішньопартійні конфлікти в парламенті. Тут коаліція, яка контролювалася опозицією, розпадається і новий уряд включає президентську партію. Усі ці випадки стосуються «парламентського» фактору в системі. І навпаки, «президентський» фактор закінчує фазу когабітації внаслідок виборів президента. Президент у прем'єр-президентських системах може змінити прем'єр-міністра, коли його прихильники контролюють більшість у парламенті, і не може, коли перебуває в опозиції до парламентської більшості. Когабітаційний період дуже важливий у прем'єр-президентських системах, оскільки роль президента стає другорядною [194]. Стійкі демократії демонструють досвід вирішення проблем, що виникають у період когабітації. Так, Франція в якості неформальної практики виробила специфічний спосіб забезпечення безконфліктної когабітації: у випадку, коли президент не має більшості в парламенті та вимушений висувати кандидатуру прем'єр-міністра з наявної більшості, прем'єр-міністр наділяється всією повнотою виконавчих повноважень у сфері внутрішньої політики, в той час як президентські повноваження обмежуються вирішенням питань зовнішньої політики та представництвом держави на міжнародній арені. Серед держав із

напівпрезидентською системою, окрім Франції, Австрія, Ісландія та Ірландія демонструють досвід моністичного біпредставництва, в умовах якого з двох джерел виконавчої влади лише одна є контролюючою (або президент, або прем'єр-міністр), тоді як Фінляндія та Португалія репрезентують випадок дуалістичної бірепрезентації, в межах якої прем'єр-міністр і президент виступають як рівносильні гравці. Водночас у нових демократіях така патова ситуація призводить до дисфункціональності політичної системи, особливо за слабкої партійної системи або наявності «партійних субститутів (регіональних політичних машин і політизованих фінансово-олігархічних груп)» [140, р. 152].

Таким чином, такий недолік напівпрезидентціалізму, як прямі вибори президента, коли всенародно обраний кандидат часто ставить себе вище за закон, може вести до дестабілізаційного періоду когабітації між президентом та парламентом, а напівпрезидентціалізм особливо вразливий до колапсу системи в період «розділеного правління меншістю», де президент керує за допомогою декретів. Але водночас, вивчаючи напівпрезидентські системи, відомий дослідник у цій галузі Р. Елджі зазначає, що існувало лише декілька прикладів когабітації в часткових демократіях і тільки один випадок призвів до колапсу. У стійких демократіях когабітація ніколи не асоціюється з розпадом системи. Існує багато прикладів «розділеного правління меншістю» і багато випадків, коли така ситуація призвела до падіння демократії. Але водночас існує така ж кількість випадків, де «розділеного правління меншості» не призвело до розпаду цих демократій, ці випадки асоціювались із небезпекою персоналізації політичного процесу. У стійких демократіях «розділене правління меншості» не веде до падіння демократії чи навіть змінення статусу зі стійкої до часткової демократії [125, р. 50].

У різних політичних системах формування кабінету належить різним акторам. Так, відмінність між парламентською та президентською формою

полягає в тому, що за парламентаризму уряд повинен мати підтримку парламентської більшості, де парламент може відправляти кабінет у відставку в будь-який час, тоді як у президентській системі уряд не може бути відправленим у відставку більшістю в парламенті. Також у цій системі президент залишається главою уряду, навіть якщо він є опозиційним до парламенту. Друга відмінність полягає в тому, що за парламентаризму будь-яка партія може виступати ініціатором створення коаліції, однак у більшості випадків партія меншості може бути виключена з цього процесу. За президенціалізму тільки президент може формувати уряд, і президентська партія має обов'язково бути включеною до кабінету, незважаючи на те, скільки місць вона займає [113, р. 567–568].

Різні формули, що використовуються на виборах до парламентської асамблеї в напівпрезидентських системах, матимуть різний вплив на вірогідність продуктивної чи непродуктивної, більш чи менш зв'язаної парламентської більшості і, як наслідок, більш чи менш сильного прем'єр-міністра. Двотурова система виборів, що використовується у Франції, створила те, що називається «біполярною кадриллю», дозволяючи чітке протистояння двох угруповань. Пропорційна система виборів, що використовувалась у Португалії та Польщі, продукує різні результати. У першому випадку абсолютна парламентська більшість здатна значно обмежувати поведінку президента. У другому випадку обмеження поведінки президента відбуваються, як це не парадоксально, з нестачі потужного (сильного) парламентського аналога, здатного або повністю підтримувати, або повністю бути опозиційним до президента [178, р. 135–136].

Виборча система має прямий вплив на те, яка партійна система буде встановлена, що, у свою чергу, впливає на формування більшості в парламенті і на те, з якими проблемами може зіткнутися президент. Розглянемо детальніше особливості виборчих систем. Дж. Сарторі,

характеризуючи виборчі системи, зазначає, що за мажоритарних виборчих систем переможець одержує все, за пропорційних систем перемога розподіляється між кандидатами та передбачає певні норми представництва. За мажоритарних систем вибір учасника голосування обмежений і, врешті-решт, зводиться до однієї альтернативи; за пропорційних систем виборців не змушують концентрувати голоси, і діапазон вибору досить широкий. З іншого боку, мажоритарні системи пропонують окремих кандидатів; пропорційні системи зазвичай пропонують партійні списки [74, с. 3]. У кожній системі розрізняють по декілька підтипів.

Серед мажоритарних систем існують різні види. Так, однотурові системи відносної більшості — це системи, в яких переможцем стає кандидат, який набрав найбільшу (порівняно з іншими) кількість голосів. Якщо система передбачає для перемоги кандидата абсолютну більшість голосів, то в такому випадку використовується альтернативне голосування або система повторного голосування.

Альтернативне голосування вважається кращою системою голосування в одномандатних округах. Виборець розташовує всіх кандидатів відповідно до порядку переваги. Цю систему ще називають мажоритарно-преференційною. Кандидату, для того, щоб перемогти, необхідна підтримка абсолютної більшості. Якщо жоден із кандидатів не отримав абсолютної переваги більш ніж п'ятдесяти відсотків виборців, то кандидатів, які набрали найменшу кількість голосів, викреслюють зі списків, а переваги інших розподіляються доти, поки не виявлять переможця, який одержав абсолютну більшість голосів. Повторне голосування є особливою системою. Воно дозволяє виборцям голосувати двічі з інтервалом в 1-2 тижні між турами, а це означає, що виборці можуть переорієнтувати свій вибір на основі результатів першого туру. Двотурова мажоритарна система передбачає проведення

другого туру голосування за принципом відносної більшості, якщо в першому турі жоден із кандидатів не набрав 50 % голосів виборців [76, с. 21–22].

Мажоритарні системи вимагають високого ефективного бар'єру і, по суті, «концентрують владу» (систематично зменшуючи кількість парламентських партій). Мажоритарні правила передбачають, що кандидат або партія отримують 50 %+1 голос (включаючи альтернативне голосування) та двотурову систему. Системи відносної більшості характеризуються тим, що кандидат або партія отримують більше голосів за інших, але не обов'язково абсолютну більшість (включаючи системи відносної більшості, «партійне блокове голосування» та систему «єдиного неперехідного голосу»). Нарешті, змішані системи (змішана зв'язана та паралельна системи) використовують два окремі бюлетені для виборів до парламенту.

Пропорційна система виборів — це система, за якої місця в парламенті розподіляються пропорційно відповідно до отриманих голосів. Існує декілька підтипів цієї системи, які відрізняються за ступенем пропорційності. Це зумовлюється не тільки способом переведення голосів у місця, а й величиною виборчого округу. Пропорційні системи використовують партійні списки: закриті (кандидатів обирають у порядку, встановленому партією) та відкриті (виборці можуть віддати одну або більше переваг, відмічаючи прізвища у списку) [76, с. 23].

Поряд із голосуванням списком існують дві інші формули голосування: «вільний список» та обмежене голосування. За системою вільного списку виборець має право на стільки голосів, скільки обирається кандидатів в окрузі, він може віддати голоси одному кандидату або кандидатам з різних партій. Обмежене голосування дає кожному виборцю право на більше, ніж один виборчий голос, але кількість голосів менша, ніж кількість членів, яких обирають [74, с. 9–10].

З точки зору кількості розподілених місць, найбільш чистою пропорційною системою з усіх є голосування з індивідуальним переданням голосу в багатомандатних виборчих округах: для виборців обов'язковим є позначити цифрами навпроти прізвищ кандидатів, у якому порядку за них голосують; будь-яке перевищення квоти (норми представництва) перепризначається відповідно до другої переваги; кандидатів, що розташовані наприкінці списку, виключають зі списку, і їх преференції перерозподіляють доти, доки не будуть зайняті усі місця [74, с. 8].

Система голосування без передачі голосу являє собою систему, за якої переможцями стають кандидати, що отримали найбільшу кількість голосів, незалежно від їхньої партійної приналежності [76, с. 24].

Інституціональні варіанти всередині пропорційної системи стосуються використання відкритого чи закритого списку, вибору виборчої квоти при переведенні голосів у місця, рівня визначеного законодавством бар'єру та розміру виборчого округу [22, с. 33].

Триномінальна виборча система — гібридна модель, у якій пропорційність результатів забезпечується мажоритарним механізмом голосування. У кожному окрузі політичні партії і блоки висувують «відкриті» списки з трьох кандидатів, виборець віддає свій голос за певного кандидата, а не за список. У разі розриву між першим та другим місцем більше, ніж утричі, всі три місця з трьох віддаються політичній партії або блоку, який лідирує. Триномінальна виборча система дозволяє проводити вибори за партійними списками та, за відсутності значного розриву голосів, достатньо точно відображати політичні вподобання виборців. Закладений пропорційний механізм (який починає працювати у випадку значного розриву голосів) дозволяє корегувати мажоритарні результати в умовах явного або абсолютного переважання тієї чи іншої політичної сили в певному окрузі (винагороджуючи цю силу одним або двома додатковими місцями).

Триномінальна система множить електоральні шанси великих партій за рахунок малих та стимулює трансформацію партійно-електоральної моделі до двопартійного формату [82, с. 75]

Пропорційна система з партійними списками базується на принципі, що партії та політичні групи представляють кандидатів, а виборці можуть обирати як усередині списку між призначеними кандидатами, так і між партіями. Існує, по суті, три види списків: відкритий (ординальний), закритий (категоричний) та вільний.

Більшість систем зі списками є закритими. Це означає, що порядок кандидатів, які обираються, зафіксовано партією, і виборці не здатні віддавати свої преференції за окремих кандидатів. Пропорційна система з партійними списками, що використовувалась у ПАР, є типовим прикладом закритого списку. Виборчий бюлетень містить назву партії, її символ та фотографію лідера партії, але не імена окремих кандидатів. Виборці просто обирають ту партію, якій віддають перевагу, окремі кандидати обираються як результат, визначений самими партіями. Це означає, що партії можуть включати деяких кандидатів (можливо, членів етнічної чи лінгвальної меншості або жінок), кому б важко було бути обраним в іншому випадку.

Негативний аспект закритих списків полягає в тому, що виборці не мають змоги обирати тих, хто мав би представляти їхню партію.

Більшість пропорційних систем із партійними списками в Західній Європі використовують списки з преференціями (відкриті), у яких виборці можуть вказувати не тільки партію, прихильником якої є, але також кандидатів усередині цієї партії. У більшості цих систем голосування за кандидата, як і за партію, є обов'язковим, і оскільки більшість виборців голосують тільки за партію, а не за кандидатів, то опція «вибір кандидатів» у виборчому бюлетені має обмежений ефект. Однак, у Швеції більше 25 %

виборців регулярно обирають кандидатів, як і партії, і, таким чином, обираються кандидати, які б не були обрані у випадку закритих списків.

У Бразилії та Фінляндії виборці повинні голосувати за кандидатів: число місць, що отримує кожна партія, визначається загальною кількістю голосів, отриманих кожним кандидатом, а порядок, у якому обираються представники від партії на ці місця, визначається числом індивідуальних голосів, які отримав окремо кожен кандидат. Це дає виборцям набагато більше свободи під час обрання їхніх кандидатів, але також спричиняє небажаний ефект: кандидати всередині однієї партії мають змагатися один з одним за голоси, і ця форма відкритого списку може вести до внутрішнього партійного конфлікту та фрагментації. У Косово перехід від закритого до відкритого списку фактично збільшив присутність більш екстремістських кандидатів. У Люксембурзі та Швейцарії виборці мають стільки ж голосів, скільки місць потрібно заповнити, та можуть віддавати їх за кандидатів як усередині одного партійного списку, так і між списками декількох партій. Така форма списку пропорційної системи називається «панашаж» (від фр. *panachage* — «змішаний»). Ця система передбачає голосування за партії, як і більшість систем із партійними списками, але також дає виборцям можливість віддавати голоси за кандидатів, незважаючи на їхню партійну приналежність, таким чином змішуючи преференції щодо кандидатів з однієї партії з тими, хто належить до іншої. Отже, кожний виборець може продемонструвати свої уподобання не тільки відносно певної партії, але й кандидатів, що наявні у списку [206, р. 26].

Існує загальна згода серед експертів, що ключовою детермінантою електоральної системи є розмір округу (магнітуда), тобто кількість членів, що обираються в кожному виборчому окрузі. У таких системах, як система відносної більшості, альтернативне голосування та двотурова система, розмір округу становить одиницю й виборці обирають одного представника, і

навпаки, всі пропорційні системи, деякі мажоритарні системи (блокове голосування та партійне блокове голосування) та деякі інші системи (обмежене голосування та система єдиного неперехідного голосу) вимагають такого розміру округу, в якому обирається більше, ніж один депутат. За будь-якої пропорційної системи кількість членів, що обираються в кожному окрузі, значною мірою визначає, наскільки будуть пропорційними результати.

У системах, які досягають найбільшого рівня пропорційності, використовується більший розмір округу. Такі округи здатні гарантувати, що навіть дуже мала партія буде представлена в парламенті. У менших округах ефективний бар'єр є вищим. Наприклад, в окрузі, у якому обирається тільки три члени, партія має отримати хоча б 25 % +1 голос задля забезпечення собі місць. Партія, яка має підтримку тільки 10 % електорату, вірогідно, не отримає місця, і голоси прихильників цієї партії будуть втрачені. В окрузі, де обирається 9 членів, 10 % +1 отриманих голосів буде гарантувати, що партія отримає хоча б одне місце.

Проблема значної величини округу — як за кількістю місць, так і за його географічним розміром — полягає в тому, що зв'язок між кандидатом та його округом стає меншим. Це може мати суттєві наслідки в суспільствах, де локальний фактор відіграє значну роль у політиці або де виборці очікують, що їхні обранці підтримуватимуть міцний зв'язок з електоратом і діятимуть як їхні «делегати» в парламенті. Через це існують дебати про найкращий розмір округу. Більшість дослідників згодні з тим, що розмір округу між трьома та сімома місцями працює краще; також вони припускають, що непарна кількість, така як три, п'ять або сім, працює краще на практиці, особливо у двопартійних системах. Однак це лише грубе правило, й існує багато ситуацій, у яких є бажанішою та необхіднішою більша кількість членів для гарантування достатньої представленості та пропорційності.

Під час проектування виборчої системи розмір округу в багатьох випадках є ключовим фактором у визначенні того, як система буде функціонувати на практиці, та якою буде сила зв'язку між виборцями та їх представниками та загальна пропорційність виборчих результатів.

Чим більший розмір округу, тим більш різномірні інтереси можуть бути представленими. Але це також означає, що чим більший парламент, тим більшою є різномірність поглядів в середині нього. Така ситуація ускладнює управління для парламентарів: обговорення формування коаліції та досягнення компромісів, погодження питань державної політики тощо. Таким чином, під час визначення величини округу необхідно враховувати, якої саме мети необхідно досягти: представленості чи управління [10, р. 182].

Усі електоральні системи мають загороджувальний бар'єр — це мінімальний рівень підтримки, який необхідний партії для отримання представництва. Бар'єр може бути законодавчо визначеним (формальний бар'єр) або бути математичною властивістю електоральної системи (ефективний чи природний бар'єр).

Формальний бар'єр — це бар'єр, визначений конституцією або законодавством з питань електоральної системи. У змішаних системах Німеччини, Нової Зеландії та Росії, наприклад, бар'єр у тій частині, що обирається за пропорційною системою, становить 5 %: партії, які не набрали 5 % голосів на загальнонаціональних виборах, не отримують місць у парламенті. Цей принцип виник унаслідок спроб обмежити екстремістські групи на виборах у Німеччині, а також не допустити представлення надто малих партій.

Законодавчий бар'єр становить від 0,67 % у Нідерландах до 10 % у Туреччині. Партії, що отримують менше за цей відсоток голосів, виключаються з підрахунку. Яскравим прикладом цієї ситуації виступають парламентські вибори 2002 року в Туреччині, на яких багато партій не змогли

подолати 10-відсотковий бар'єр, унаслідок чого 46 % голосів було втрачено. В усіх цих випадках існування формального бар'єру веде до збільшення загального рівня диспропорційності, тому що голоси за ті партії, що могли б за інших умов отримати представництво, є втраченими.

У Польщі в 1993 р., навіть із порівняно низьким бар'єром у 5 % для партій та у 8 % для блоків, понад 34 % голосів були віддані за ті партії та блоки, що не подолали його.

Ефективний, прихований або природній бар'єр створюється як математичний побічний продукт електоральної системи, за якої саме розмір округу є найбільш важливим. Наприклад, в окрузі з чотирма місцями за пропорційної системи з партійними списками тільки кандидат із більш ніж 20 % голосів буде обраним, будь-який кандидат із менш ніж 10 % вірогідно не буде обраним.

Встановлення бар'єру може слугувати для дискримінації малих груп. Справді, в деяких випадках переслідується саме ця мета. Але в багатьох інших — усунення малих груп є небажаним, особливо там, де відбувається «розкол» підтримки декількох малих партій схожої орієнтації, що призводить до їх неспроможності подолати бар'єр. Деякі країни, які використовують пропорційну систему з партійними списками, дозволяють малим партіям об'єднуватися у блоки для досягнення електоральних цілей, таким чином формується картель для змагання у виборах. Це означає, що партії залишаються як окремі суб'єкти і в списку представлені окремо в одному бюлетені, але голоси, отримані за кожен, підраховуються так, ніби вони належать до цілого блоку; таким чином збільшується шанс, що партії зможуть подолати бар'єр і, як наслідок, будуть здатні отримати додаткове представництво. Подібне діє в континентальній Європі, у Латинській Америці й мало використовується в Африці та Азії [1].

У країнах з одномандатними округами певні округи можуть мати більше потенційних виборців, ніж інші. Це означає, що деякі голоси виборців є більш цінними, ніж інші. Таким чином порушується правило «одна людина — один голос». Дійсно, якщо існує одночасно три одномандатних округи, один з них із двома тисячами осіб, які мають право голосувати, а два інших налічують по 500 виборців кожний, тоді перший отримує по двоє представників на тисячу населення, тоді як виборці у двох інших округах отримують тільки по 0,5 представника на тисячу населення. Це є прикладом неправильного розподілу. Межі округів повинні бути змінені так, щоб кожний з округів мав приблизно по тисячі потенційних виборців. Така операція називається перерозподілом [206, р. 14].

Одним з важливих параметрів електоральної системи є формула, за якою обчислюється квота. Виділяють просту квоту, або квоту Хейра (її недолік полягає в тому, що залишається багато нерозподілених місць, що вимагає деяких інших процедур для розподілення цих залишків), квоту Друпа (Droop), або Гегенбах-Бішоффа (Hagenbach-Bischoff), квоту Імперіалі (Imperiali) [206, р. 30–31].

Інший шлях розподілити місця — це встановити серію дільників. Щоразу, коли партія отримує місце, її голоси діляться на відповідний дільник. Найбільш загальна така процедура складається з повторюваного процесу, в якому місця успішно розподіляються партіям з «найбільшим середнім» на кожному кроці. Найчастіше використовується процедура найбільшого середнього, відома як правило д'Хондта. Він використовує такі дільники, як 1, 2, 3, 4, Середнє визначається як голоси за партію (V) в певному окрузі, поділені на число місць (S), що розподіляються в окрузі, плюс 1: $A=V/(S+1)$. Метод д'Хондта, на відміну від простої квоти з найбільшими залишками, надає перевагу великим партіям. Інше правило розподілу місць використовує дільники за правилом Сент-Лаге, де дільники становлять 1, 3, 5, Ефект

використання цих дільників полягає у зменшенні того великого бонусу, що надає квота д'Хондта великим партіям, що дозволяє допомогти малим партіям. Існує також модифікований метод Сент-Лаге, який використовує такі дільники, як 1.4, 3, 5, Заміна першого дільника на 1.4 знижує можливості, які надає чистий метод Сент-Лаге малим партіям, та може сприяти тому, що середні партії отримують більше місць.

Зміна виборчої системи впливає на формування партій, їхню поведінку і конфігурацію партійної системи. Коли в Новій Зеландії була прийнята зв'язана змішана система, після перших же виборів виникли труднощі з формуванням уряду, і єдина партія правого спрямування отримала можливість увійти до правлячої коаліції, чого ніколи б не сталося за умов попередньої мажоритарної системи відносної більшості. Коли альтернативне голосування було прийнято на Фіджі, були сформовані дві мультиетнічні коаліції, що включили в себе практично всі партії, і одна з них отримала можливість сформувати уряд. В обох випадках нові системи змінили сили і можливості уже наявних партій, а також перекроїли систему їхніх союзів. Будь-яка нова виборча система несе в собі потенціал змін, але повний ефект проявляється після двох-трьох циклів виборів, коли політики і виборці адаптуються до створюваної ними нової системи стимулів.

Традиційно вважається, що вибори за мажоритарною системою відносної більшості сприяють формуванню партійної системи з порівняно невеликою кількістю партій (іноді тільки з двома). Відповідно до цієї системи, партія, що набрала близько 48 % голосів, фактично гарантовано отримує 50 % місць (навіть 40 % дає можливість отримати більшість місць). За допомогою такого бонусу під час розподілу місць мажоритарна система відносної більшості суттєво полегшує формування уряду порівняно з іншими системами і робить уряд більш стійким. Ті, хто цінують стабільність і зв'язок із виборцем, під час вироблення державної політики найчастіше віддають

перевагу мажоритарній системі відносної більшості. Однак вона не скрізь працює таким чином. В Індії, Малайзії і Канаді мажоритарна система простої більшості поєднується з багатопартійною системою, тому що структура соціальних розмежувань робить неможливим представити всі основні суспільні тенденції у двох або трьох партіях. Тим не менш, системи відносної більшості дійсно створюють стимули до агрегації або суміщення суперечних інтересів у декількох партіях.

Пропорційна система з партійними списками, з іншого боку, сприяє, як вважається, трансляції соціальних розмежувань. Позиції меншості, які недопредставлені в мажоритарній системі, можуть знайти своє відображення у випадку, коли партії, які отримали 5–10 % під час національного голосування, отримують відповідно 5–10 % місць у парламенті. Однак там, де існує багато соціальних розмежувань, прийняття прямої пропорційної системи створює стимули швидше до фрагментації, ніж об'єднання політичних тенденцій. У разі якщо соціальні групи організовані в різні партії, кожна з яких має невелику фракцію в парламенті, політичні відмінності, найімовірніше, будуть радше загострюватися, ніж зменшуватися. Формування урядів відбуватиметься з труднощами, їхній склад виявиться непередбачуваним, а стабільність — дуже низькою.

Теоретики консоціальної демократії доводять, що етнічні розбіжності можуть бути подолані за допомогою коаліцій, які створюються всіма основними групами, що пройшли в парламент завдяки пропорційному представництву [13, с. 157–158].

Протягом тривалого часу прямий вплив виборчих систем на міжпартійну конкуренцію вважався одним з найбільш важливих ефектів. Електоральна інженерія пропагувалася як засіб подолання виняткової нестабільності і фрагментації партійних систем (наприклад, в Італії, Бразилії

та Ізраїлі) або протилежної за своєю суттю небезпеки утворення перманентної однопартійності (як у Сінгапурі та Японії).

Ефекти виборчих систем почасти є механічними, оскільки вони залежні від тих перешкод, які автоматично створюються в одномандатних округах для невеликих партій з розосередженим електоратом, і частково психологічними, якими керуються як партії, так і виборці: наприклад, кандидати від невеликих партій не мають стимулів брати участь у виборах, якщо знають, що вони напевно програють, а виборці голосують стратегічно або тактично за партію, яка лідирує, знаючи, що їхній голос на користь невеликої партії все одно виявиться даремним.

Невеликі партії з електоратом, що проживає компактно, мають можливість виграти вибори навіть в одномандатних округах за формату відносної більшості. Зазвичай це різні релігійні, націоналістичні або етнічні партії, які мають географічно чітко окреслені регіони свого впливу. Мажоритарні системи відносної більшості переважно створюють труднощі для партій з не дуже високою кількістю прихильників, які розосереджені по всій території країни [61, с. 85–86].

Проведений аналіз показав неможливість некритичного прийняття заяви М. Дюверже про те, що мажоритарна система відносної більшості обов'язково призводить до двопартійності як універсального закону. Однак це положення знайшло своє підтвердження як певна прогностична закономірність: мажоритарна система відносної більшості дійсно призводить до «скорочення» кількості партій набагато частіше, ніж формат пропорційного представництва [61, с. 88].

Президент, для того щоб здійснити свої стратегії з вироблення політики, звертається до свого основного атрибуту конституційної влади — влади призначення. Кожного разу, призначаючи кабінет, президент демонструє іншим політичним акторам, які цілі він переслідує, а також як він

очікує здійснювати виконавчу владу та як планує ставитися до інших гілок влади, особливо до законодавчої. Законодавчий статус кабінету (меншості або більшості) залежить від того, чи існує домовленість між президентом та однією чи більшою кількістю партій, тобто чи має голова виконавчої влади партійну підтримку в парламенті. Укладення договору означає, що склад уряду — це результат домовленостей між президентом та партійними лідерами. Таким чином, згода щодо формування коаліційної більшості потрібна навіть у президентському режимі, де виживання кабінету не залежить від довіри парламенту [171].

Тривалість кабінету розглядається як індикатор ефективності уряду та стабільності демократичного режиму. Майже у всіх демократіях неписане правило про перші 100 днів нового кабінету показує, що час відіграє вирішальну роль в організації влади. Короткотривалі уряди вважаються неефективними, оскільки вони не мають достатньо часу для розвитку послідовної політики, а також відчувають брак владних ресурсів задля виконання своїх програм у повному обсязі. У більш нормативному сенсі, короткотривалі уряди відображають нездатність кабінету ефективно реагувати на сподівання та скарги громадян у демократичних країнах. І навпаки, довготривалі уряди мають кращі можливості для розробки внутрішньої єдності та контролю. Крім того, довготривалі кабінети не тільки більш ефективні, але також менш конфліктні у розробці та прийнятті політичних рішень. На тривалість кабінету мають вплив такі фактори: статус кабінету, правило формальної інвеститури, фрагментація (число ефективних партій) партійної системи. Також на стабільність кабінету можуть впливати ідеологічна різноманітність як партійної системи загалом, так і кабінету зокрема. Поляризація партійної системи та ідеологічна компактність кабінету також мають вплив на стабільність уряду [152, р. 13].

Також важливим є аналіз терміну повноважень уряду, що пов'язаний з аналізом тривалості та формування наступного кабінету. Залежно від причин, які визначають закінчення строку повноважень кабінету, виконання політики урядом стає під питання або навіть продовження існування коаліції може опинитися під загрозою. Крім того, причини припинення існування уряду можуть також мати вплив на прийняття рішень кабінетом. Відставка прем'єр-міністра або розкол в уряді, наприклад, може визначати стиль правління та процес комунікації в наступному уряді. Можна виділити декілька причин, за якими уряд перестає існувати. У першу чергу, строк перебування кабінету при владі може закінчитися у зв'язку з новими виборами. Звичайно, дата виборів визначається конституцією. Кабінет, що перебуває при владі протягом строку, визначеного конституцією, розглядається як стабільний та відносно успішний. Серед інших причин можна відзначити відставку або смерть прем'єр-міністра, розкол усередині кабінету, втручання президента та брак підтримки з боку парламенту [170].

Практика тривалості уряду в Західній Європі демонструє, що однопартійні кабінети більшості, як правило, є більш стабільними, ніж коаліційні кабінети, та загалом кабінети більшості триваліші за уряди меншості. Крім того, дослідження західних демократій підтверджують, що мінімально виграні кабінети також триваліші за розширені коаліції [150, р. 7]. Водночас, дослідження в країнах Центрально-Східної Європи показують, що в цих державах важко визначити певний ідеальний тип стабільного уряду [170, р. 878–892].

Прем'єр-міністр у напівпрезидентських демократіях має іншу кар'єру порівняно з його колегами в чистих парламентських системах. Мається на увазі, що президенти відіграють значну роль у виборі прем'єр-міністрів. Напівпрезидентські режими також надають президенту право відправляти прем'єр-міністрів у відставку. Це правило можна застосувати до прем'єр-

президентських систем, у яких прем'єр-міністр формально відповідальний тільки перед парламентською більшістю, а не перед президентом [194, р. 333].

У режимах, де президент має право розпускати парламент, відносини щодо переговорів будуть відрізнятися від тих, де президент не має такого права. Ті політичні системи, які дозволяють торги щодо розпуску, вірогідно, будуть враховувати електоральні міркування: президент має розглядати витрати та переваги від розпуску парламенту, а парламент має розглядати витрати та переваги від проведення дій, що можуть бути результатом передчасного закінчення строку повноважень. Обидва інститути мають розглядати їх електоральну підтримку відносно того, що принесуть їм позачергові вибори — переваги чи недоліки. Політики в парламентських режимах, якщо виникає необхідність, розглядають питання про розпуск парламенту тільки після формування кабінету. Натомість політики в напівпрезидентських режимах розглядають можливий розпуск на кожній стадії процесу формування уряду [167].

На призначення кабінету впливає не тільки те, хто має право номінувати та затверджувати кабінет. Розуміння того, хто може відправляти кабінет у відставку, також позначається на стадії його формування. Так, або парламент має виняткове право відправляти кабінет у відставку, або президент та парламент можуть в односторонньому порядку знімати прем'єр-міністра та уряд. У випадку, коли право знімати кабінет належить тільки парламенту, президент стикається з вибором: або призначити прем'єр-міністра, який відображає преференції парламенту, або призначити близького до себе кандидата та бути готовим до того, що парламент може в будь-який час змінити такий президентсько-орієнтований кабінет. Зовсім інші стратегії виникають, коли президент і парламент в односторонньому порядку можуть відправляти у відставку прем'єр-міністра та кабінет. Оскільки президент має

право відправляти кабінет у відставку, це надає йому додаткові переваги в процесі формування уряду. Наявність цієї норми в конституції передбачає, що забезпечення обрання прем'єр-міністра, більш прийняттого для парламенту, не гарантує його тривалого перебування на посаді, або що лояльність парламенту до прем'єр-міністра не опиниться під загрозою внаслідок необхідності кабінету виправдати надії іншого принципала — президента [180, р. 726–727].

Таким чином, президент в напівпрезидентських системах часто впливає на строк перебування кабінету при владі та на тип уряду, який буде сформовано. Водночас така двостороння підзвітність уряду створює проблеми, коли президент та парламент належать до опозиційних сил. Кабінет стикається з необхідністю здійснювати суперечні та несумісні політичні курси, які відстоюють парламент та президент, і, отже, така симетрична підзвітність (президенту та парламенту) має більший ризик раннього закінчення терміну кабінету, ніж якби він був підзвітний тільки парламенту [180, р. 742].

Парламентські конституції пропонують партіям порівняно прості механізми партійної підзвітності, мінімізуючи моральні ризики. Через те, що виконавча влада виникає з парламентської більшості, внутрішня партійна політика прямо визначає, хто і як саме буде керувати урядом. Таким чином, якщо партії обирають своїх агентів зі своєї верхівки та підтримують ефективний контроль над цими агентами після їх просування до верхівки виконавчої влади, можна говорити про парламентаризовані партії. Навпаки, тією мірою, якою партії делегують повноваження агентам, які можуть бути обраними виходячи з характеристик, що не пов'язані з їх відданістю самій партії, та які не можуть бути відкликані, можна говорити про президенціалізовані партії. Всенародно обраний президент має значення для всього, до чого прагнуть партії — голоси, посади, чи політика — та поділ

влади не просто виокремлює одну гілку від іншої; він розколює партію внутрішньо, створюючи особливі дилеми для членів однієї й тієї самої партії, які займають або прагнуть займати різні гілки влади.

Ситуація, за якої президент і парламент обираються окремо, та коли парламент має незначний вплив на формування кабінету, формує партійну стратегію щодо того, кого призначити на виконавчу чи законодавчу посади, сформувати електоральну чи правлячу коаліцію, впливає на наповнення виборчих кампаній та зміст чи рівень підтримки пропозицій виконавчого органу. Несумісні стимули між різними рівнями однієї політичної партії можуть виникати в усіх типах партій, незалежно від ідеологічного профілю чи соціальної бази [194, р. 326–327].

Тією мірою, що політичні партії залежать від електорального та управлінського успіху президента, вони не можуть бути «відповідальними» партіями. Замість цього вони є президенціалізованими партіями, тому що мають підпорядковувати свої колективні наміри одному лідеру, який залишається непідзвітним. Важливим є відсутність відповідальності всередині партійного керівництва, яка доходить до того рівня, що президент не відповідальний перед своїми прибічниками [194, р. 330].

Незважаючи на відсутність формальної підзвітності прем'єр-міністра президенту в прем'єр-президентських режимах, прем'єр-міністр у таких системах, як правило, стає де-факто агентом президента, доки президентська опозиція не контролює більшість в асамблеї. Дійсно, за такого уряду прем'єр-міністр часто стає особистим представником президента скоріше всередині асамблеї, ніж як рівноправний партнер президента за подвійної структури виконавчої влади. У випадку коабітації, контроль над кабінетом переходить виключно до асамблеї. У більш загальній ситуації, в якій президентська партія має значну кількість представників у законодавчому органі — не обов'язково більшість — місце президента в ланцюзі делегування функцій

між партіями та прем'єр-міністрами ускладнюється партійною здатністю притягнути до відповідальності або свого президента, або свого прем'єр-міністра. «Погіршення» президентом відносин між прем'єр-міністром та партіями послаблює контроль партій над складом та напрямками діяльності уряду [194, р. 334]. Таким чином, можна зробити висновок, що за певного розташування політичних сил прем'єр-президентська система функціонує як парламентська.

1.2. Моделі демократії в розділених суспільствах

На шляху запровадження демократичних інститутів учені та політики стикаються з труднощами щодо ефективного їх функціонування. Невдалі спроби запровадження демократичних інститутів в ХХ ст. показали, що більшість політичних систем Латинської Америки, Східної Європи, Азії та Африки одночасно зіткнулися практично з усіма завданнями національного будівництва. Порівняно зі старими націями-державами Західної Європи, що повільно розвивалися, багато політичних систем, які отримали незалежність у результаті розпаду Австро-Угорської, Російської або Оттоманської імперій, колоніальних систем Великобританії, Франції, Іспанії та Португалії, практично відразу ж були змушені одночасно вирішувати проблеми національно-культурної ідентичності, політичної участі та економічної нерівності [70, с. 192]. Швидке прискорення розвитку подій залишило їм дуже мало часу або не залишило його зовсім, щоб досягти хоча б тимчасових інституціональних рішень одних проблем, перш ніж розв'язувати наступні. У цьому й полягає фундаментальна відмінність між старими західними системами та більш молодими, що виникли в результаті розпаду великих імперій. Запізнілі нації не тільки затягнули з досягненням незалежності — у них залишилося мало часу, щоб створити власні незалежні інститути, перш ніж зіткнутися з руйнівними тисками ззовні та зсередини. Старі європейські нації розвивалися в багатоцентричному міжнародному оточенні, за відсутності панування якоїсь однієї певної моделі розвитку, з дуже слабкими транспортними зв'язками і без будь-яких технологій швидкої масової мобілізації. Запізнілі ж нації постійно мають перед собою приклади успішного розвитку, сильними і поляризованими зовнішніми центрами економічного та ідеологічного впливу, розвиненими засобами комунікації і налагодженими способами масової мобілізації [70, с. 193].

Для пояснення встановлення демократії в тих чи інших країнах слід звернутися до таких понять, як «нація-держава» та «держава-нація». Якщо в країні є тільки одна значна група, яка вважає себе нацією, має спільне відчуття історії та релігії, одну мову на всій території, то побудова нації-держави та демократії можуть посилювати одна одну. Водночас, якщо конкурентні вибори проходять в умовах багатонаціональної держави, то побудова нації-держави та встановлення демократії веде до конфліктних ситуацій. Це відбувається тому, що тільки одна нація буде переважати в побудові держави, тоді як інші нації будуть невизнаними, а деколи навіть маргіналізованими [204, р. 51]. Модель нації-держави передбачає одну ідентичність, що поділяється усіма членами та є єдиною як для членів нації, так і для громадян держави. Заради досягнення цієї мети держава проводить відносну гомогенізацію та асимілятивну політику у сфері освіти, культури та мови. У звичайній електоральній політиці автономістські партії некоаліційноздатні, а сепаратистські партії — або нелегальні, або маргіналізовані. Структура держави — переважно унітарна або мононаціональна федерація (прикладом можуть слугувати Франція, Швеція, Японія, Португалія) [205, р. 281]. Навпаки, політика держав-націй підтримує політико-інституціональний підхід, який захищає різноманітність, але водночас виробляє взаємодоповнювальні соціокультурні ідентичності. Політика «держав-націй» визнає законним публічне та навіть політичне вираження наявних соціокультурних поділів, а також створює механізми акомодатії конкуруючих та конфлікуючих вимог без нав'язування будь-якої однієї. Політика «держави-нації» передбачає створення приналежності («ми-відчуття») до загальнодержавної політичної спільноти, одночасно створюючи інституціональні гарантії для поваги та захисту політично важливих соціокультурних відмінностей. У демократичних суспільствах інституціональна гарантія запровадження політики «держав-націй»

набуватиме форм федералізму, та частіше за все саме асиметричного федералізму, з можливим комбінуванням його з консоціональними практиками [204, р. 52–53]. (Прикладами держав-націй можуть бути Іспанія, Бельгія, Канада, Індія.)

Ідеальний тип нації-держави характеризується такими ознаками [204, р. 53]:

- Загальна прихильність до традиції однієї найбільшої культурної цивілізації. Ця культурна ідентичність співвідноситься з існуванням державних кордонів з деякими винятками.
- Існують єдині спроби сприяти одній ядровій культурній ідентичності, особливо одній офіційній мові. Різноманітність культур не визнається. Мета — єдність у спільності.
- Держава унітарна або федеративна, але мононаціональна та симетрична.
- Етнокультурні та територіальні соціально-політичні поділи не такі важливі.
- Автономістські партії зазвичай не «коаліційноздатні». Сепаратистські партії поза законом або маргіналізовані в демократичному електоральному полі.
- Громадяни відчують свою приналежність як до держави, так і до єдиної культурної нації.
- Громадяни вірять у слухняність державі та лояльність до нації.

Ідеальний тип держави-нації визначають за такими характеристиками:

- Існує прихильність до більш ніж однієї культурної цивілізації всередині чинних кордонів. Однак ці прихильності заважають ідентифікації зі всією державою.

- Існує визнання та підтримка більш ніж однієї культурної ідентичності (і більш ніж однієї офіційної мови). Мета — єдність у відмінностях.
- Зазвичай федеративна система. Держава може бути унітарною у випадку, коли не дотримується агресивної політики нації-держави і де-факто сповідує багатомовність.
- Етнокультурні та територіальні соціально-політичні розмежування важливі, але визнаються як такі та демократично керовані.
- Автономістські партії можуть управляти у федеративних одиницях та бути «коаліційноздатними» у центрі. Ненасильницькі сепаратистські партії можуть іноді брати участь у демократичному політичному процесі.
- Багато громадян мають різноманітні, але доповнювальні ідентичності.
- Громадяни відчують покірність до держави та ідентифікації її інститутів. Жоден із них не ґрунтується на єдиній національній ідентичності.

Більш детальне протиставлення між двома категоріями — нації-держави та держави-нації — подане в Додатку Д.

Таким чином, держава-нація передбачає зовсім іншу концепцію управління. Водночас необхідно визначити її історичний контекст формування національних держав. Можна звернутися до концепції С. Роккана, який розглядає побудову національних держав залежно від певних конфігурацій геополітичних факторів. Він вводить поняття «поясу міст», пояснюючи, чому на певних територіях не виникли нації-держави в сучасному вигляді.

Так, С. Роккан створив формулу взаємозв'язку між географічним/топологічним розташуванням у Європі та успішністю

формування нації та держави. Узявши за основу два виміри — силу міст та силу католицизму — С. Роккан намалював «концептуальну карту» Західної Європи [38, с. 42]. Вводячи поняття «поясу міст», С. Роккан вказує на два аспекти: рівновагу сил та стійкість територіального розташування. У короткому історичному огляді він описує, як унаслідок особливого призначення міст, що були ланками на торгових шляхах, які зв'язували Південну і Північну (Західну) Європу, склався «пояс міст». Міста виникли або стали містами в загальноприйнятому сенсі за часів Римської імперії. Після падіння римського панування вони більшою чи меншою мірою зберегли свою економічну функцію і домоглися певної форми політичної незалежності, тим більше, що багато з них були розташовані у віддалених частинах колишньої імперії. Там склалося стійке поєднання внутрішньої рівноваги та дивовижної стабільності в тимчасовому масштабі. Розміри і багатство міст зростали, посилювалося їх функціональне відмежування від навколишніх сільських територій, проте все це відбувалося таким чином, що жодне з них (або дуже мало) не підпорядковувало собі повністю інші, що перешкоджало розвитку моноцефальної центроструктури (появі одного центру). «Пояс міст» був також достатньо сильним, щоб перешкодити вторгненню та захопленню його частин силами ззовні. Таким чином, Західна Європа була географічно перерізана на дві частини цією динамічною рівновагою сил. «Пояс міст» був ядром і «двигуном» Західної Європи, що визначив її територіальний поділ і структуру. Держави / імперії виникали поза «поясом міст», тоді як сам цей «пояс» відгородив себе від влади цих держав / імперій [38, с. 42]. Перші в Європі нації-держави сформувалися на територіях, прилеглих до «поясу міст», — у династичних центрах. За Рокканом, династичні центри, що були не в змозі проникнути всередину «поясу міст», більшою чи меншою мірою підпорядкували собі землі, розташовані між цим «поясом» і своїми головними міськими центрами. Їхні

державно-централізаторські зусилля перешкодили збільшенню інших міст і набуття ними тієї динамічної автономії, яка відрізняла міста «поясу». Крім того, династичні центри відгороджували свої міста від впливів, що йшли з «поясу» [38, с. 45]. С. Роккан доходить висновку, що держави, які сформувалися на «поясі міст» — це держави класичного консоціального типу.

Таким чином, для держав, що сформувалися на території «поясу міст», за С. Рокканом, або для держав-націй, за А. Степаном, необхідна інша концепція не тільки форми правління, але й «організації всього політичного простору», де політична система базуватиметься не на конкуренції та конфлікті (що властиве мажоритарній демократії), а на консенсусі. Так, термін «консоціація» передбачає управління на основі згоди та співробітництва. Ще в XVII ст. німецький вчений Йоганн Альтузіє запропонував альтернативну на той час концепції абсолютистської держави та абсолютного суверенітету теорію консоціацій та субсидіарності. Теорія Альтузіє виникла на протипагу уявленням Ж. Бодена щодо організації держави того часу. Робота Ж. Бодена «Шість книг суспільного блага» була класичним поясненням існування унітарної монархічної держави: влада держави повинна бути абсолютною, централізованою та неподільною. На протипагу цьому, Альтузіє акцентує увагу на створенні децентралізованої федеративної держави [104]. Він встановлює найбільш загальні правила для процесу прийняття рішень: те, що «зачіпає всіх, повинно бути узгоджено з усіма». Це означає, що будь-яке особливе співтовариство може мати право вето і саморегуляційну автономію з питань, які належать до життєвих проблем спільноти, тоді як щодо загальних питань, які стосуються всіх однаковою мірою, можливе голосування простою більшістю [145]. Ключовою категорією політичної теорії Альтузіє є «об'єднання» («consociation»), й вона

передбачає, що загальні питання не можна вирішувати більшістю, а має переважати одностайне прийняття на основі згоди [90].

Багатоскладове або суспільство із соціально-політичними розмежуваннями — це суспільство, в якому організація політики в більшості випадків відбувається відповідно до етнічної приналежності, і два або більше сегментів суспільства змагаються за владу в центрі політичної системи [136, р. 102].

Існує фундаментальна полеміка між захисниками комуналістичних поглядів (у яких консоціоналізм виступає найкращим варіантом) та тими, хто виступає за більш інтегративний напрям. У цьому контексті існують дебати між тими, хто пропонує виборчі системи, які можуть зміцнити позиції етнічних партій та сприяти розподілу, ґрунтуючись на етнічному принципі, та тими, хто бажає створити стимули для партій чи кандидатів, які створюють міжетнічні утворення чи мінімізують важливість етнічності як основу для розподілу суспільних ресурсів.

А. Лейпхарт запозичив термін «консоціональний» з робіт Альтузія для пояснення стабільності в поляризованих державах, уперше вживши його в роботі 1968 р. «Політика акомодатії» (The Politics of Accommodation), але цей термін не набув поширення. Свого розвитку в первісному вигляді теорія консоціональної демократії набула в статті «Консоціональна демократія», опублікованій у журналі «World Politics» за 1969 рік. У наступних роботах основний концепт А. Лейпхарта дещо змінився, але з 1990 року саме поняття залишається постійним. Так, консоціональну демократію А. Лейпхарт визначає через чотири її основні характеристики: велика коаліція, пропорційність, автономія сегментів і право вето. Тільки перший із цих пунктів — велика коаліція — був розглянутий у статті за 1969 рік. Також А. Лейпхарт наголошує на відмінності між первинними і вторинними

характеристиками, а саме: велика коаліція і автономія є ключовими, тоді як дві інші займають нижчу позицію.

Незвичність робіт А. Лейпхарта полягає в критиці класичної мажоритарної концепції демократії і її невідповідності викликам, які постають перед суспільствами з гострими розмежуваннями. Мажоритарна інтерпретація основного визначення демократії полягає в тому, що демократія означає «управління більшістю народу». Прихильники цієї інтерпретації доводять, що більшість повинна керувати, а меншість — перебувати в опозиції. Прихильники консоціональної моделі демократії стверджують, що виникає певна несумісність: з одного боку, первісний зміст демократії в тому, що «всі, на кого впливає певне рішення, повинні мати шанс брати участь у прийнятті цього рішення», а з другого — «воля більшості повинна переважати». Але мажоритарники відповідають, що цю несумісність можна усунути, виконавши дві основні умови. По-перше, відкидання меншин має пом'якшені наслідки, більшість і меншість керують по черзі, тобто теперішня меншість на наступних виборах може стати більшістю, а не буде приречена на постійну опозицію. Друга умова полягає в тому, що в однорідних суспільствах їхні впливові політичні партії не надто відрізняються між собою своїми політичними світоглядами, оскільки їм властива тенденція перебувати близько до політичного центру [157].

У менш однорідних суспільствах некласичного типу жодна із цих умов не може бути застосована. Політичні курси, які відстоюють головні партії, мають тенденцію різнитися між собою, а відданість виборців тій чи іншій партії часто буває більш непохитна, зменшуючи шанси на те, що головні партії будуть чергуватися при здійсненні урядових повноважень. Тим більше, в плюралістичних суспільствах, де фактично існують свої власні політичні партії, зацікавлені групи та засоби комунікації, гнучкість, необхідна для мажоритарної демократії, навряд чи буде існувати. За таких умов управління

більшості не тільки недемократичне, а й небезпечне, тому що меншини, вічно не маючи доступу до влади, відчуватимуть себе відкинутими й дискримінованими і можуть втратити свою вірність режиму. Такі суспільства вимагають певного демократичного режиму, що робить акцент не на опозиції, а на консенсусі, що швидше приваблює, ніж відкидає, і намагається максимізувати панівну більшість замість того, щоб задовольнятися простою більшістю, а саме консенсусної демократії [159].

Основні характеристики мажоритарної та консенсусної моделей демократії наведені в Додатку 3.

Консоціональна демократія може розглядатися як певна система акомодатії і компромісу між елітами, в рамках якої держави з гострими соціально-політичними розмежуваннями отримують можливість досягти політичної стабільності. А. Лейпхарт дає визначення консоціональної демократії через її чотири характерні риси, перша і найважливіша з яких — це здійснення влади великою коаліцією політичних лідерів усіх значних сегментів багатоскладового суспільства. Вона може проявлятися в декількох різних формах, наприклад, кабінет великої коаліції в парламентській системі, «велика» рада чи комітет з важливими дорадчими функціями або велика коаліція з іншими найважливішими посадовими особами в президентській системі. Три інші важливі елементи консоціональної демократії: 1) взаємне вето, або правило «співпадаючої більшості», яке є додатковою гарантією життєво важливих інтересів меншості, 2) пропорційність як головний принцип політичного представництва, він поширюється зокрема на принципи призначення на посади в державній службі та на розподіл бюджетних фондів, 3) високий ступінь автономності кожного сегмента в здійсненні своїх внутрішніх справ.

Так, найважливіша риса консоціональної демократії полягає в тому, що політичні лідери всіх значних політичних сегментів багатоскладового

суспільства співпрацюють в управлінні країною в рамках «великої коаліції». Стиль правління в консоціональній моделі ґрунтується на побудові коаліції інтересів [40, с. 86]. Для цього, зрозуміло, представникам політичних сил необхідно перебувати в уряді одночасно, а не брати участі в небезпечних тимчасових ротаційних коаліціях, склад яких постійно змінюється [40, с. 89].

Участь у «великій коаліції» дає важливу політичну гарантію безпеки політичним сегментам, що становлять відносну меншість, але гарантію не абсолютно надійну. Рішення повинні прийматися «великою коаліцією»; досягаються вони голосуванням, і хоча присутність у коаліції дає можливість меншостям максимально енергійно відстоювати свою позицію перед обличчям партнерів по коаліції, все-таки більшість може під час голосування забалотувати її. Якщо прийняті в такий спосіб рішення порушують життєві інтереси сегмента меншості, то така поразка буде вважатися неприпустимою, і співробітництво між елітами цих сегментів опиниться під загрозою. Таким чином, до принципу «великої коаліції» необхідно додати й право меншості на застосування вето; тільки таке право дасть кожному політичному сегментові повну гарантію політичної безпеки. Найбільша загроза полягає в тому, що це право може створювати такі ж складності для співробітництва в рамках великої коаліції, до яких може призвести й нехтування думкою меншості. Однак можна навести три аргументи на підтвердження того, що ця загроза не така велика, як здається. По-перше, вето має взаємний характер, усі групи, які становлять меншість, володіють ним і можуть вдатися до нього. По-друге, сам факт того, що право вето завжди є в арсеналі доступних засобів, надає меншостям відчуття впевненості, тим самим знижуючи ймовірність застосування цього права на практиці. І, нарешті, кожен політичний сегмент розуміє й усвідомлює небезпеку безоглядного застосування права вето. Взаємне вето може бути як неформальною домовленістю, так і офіційно оформленим правилом, що є закріпленим у конституції [40, с. 73–74]. Стиль

правління в консоціональній моделі ґрунтується на побудові коаліції інтересів. Оскільки в багатоскладових суспільствах ставки в політичній грі часто піднімаються дуже високо, то небажано уподібнювати політику гри з нульовою сумою: тому для них більше підходить «велика коаліція», а не схема «уряд проти опозиції». Під час розробки «нормальних» демократичних конституцій ця дилема вирішується встановленням влади простої більшості для звичайного перебігу справ і спеціальної абсолютної більшості на період прийняття важливих рішень (наприклад, змін до конституції) [45, с. 86–87]. Принцип пропорційності теж являє собою значне відхилення від принципу влади більшості й, подібно до взаємного вето, тісно пов'язаний із принципом «великої коаліції». Його можна застосовувати подвійно. По-перше, він є методом, за допомогою якого між політичними сегментами розподіляються пости в системі державної служби, а також фінансові ресурси у формі державних субсидій [40, с. 74]. Пропорційність як нейтральний і неупереджений спосіб розподілу усуває з процесу прийняття рішень багато проблем, потенційно здатних розколоти коаліцію, і тим самим полегшує тягар консоціональної влади. Пропорційність є основним принципом функціонування «великої коаліції»: всі найбільш значущі сегменти повинні бути не просто представлені в органах, що приймають рішення, але й бути представлені пропорційно. Є два принципи пропорційності, які породжують ще більші відхилення від влади більшості: свідомо завищене представництво малих політичних сегментів і паритетне представництво.

Останнє відхилення від влади більшості — автономність сегментів, що приводить до відповідної незалежності меншості у сфері її виняткових інтересів. Вона видається логічним наслідком принципу «великої коаліції». З усіх питань, що мають загальне значення, рішення повинні прийматися всіма сегментами разом, із приблизно пропорційним ступенем впливу. Щодо всіх інших питань прийняття й виконання рішень може бути надано окремим

сегментам. Делегування сегментам прав вироблення й впровадження в життя політичних рішень укупі з пропорційним розподілом державних коштів кожному сегменту — потужний стимул до становлення різних організацій усередині сегментів. Одним з аспектів визначення багатоскладового суспільства є те, що межі між сегментами переносяться й на інститути громадянського суспільства. Це означає, що автономність сегментів посилює багатоскладовість і без того неоднорідного суспільства. Природі консоціональної демократії цілком відповідає те, що вона (принаймні у своїй початковій фазі) робить багатоскладове суспільство ще більш неоднорідним. Зміст її — не в усуненні й не в ослабленні протиріч між сегментами, а у відкритому визнанні їх і перетворенні сегментів на конструктивні елементи стабільної демократії. Особливою формою автономії сегментів є федералізм, хоча, зрозуміло, федералізм може існувати й у не багатоскладовому суспільстві [40, с. 92–94]. Теорія федералізму має багато спільного із консоціоналізмом, причому це не тільки надання автономії складовим частинам держави, але й завищене представництво малих утворень у «федеральній» палаті парламенту. Таким чином, теорію федералізму можна вважати обмеженим й особливим видом теорії консоціональності, і навпаки, концепцію автономії можна розглядати як загальний висновок з теорії федералізму [40, с. 78–79].

Дональд Горовіц є найбільш відомим критиком консоціоналізму. Він наголошує на тому, що консоціальні механізми тільки посилюють розколотість за етнічним чи релігійним принципом, а в еліт немає стимулів для співробітництва [136, р. 108]. Горовіц приділяє увагу темі коаліцій до і після виборів: на відміну від А. Лейпхарта, для якого головним є досягнення компромісу між групами після виборів, Горовіц вказує на необхідність формувати до виборів коаліції, які будуть залучати виборців з різних груп і, таким чином, сприяти компромісу саме на етнічній основі [144, р. 23]. Він

висуває аргументи на користь інтеграційного підходу, який допомагає вирішувати етнічні конфлікти завдяки подоланню етнічної різниці між групами [136, р. 109]. Д. Горовіц визначає, що кращий шлях зменшити деструктивні характеристики суспільства із соціально-політичними розмежуваннями — не заохочувати формування етнічних партій, а радше використати таку електоральну систему, яка буде заохочувати кооперацію та акомодацию серед груп, що конкурують [184, р. 157].

Ще одним критиком теорії А. Лейпхарта є Ф. Рьодер. Він вказує на те, що механізми розподіленого правління обмежують демократію та зазвичай створюють стабільні картелі серед еліти етнічних груп [190, р. 36]. Багато інститутів включеного вироблення рішень, такі як взаємне вето, можуть бути використані для початку гри конфронтації, в якій кожна сторона загрожує застосувати блокування прийняття рішень у парламенті, доки інша сторона не піде на поступки.

Інститути розподіленого правління формують порядок денний політики та виключні права міжетнічного розподілу влади та ресурсів. Питання про те, що саме розділяє етнічні групи, посідає центральне місце, цей розділ підтримує міжетнічний конфлікт на високому рівні та життєздатність фундаментальних питань щодо переукладання правил [190, р. 37].

Інститути розподіленого правління створені також задля розширення репрезентативності держави, але ця репрезентативність завжди створюється за рахунок урядової неефективності. Включне вироблення рішень — особливо через гарантування етнічної представленості та гарантування вето — робить вироблення політики повільнішим та більш вірогідно призведе до глухого кута [190, р. 39].

Інститути розподілу влади (power-dividing) підкреслюють важливість громадянських прав, що обмежують уряд, розподіл влади, що створює різноманітні більшості, та стримування і противаги, що обмежують кожну

більшість. Ці інститути гарантують права етнічних та інших груп, але саме універсалістські, індивідуальні свободи. Механізми розподілу влади не скасовують мажоритарної складової в урядовому прийнятті рішень — основного принципу демократії, за яким популярна більшість обирає курс уряду. Інститути розподілу влади уповноважують різну більшість, де кожна більшість представляє суспільний інтерес дещо інакше, в окремому, незалежному урядовому органі [190, р. 52]. Простою та очевидною перешкодою від посягань більшості на права меншості є вимога, що будь-яка зміна в розподілі прав повинна бути ратифікована різною більшістю в урядових органах [190, р. 64].

Розподіл влади розпорошує політичну владу серед різних політичних інститутів на національному та субнаціональному рівнях і уповноважує різні більшості всередині кожної. Таким чином, заохочується відокремлення виконавчої влади від законодавчої та поділ легіслатури на дві окремі палати. Із цієї точки зору, навіть якщо президенціалізм веде до концентрації влади і, як наслідок, до суперпрезиденства, то в суспільстві із соціально-політичними розмежуваннями президентська система може вести до реального розподілу влади та значних стримувань і противаг, і в цьому випадку виступає кращою за парламентаризм. Також не обов'язково повинен бути один оптимальний набір правил виборів до репрезентативних органів, які представляють альтернативні більшості. Федералізм може вести до деструктивних наслідків через концентрування місцевої влади, а замість цього необхідне створення декількох інституціональних органів на субнаціональному рівні з правлінням, яке обирається більшістю [190, р. 343].

На практиці, три політичні моделі (консоціоналізм, доцентрова модель та корпоратизм) розглядаються як ідеальні типи, однак більшість країн використовує не чисті типи, а комбінації підходів. У Додатку К подано основні принципи моделей [186, р. 267].

Таким чином, окрім мажоритарної моделі, яка підходить для нації-держави, існують інші моделі демократії, які сприяють подоланню конфліктів та пошуку компромісів між різними суспільними групами в державі-нації.

1.3. Методологія дослідження розподіленого правління

Ключовою ідеєю у структурі розподіленого правління є те, що дві або більше етно-національних груп повинні спільно керувати державою та приймати рішення на основі консенсусу. Жодна група не може приймати важливих рішень без згоди іншої. На основі формальних та неформальних правил усі групи мають доступ до політичної влади та інших ресурсів. Цей концепт щодо регулювання таких конфліктів був сформований у 1970-х роках у роботах Аренда Лейпхарта, Еріка Нордлінгера, Джерарда Лембруха та інших, у теоріях консенсусної демократії, консоціальної демократії, корпоратизму та пропорційної демократії. Незважаючи на той факт, що ці терміни часто використовуються як синоніми, вони мають і свої особливості. Лейпхарт виділяє мажоритарну та консенсусну демократії: перша характеризується конкуренцією еліт та більшістю, яка може змінюватися після виборів, а друга — кооперацією між елітами та спільним врядуванням. У широкому сенсі, термін «консенсусна демократія» можна застосувати до кожної країни, де головні партії керують разом. Консоціалізм — це специфічна форма консенсусної демократії, пов'язана із сегментованим суспільством за етнічною ознакою чи з багатонаціональною державою, у якій проживає дві або більше етно-національних груп. Це визначення є більш точним, ніж «сильно поділені суспільства» (Нордлінгер) або «багатоскладові суспільства» (Лейпхарт). Іншими словами, не кожна форма інституціоналізованої довготривалої міжпартійної кооперації всередині нації-держави може називатися консоціалізмом. Цей вид консенсусної політики краще називати корпоратизмом або пропорційною демократією. Різницю можна проілюструвати на прикладі Бельгії та Австрії. Обидві розглядаються як класичні приклади західної консенсусної демократії, але обидві, очевидно, представляють два різні типи суспільства. Тоді як правила розподіленого правління в Бельгії доводять необхідність зберігати дві окремі етно-

національні групи (фламандці та валлонці) в одній державі, в Австрії після 1945 р. два політичні рухи (католики-консерватори та соціалісти) однієї і тієї самої національної групи розробили систему розподіленого правління. Згідно з Лейпхартом, консоціоналізм означає існування сегментних розмежувань та кооперацію еліт, тоді як корпоратизм стосується лише останнього. Таким чином, консоціоналізм є більш комплексним, бо він описує не тільки спосіб управління, але також специфічний тип суспільства [197, р. 203–204].

Таким чином, консоціоналізм розглядається як такий, що напряду пов'язаний з соціально-політичними розмежуваннями та різними аспектами поділу в суспільстві. Також він безпосередньо асоціюється з поведінкою еліт [169, р. 38]. Крім того, консоціоналізм пов'язаний з політичною традицією та моделями попередньої кооперації між елітами, тобто раніше наявна кооперація між елітами формує та сприяє утворенню консоціоналізму [169, р. 39]. Розподілене правління може ґрунтуватися як на формальних правилах, так і на неформальних практиках. Перші — це писані конституції, спеціальні закони, а другі — усні домовленості та неписані традиції [197, р. 218]. Наприклад, Бельгії правило паритету в Раді Міністрів отримало офіційний конституційний статус у 1970 році після його неформально використання з 1950 року. Особливе представництво всіх груп у парламенті, пропорційна система для державної адміністрації, розподіл влади між різними рівнями, як і процедури права вето — формалізовані. Тільки у сфері арбітражу інколи використовуються неформальні способи — часто у формі спеціальних круглих столів із провідними партійними лідерами з метою розв'язання конкретних проблем. Загалом, неформальні домовленості є лише доповненням до вже встановлених формальних правил. Їх можна було б розглядати як ознаку зростання взаємної довіри, тому що обидві сторони вважають, що неписані домовленості будуть збережені [197, р. 219].

А. Лейпхарт розмежовує свої терміни «консоціональна демократія», «розподілене правління» і «консенсусна демократія» [161, р. 6]. Розподілене правління не є синонімом консоціоналізму, тому що існує інший шлях, на відміну від консоціональних практик, розподілу влади: наприклад, через федерацію, періодичні і тимчасові коаліції, уряд, що чергується, розподіл влади, а також «колегіальні» інститути [177, р. 37]. Очевидною різницею між консоціональною і консенсусною моделями є те, що остання визначається чотирма, а пізніше — десятьма характеристиками. Друга очевидна відмінність полягає в тому, що чотири принципи консоціональної демократії ширші, ніж ознаки консенсусної демократії, які справляють враження більш близьких. Наприклад, консоціональна велика коаліція може набувати форми консенсусного, широко представленого, багатопартійного кабінету коаліції, але вона може також набувати й інших форм, таких як неофіційні консультативні механізми і президентства, що чергується (які можна розглядати як послідовну «велику коаліцію»). Крім того, для консоціональної демократії включення всіх значних груп населення, а не всіх партій є більш важливим, особливо, коли ці групи і партії не збігаються. Федералізм є лише одним зі способів установавання автономії груп. Найбільш важливим аспектом консоціонального принципу (а саме пропорційності) є пропорційне представництво (ПП), але воно також включає пропорційність у законодавчому представництві, що може статися без формального ПП: пропорційне призначення на державну службу і пропорційний розподіл державних коштів. Вето меншин — більш широке поняття, ніж проста вимога надзвичайної більшості вносити поправки до конституції. Крім того, характеристики консенсусної моделі з двопалатною системою, судовим контролем і незалежними центральними банками не є частиною консоціональної моделі. Ці відмінності можна підсумувати таким чином: консоціональна і консенсусна демократії мають більшу площу перекриття,

але жодна з них повністю не охоплює іншу. Це означає, що консоціональна демократія не може розглядатися як особлива форма консенсусної демократії і навпаки. Нарешті, хоча обидві консоціональна і консенсусна демократії є найбільш придатними формами демократії для поділених суспільств, консоціоналізм є сильнішими «ліками». Наприклад, у той час як консенсусна демократія надає безліч стимулів для широкого поділу влади, консоціоналізм вимагає цього і передбачає, що всі значні групи будуть включені в управління. Аналогічним чином, консенсусна демократія сприяє, тоді як консоціональна демократія вимагає автономії сегментів. Отже, для суспільств із гострими соціально-політичними розмежуваннями А. Лейпхарт рекомендує консоціональну, а не просто консенсусну систему [161, р. 8]. Порівняння різних моделей подано в Додатку Е, де вказані основні елементи та принципи моделей мажоритарної, консоціональної та консенсусної демократій.

Ключовим моментом, який визначає ефективність чи неефективність консоціональної моделі, є «екстраконституційні» фактори, що пов'язані з функціонуванням політичної системи в цілому. В українській практиці існує рівновага соціально-політичних сегментів, що призводить до блокування політичного процесу. За цих умов необхідне дослідження шляхів вирішення проблем, що пов'язані з пошуком нової конфігурації інституціонального дизайну. Одним з варіантів може бути використання деяких принципів консоціональної демократії А. Лейпхарта, а такий елемент, як принцип «великої коаліції», здатен частково розвантажити «вузькі» місця політичної системи в Україні.

Найважливішу рису «великої коаліції» становить не її конкретний інституціональний склад, а участь лідерів найбільших політичних сегментів в управлінні багатоскладовим суспільством. Помірність позицій і готовність іти на компроміси є необхідними умовами для формування «великої коаліції». У цьому сенсі перспектива участі в уряді — потужний стимул для

поміркованості і компромісу, оскільки в цьому випадку зводиться до мінімуму ризик бути обманутих іншими партіями чи власним необґрунтованим оптимізмом з приводу їхньої готовності до примирення. Перебуваючи разом при владі, партії, що цілком не довіряють одна одній, отримують важливу гарантію політичної безпеки [45, с. 89]. «Велика коаліція» може досягатися, наприклад, завдяки широкому представництву у виконавчому органі за допомогою таких конституційних вимог: уряд формується шляхом рівного представництва двох етнополітичних груп (Бельгія); надання всім партіям, які подолали 5-відсотковий бар'єр, права бути представленими в уряді (ПАР, 1994–1999); рівне представництво двох головних партій у кабінеті і чергування між двома партіями на президентському посту (Колумбія, 1958–1964); або постійне «резервування» президентського поста однією групою, а поста прем'єр-міністра — іншою (Ліван) [42, с. 168]. Таким чином, завдяки цьому механізму можливе створення дієвої більшості, де будуть представлені всі значні соціально-політичні групи.

Велика коаліція — всеохопний концепт, що описує будь-яке спільне управління, здійснюване елітою сегментів. Але можна виділити абсолютну, співпадаючу та слабку демократичну консоціональну виконавчу владу.

За абсолютної консоціональної виконавчої влади в ній представлені лідери усіх значущих сегментів етнічно розрізненої території [177, р. 12]. За співпадаючого консоціоналізму кожний значущий етнічний сегмент представлений у виконавчій владі й ця виконавча влада має підтримку принаймні більшості кожного сегмента. За слабого консоціоналізму кожний значущий сегмент має обраних політичних лідерів у виконавчій владі, але принаймні один із сегментів має підтримку відносної більшості серед виборців.

Демократична консоліація не вимагає повної, всеохопної, великої коаліції у виконавчій владі. Але ця велика коаліція повинна мати значний розподіл влади між сегментами, кожний з яких представлено в управлінні з підтримкою хоча б відносної більшості всередині кожного сегмента. Консоліації можуть існувати без включення всіх сегментів до уряду. Така ситуація виникає тоді, коли існує багато малих етнічних меншин, які не є особливо значущими [177, р. 13–14].

Перспективою консоліаційної демократії є не те, що демократичний режим є парламентським чи президентським. Вона полягає в існуванні розподіленого правління всіма групами над функціями виконавчої влади та устроєм порядку денного легіслатури [177, р. 17]. Виконавча влада, де існує значне міжсегментне представництво, є необхідною складовою демократичної консоліації.

Термін «розподілене правління», що використовується в цьому дисертаційному дослідженні, є перекладом словосполучення «power-sharing». «Share» у перекладі з англійської означає «ділити на певні частки», тому, на нашу думку, найкраще цей термін відображає слово «розподілений», що походить від слова «розподіляти», яке означає «ділити щось між ким-, чим-небудь, даючи кожному окрему частку» (згідно зі Словником української мови в 11 томах. — Том 8, 1977. — С. 774.). Основою дослідження виступає саме теорія «розподіленого правління» А. Лейпхарта, всі інші обґрунтування цього концепту зазначаються для виявлення «слабких» місць в контексті застосування «розподіленого правління» до напівпрезидентських систем.

Метод неоінституціонального аналізу дозволив виявити, які самі інститути впливають на функціонування напівпрезидентської системи. Частина з них була розглянута на початку, де мова йшла про інституціональні особливості напівпрезидентських систем. Але для досягнення поставлених завдань дисертації необхідно детальніше розглянути, які ефекти на

напівпрезидентську систему справляє змішана та пропорційна виборчі системи, бо саме вони відігравали вирішальну роль у побудові коаліцій у Верховній раді України, а також у взаєминах трикутника влади «президент – прем'єр-міністр – парламент».

Змішані виборчі системи (розрізняють паралельну та змішану зв'язану системи) демонструють істотні варіації в моделях міжпартійної конкуренції. Зв'язані змішані системи (де остаточний розподіл голосів коригується з результатами виборів за партійними списками), прикладами яких є Нова Зеландія та Угорщина, наближаються до багатопартійних систем, що використовують формат пропорційної системи. Деякі з незв'язаних змішаних систем із високою пропорцією одномандатних округів (наприклад, Південна Корея, Японія і Тайвань) мають показник числа ефективних партій, близький до показника в мажоритарних системах. Помітним винятком із цієї схеми є Росія та Україна: незважаючи на застосування незв'язаного змішаного виборчого формату, партійні системи обох країн досить сильно фрагментовані. Нестабільність партійних систем у цих державах, а також слабкість демократичної консолідації на етапі переходу до демократії в сукупності з наявними істотними соціальними розколами, а також особливою роллю безлічі формально незалежних мажоритарних депутатів, допомагають зрозуміти специфіку взаємозв'язку виборчої та партійної систем у цих країнах [61, с. 90–91].

Визнаючи, що системи пропорційного представництва з точки зору переведення отриманих партією голосів у кількість місць у законодавчому органі, порівняно з мажоритарними системами, загалом більш пропорційні, тим не менше, не потрібно перебільшувати значущість їхніх відмінностей. Необхідно також відзначити, що існує велика диспропорційність співвідношення місць та голосів у нових демократіях, які прийняли пропорційну систему в поєднанні з великим розміром округу (наприклад,

Естонія та Росія в 90-х роках). У цих країнах кількість партій, які беруть участь у виборах, буде збільшуватися зі збільшенням величини округу. Якщо більшість партій не зможуть подолати поріг представленості на рівні округу (або певний загальнонаціональний поріг), цілком вірогідно, що 20 (чи більше) відсотків голосів будуть втраченими, і це дійсно викличе певну диспропорційність частки голосів та частки місць у рамках партійної системи в цілому [17, с. 35]. Подібним чином, ігнорування впливу загальнонаціонального порогу, яке веде до викривлення реальної представленості партій на рівні округу, призводить до серйозних помилок під час оцінки впливу виборчих систем як на пропорційність переведення голосів у місця, так і на збільшення кількості партій [17, с. 37]. Важлива особливість пропорційних або напівпропорційних змішаних систем (як, наприклад, кумулятивне або лімітоване голосування) полягає в тому, що вони дають можливість представництва різним меншинам, які не отримали б представництва, якби використовувалися мажоритарні системи з одномандатними округами [17, с. 46]. Незважаючи на те, що забезпечувати представництво меншин вважається благом, перевагу слід віддавати тим системам, які роблять це «природнім» шляхом, а не за допомогою законодавчого закріплення зобов'язань [17, с. 48]. Різні автори підкреслюють важливість збереження невизначеності в процесі пошуку політичних переваг. Партії, які мають широку підтримку по всій країні, але при цьому не впевнені у силі цієї підтримки, віддадуть перевагу пропорційній системі виборів. З іншого боку, партії з географічно локалізованим електоратом або партії, які, попри розосередження своїх прибічників, можуть розраховувати на отримання більшості (або близької до більшості кількості) голосів, найімовірніше, віддадуть перевагу тій чи іншій мажоритарній системі з одномандатними округами [17, с. 50]. До обрання виборчої системи слід підходити з розумінням того, які є перспективи для утворення майбутніх

коаліцій, шанси у конкурентів, чи взагалі наскільки будуть легітимними наслідки виборів.

Деякі вчені зазначають, що для побудови моделі *power-sharing* необхідна парламентська система, але завдяки порівняльному методу дослідження вдалося визначити, що деякі напівпрезидентські країни за певних умов поєднання формальних та неформальних інститутів можуть діяти як парламентські. Інші дослідники наголошують на тому, що саме прем'єр-президентська система може функціонувати як парламентська [114]. Співвідношення різних систем можна побачити в Таблиці 3.

Таблиця 3

Функціонування систем відносно того, кому підзвітний уряд

Підзвітність уряду до	Парламентська	Прем'єр-президентська	Президентсько-парламентська	Президентська
Парламенту	Так	Так	Так	Так
Президенту	Ні	Ні ¹	Так	Так

На нашу думку, в цілому прем'єр-президентціалізм можна розглядати як найбільш оптимальний вибір інституціонального дизайну: він привносить у демократію як чинну легітимність, так і ефективне управління. У такій республіці зберігаються переваги президентціалізму: прямі президентські вибори лідера виконавчої влади допомагають забезпечити легітимність, тоді як інституціональне розосередження влади може робити управління більш відкритим для доступу та допомагає обмежити авторитарні тенденції. Народна підтримка сильної національної фігури дійсно може сприяти об'єднанню розколотого суспільства, проте у випадку, коли сильний президент приймається тільки однією стороною (як правило, більшістю етнічної та/або соціетальної/регіональної групи у багатоетнічному суспільстві

¹ Варто зауважити, що у президента залишаються повноваження у сфері оборони та зовнішній політиці

[98]), напівпрезиденталізм також перетворюється на найважливіший фактор подальшого розколу та нестабільності. Саме тому необхідна модель *power-sharing*, основною метою якої є пошук акомодатії та компромісу.

Висновки до розділу 1

Посткомуністичний транзит спричинився до поширення напівпрезидентських режимів у Центрально-Східній Європі та серед держав колишнього Радянського Союзу. Співіснування всенародно обраного президента та прем'єр-міністра, що є виключною ознакою напівпрезидентіалізму, схильне до виникнення конфліктів усередині виконавчої влади в більшості цих режимів. Серед факторів, що спричиняють конфлікт усередині виконавчої влади, вчені називають ідеологічні відмінності, зумовлені певною конфігурацією партійної системи, новим інституціональним дизайном та конституційною двозначністю.

Вивченням переваг та недоліків напівпрезидентіалізму займаються такі вчені, як Р. Елджі, Дж. Сарторі, А. Лейпхарт, М. Шугарт, А. Сіарофф. Усі вони у визначенні напівпрезидентіалізму погоджуються з тим, що ця система поєднує всенародно обраного на чітко визначений термін президента, який співіснує з прем'єр-міністром та кабінетом міністрів, що є відповідальними перед парламентом. Формування кабінету в парламентських режимах залишається в першу чергу за політичними партіями, представленими в парламенті, тоді як напівпрезидентський конституційний дизайн вводить ще одного потужного гравця у грі формування кабінету — президента. На відміну від глав держав у парламентських режимах, всенародно обраний президент у напівпрезидентській системі часто відіграє важливу роль у призначенні прем'єр-міністра та кабінету для затвердження парламентом.

Дуалізм виконавчої влади, характерний для напівпрезидентської політичної системи, у перехідних суспільствах стимулює процес перманентного перегляду та перерозподілу повноважень між прем'єр-міністром та президентом. Характерним для такого режиму є те, що президент є залежним від власної адміністрації, що обробляє волевиявлення президента, а прем'єр-міністр — від парламенту, який може висловити йому

недовіру. Отже, президент та прем'єр-міністр разом з міністрами виступають опозиційними фігурами не тільки у випадку їхньої приналежності до різних політичних сил.

Тип парламентської більшості й тип партійної системи справляють значний вплив на відносини між президентом і парламентом. Доробки дослідників із проблеми впливу партійної системи на тривалість повноважень уряду, відносини між урядом і президентом є важливими для реформування політичних систем у нових демократіях. Оскільки електоральна система має безпосередній вплив на партійну систему, то під час зміни цього інституту необхідно враховувати, як партійна система впливатиме на конфігурацію парламенту, а в результаті — на взаємовідносини між парламентом і президентом.

Останнім часом дослідники демократій намагаються шукати дієвий рецепт демократії, особливо для держав з декількома соціально-політичними розмежуваннями. Вони намагаються віднайти ефективні механізми функціонування політичної системи.

Існують різні теорії щодо того, чому в тих чи інших державах формується саме такий тип політиці. Наприклад, за концепцією Роккана, перші в Європі нації-держави були створені на територіях, прилеглих до «поясу міст», — у династичних центрах; сформувалися різні моделі управління: якщо імперіям був притаманний абсолютний суверенітет, то держави, які сформувалися на «поясі міст» — це держави класичного консоціального типу.

А. Степан поділяє держави на дві великі категорії — «нація-держава» та «держава-нація». Першій властива мажоритарна демократія, тобто в таких державах більшість населення ідентифікує себе з однією нацією, що має відносно спільне відчуття історії та релігії, спільну мову на всій території, і, таким чином, основний принцип класичної демократії (управління більшістю)

ефективно функціонує. У державі-нації модель класичної демократії призводить до конфліктних ситуацій. Таким країнам необхідно дотримуватися політико-інституціонального підходу, що захищає різноманітність, але й заохочує взаємодоповнювальні соціокультурні ідентичності.

Згідно з А. Лейпхартом та багатьма іншими вченими, демократія в суспільствах із соціально-політичними розмежуваннями можлива, якщо влада розподілена замість того, щоб бути монополізованою, більш децентралізована, ніж централізована. Мажоритарна демократія визначається як непридатна для таких суспільств, тому що принцип «переможець одержує все» та концентрація влади дозволяють доміантній групі або коаліції груп захоплювати владу, переводячи стан меншин у постійну опозицію.

Таким чином, для держав, що сформувалися на території «поясу міст», за С. Рокканом, або для держав-націй, за А. Степаном, необхідна інша концепція не тільки форми правління, але й «організації всього політичного простору», де політична система базуватиметься не на конкуренції та конфлікті (що властиве мажоритарній демократії), а на консенсусі. Так, термін «консоціація» передбачає управління на основі згоди та співробітництва.

А. Лейпхарт запозичив термін «консоціональний» з робіт Альтузія для пояснення стабільності в державах, що мають декілька соціально-політичних розмежувань. Визначальною ознакою консоціоналізму є те, що еліти уникають вироблення рішень простою більшістю. Замість цього вони шукають способи акомодатії політичного конфлікту шляхом досягнення компромісу та мирної згоди через побудову більш широких коаліцій. Консоціональна демократія А. Лейпхарта являє собою комплексну теорію, у рамках якої автор пропонує модель демократії, найбільш сприятливу для багатоскладових суспільств.

Розділ 2. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РОЗПОДІЛЕНОГО ПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМ

2.1. Інститути розподіленого правління: світовий досвід

А. Лейпхарт у книзі «Демократія в багатоскладовому суспільстві» описує чотири консоціональні демократії в Європі (Австрія, Бельгія, Нідерланди, Швейцарія), вказує на деякі елементи розподіленого правління в неконсоціональних демократіях, а також розглядає консоціональну демократію в «третьому світі».

У трьох європейських консоціональних демократіях — Австрії, Бельгії та Нідерландах — діє формальне правило, згідно з яким перебування уряду при владі зумовлене довірою парламенту, який може його розпустити. У Швейцарії розподіл влади поєднується з «колегіальним президентом». Федеральна Рада із семи чоловік обирається парламентом на чотири роки, але обраних членів ради неможливо відправити у відставку. Конституційно закріплене положення про розподіл влади сприяє розвитку тенденцій до співробітництва та пошуку спільних інтересів: розподіл влади та федералізм зменшують ізоляваність опозиції та суперництво в боротьбі між нею та урядом.

У Нідерландах існує низка переважно неформальних звичаїв, які привносять у суворий парламентаризм дух певного «напіврозподілу», який сприяє співробітництву між елітами в Нідерландах. Хоча всі кабінети, починаючи з 1868 року, були парламентськими, їхній напівнезалежний стан підкреслювався усталеним уявленням про те, що вони є урядом короля або королеви. Більше того, хоча міністри і мають право виступати в парламенті, вони не можуть бути членами парламенту або голосувати. Міністри обираються переважно не з членів парламенту. З усіх міністрів, які обіймали

свої посади з 1848 до 1958 рр., тільки третина була членами парламенту до входження в уряд.

Завдяки своєму автономному або незалежному статусу нідерландські або швейцарські органи виконавчої влади можуть виконувати подвійну функцію в консоціональній демократії. Враховуючи свій широкий склад (хоча голландські кабінети ніколи повною мірою не були великими коаліціями), вони утворюють царину, на якій реалізується співробітництво еліт. І водночас, завдяки своєму особливому положенню над парламентом і над партіями, вони можуть виступати як неупереджені посередники між суперницькими угрупованнями.

Австрія та Швейцарія були позбавлені позитивної об'єднувальної сили національної монархії, але вони знайшли еквівалент її функцій. Протягом усієї ери великої коаліції в Австрії пост президента обіймав соціаліст, тоді як канцлером був католик. Таке положення не було плодом спеціальної домовленості еліт у консоціональному механізмові, але склалось у результаті того, що, за винятком 1945 р., президент обирався всенародним голосуванням, а обидві головні партії активно змагалися на виборах. У Швейцарії пост президента щороку переходить від одного члена Федеральної Ради до іншого.

Нідерланди й Швейцарія — приклади неформального застосування вето. Натомість в Австрії воно офіційне підтверджувалося лідерами Соціалістичної й Католицької партій перед формуванням кожного коаліційного уряду: у коаліційному комітеті всі рішення повинні були прийматися одногосно. У Бельгії взаємне вето було не більш ніж неформальним принципом відносин між католицькою, соціалістичною й ліберальною «духовними родинами» (*families spirituelles*), але воно закріплене в конституції для питань, що стосуються інтересів мовних груп. У 1970 р. це правило вилилося в поправку до конституції: закони, що стосуються

культурних та освітніх інтересів мовних груп, ухвалюються тільки в тому випадку, якщо за них проголосує більшість і франкомовних, і фламандськомовних парламентарів, що означало введення офіційного права вето для обох мовних сегментів.

Швейцарська «магічна формула» складу Федеральної ради є формулою пропорційною. А в Австрії кабінети великої коаліції склалися так, щоб якомога точніше відбивати силу обох партнерів по коаліції, що проявилася на виборах. Суворо кажучи, діаметральною протилежністю пропорційному методу відкладання й делегування рішень є не влада більшості британського типу, а влада більшості без втручання виборних представників, типу референдуму, особливо якщо він поєднаний з ініціативою. У Швейцарії, таким чином, пропорційне делегування права прийняття рішень на рівень загальнонаціонального вищого виконавчого органу поєднується з періодичними відхиленнями в протилежну крайність — виявленнями прямої демократії й влади більшості, лише злегка пом'якшеними тим, що для ухвалення рішення з конституційних питань потрібна більшість як загальна, так і по кантонах [45, с. 90–93].

У Бельгії та Нідерландах ротаційна коаліція на рівні урядів доповнювалася коаліцією в інших органах — постійних та робочих «великих» радах чи комітетах, які формально володіли лише дорадчими функціями, але частіше за все чинили вирішальний вплив. Найбільш показовими в цьому плані прикладами є голландська Соціально-економічна рада — один з рідкісних прикладів ефективного та сильного «економічного парламенту», та тимчасові великі коаліції за участі лідерів партій, які уклали так звані «шкільні пакти», покликані врегулювати болючу для суспільства проблему державної допомоги релігійним школам у Нідерландах в 1917 р. (та в Бельгії в 1958 р.). Навіть тоді, коли сам уряд являє собою велику коаліцію, він може й не бути єдиним або навіть головним

консоціональним органом. В Австрії найбільш важливі рішення приймалися не кабінетом великої коаліції, а маленьким позаконституційним коаліційним комітетом, у роботі якого на рівних брали участь визначні лідери католиків та соціалістів. Таким же позаконституційним робочим комітетом, який стояв над урядом і над парламентом, була «П'ятірка» в Чехословаччині в період між двома світовими війнами. Вона зародилася як коаліція лідерів п'яти головних чеських партій та з часом стала найбільш впливовим політичним органом країни.

У трьох європейських країнах — Австрії, Бельгії та Нідерландах — діє формальне правило, згідно з яким перебування уряду при владі зумовлене підтримкою парламентом, який володіє правом відправляти кабінет у відставку. У Швейцарії, навпаки, розподіл влади поєднується з «колегіальним президентством»: Федеральна Рада із семи чоловік обирається парламентом на чотири роки, але після обрання членів ради неможливо відправити у відставку. Такий розподіл влади, напевно, справляє позитивний, хоча й обмежений вплив на розвиток та стійкість консоціональної форми правління у Швейцарії. Р. Даль показує, що в цілому конституційно закріплений розподіл влади сприяє розвитку тенденцій до співробітництва та пошуку спільних інтересів: розподіл влади та федералізм зменшують ізольованість опозиції та пом'якшують дух суперництва в боротьбі між нею та урядом [40, с. 68–70].

У європейських консоціональних демократіях суттєву роль відіграв як територіальний, так і позатериторіальний федералізм. Перший тип особливо важливий для Швейцарії та Бельгії. Там, де сегменти географічно занадто змішані, автономність сегментів установлювалася на індивідуальній основі — у Нідерландах, Австрії й у Бельгії, коли мова йшла про релігійно-ідеологічні субкультури, а не про мовні громади. Австрія формально вважається федеративною республікою, але її система автономності сегментів має

переважно позатериторіальний характер. Слід зазначити, що хоча делегувати урядові й адміністративні повноваження простіше територіально-компактним, ніж позатериторіальним сегментам, принцип автономії довів свою сумісність з обома способами. Автономність сегментів, особливо у сфері культури, освіти й засобів комунікації, стала в Нідерландах, Австрії й Бельгії досить значною [43, с. 94].

Елементи консоціональності можна знайти і в політичній системі США. Так, наприклад, після громадянської війни в країні склалася консоціональна система, у рамках якої південному сегменту був забезпечений високий рівень автономії, а його лідерам — провідні позиції в процесі прийняття рішень на федеральному рівні [40, с. 149].

У канадській політичній системі також можна знайти деякі елементи розподіленого правління. Так, наприклад, автономія сегментів, яка зафіксована в федеративній системі — це яскравий прояв консоціонального характеру демократії. З 50-х років владні повноваження провінцій значно розширилися, а Квебек став напівсуверенним. Ще одним консоціональним механізмом є принцип «подвійної більшості». Згідно із цим неофіційним правилом, яке застосовувалось хоча й не завжди, але доволі часто, законодавчі акти, особливо ті, які порушують інтереси однієї з двох провінцій, приймалися тільки в тому випадку, якщо отримували більшість голосів делегатів, які її представляли, за одночасного схвалення більшістю законодавчого органу в цілому. Правило «подвійної більшості», безсумнівно, слугує аналогом «взаємного вето». Після трансформації союзу це правило не збереглося в чистому вигляді, але для провінції Квебек, представника сегмента меншості, право вето має особливе значення, і зараз практично є достатньо ефективним неофіційним правом вето з питань, які стосуються їх життєвих інтересів [40, с. 160–161].

Найбільш безперечно втілення ідей багатоскладового суспільства та центробіжної демократії в західному світі демонструє Північна Ірландія. Протестанти і католики утворюють у Північній Ірландії два зовсім різні й відособлені сегменти із власними соціальними, освітніми й культурними організаціями. Високий ступінь соціального розділення підтверджується, наприклад, надзвичайно малою часткою змішаних шлюбів. Р. Харріс стверджує, що «протестанти й католики утворюють дві ендогамні групи, більш ізольовані одна від одної в питаннях статей, ніж більшість груп білого й чорного населення в суспільствах, у яких існує упередження проти шлюбів між представниками різних рас». Релігійні й політичні переваги переплетені особливо тісно. Надзвичайна неоднорідність північноірландського суспільства доповнювалася також безкомпромісним конкурентним стилем керування. Юніоністи, що представляли протестантську більшість приблизно у дві третини населення, сформували однопартійний уряд, і за таким характером він існував протягом усього періоду з 1921 по 1972 рр. Це був, за словами першого протестантського прем'єр-міністра Північної Ірландії, «протестантський уряд». Протестанти одержували додаткові місця в Стормонті й у місцевих радах завдяки скасуванню принципу пропорційного представництва й поверненню до мажоритарної системи спочатку на виборах у місцеві органи влади, а в 20-х роках і на виборах у парламент. Принцип рішення, якого стали дотримуватися британські уряди після потужного вибуху насильства в 1968 р., був виключно консоціональним, що припускав спільну участь в органах виконавчої влади, хоча подібна «велика коаліція» далека від британської політичної традиції [40, с. 171–177].

Консоціональна модель демократії була також запроваджена в деяких країнах Африки та Азії. Так, Ліван — багатоскладове суспільство з великою кількістю розмежованих та замкнених релігійних сегментів. Ліван був консоціональною демократією з моменту здобуття незалежності в 1943 році і

до початку кровопролитної громадянської війни в 1975 р. Неофіційний та неписаний «національний пакт», укладений при досягненні незалежності, встановлював владу щось на кшталт «великої коаліції» із вищими посадовими особами в системі, яку називають «квазіпрезидентською»: до неї входили президент — мароніт, прем'єр-міністр — суніт, голова парламенту — шиїт, його заступник та заступник прем'єр-міністра — православні. Кабінет, у якому ці групи були представлені на конфесійній основі, також слугували складовою частиною правлячої «великої коаліції» [40, с. 185].

Таким чином, консоціональна демократія розподілила президентство християнській групі населення, прем'єрство — мусульманину-суніту, крісло спікера — мусульманину-шиїту [193, р. 83]. Корпоративна консоціональна структура держави дозволила сектантським групам за допомогою права вето впливати на національні рішення, що стало вирішальним фактором у «консервуванні» релігійних груп [193, р. 91]. Можна сказати, що причина провалу консоціональної демократії полягала в інституціоналізації релігійних груп, яка знизила можливості для пошуку компромісу та створення перехресних розмежувань.

Консоціональна модель демократії вимагає пропорційної системи, а запроваджена в Лівані мажоритарна виборча система відносної більшості сприяла збереженню перемоги існуючої владної еліти [193, р. 84]. В ідеалі, впровадження пропорційної системи, особливо для нижньої палати, може стати інтегративною виборчою опцією. Пропорційна система забезпечує стимули для партій встановлювати перехресні альянси задля формування правлячої коаліції. Тим не менше, незважаючи на привабливість для нижньої палати (особливо такий варіант, як пропорційна система за партійними списками), досвід Іраку показує багато недоліків такої системи в глибоко поділених суспільствах у період демократичного переходу. Відсутність великої домінантної або сильної національної партії, наявність великої

кількості місць у Національній Асамблеї за єдиним національним виборчим округом, глибоких етнічних та релігійних груп, низького загороджувального бар'єру та відсутність єдиного національного лідера створили в системі багато поляризованих партій малого та середнього розміру. Результатом стала сильна фрагментація виборців за етнічною, релігійною, регіональною та племінною ознакою [193, р. 97], що зрештою підірвало національну єдність та стабільність.

Досвід Малайзії є іншим прикладом консоціальної демократії в «третьому світі», хоча характер багатоскладовості суспільства в цій країні й тип консоціальних інститутів, що одержали розвиток у ній, суттєво відрізняються і від Лівану, і від європейських країн. Сегментів у малайзійському багатоскладовому суспільстві менше, але відмінності між ним глибші, ніж між конфесіональними групами в Лівані. Найбільший сегмент — малайці — становить близько 53 % населення Малайзії (Західної Малайзії); китайці — 35 %, індійці й пакистанці — 11 % населення. Щонайважливішим інструментом консоціальності в Малайзії виступала Союзна партія, тобто «велика коаліція» найбільших — малайської, китайської й індійської — політичних партій. Домовленість, на якій ґрунтувалася Союзна партія, передбачала значний ступінь самоврядування сегментів у соціальній і культурній сферах. Виборча система ґрунтувалася не на принципі пропорційності, а на британському принципі мажоритарності за одномандатних округів. Цей принцип був вигідний малайцям як найбільшій групі, оскільки він забезпечував їм ще більшу перевагу завдяки такому способу формування виборчих округів, за яким переваги одержували сільські райони з малайською більшістю населення. Партнери по Союзній партії домовилися про висування єдиних кандидатів від трьох партій в округах, але представництво малайців серед кандидатів завжди було завищеним. Співвідношення між особами, що займали високі пости на державній службі,

було таким: четверо малайців на одного немалайця. Однак навіть якщо погодитися з висновками Мілна, то консоціональну систему в Малайзії не можна однозначно визнати вдалою, оскільки демократія не змогла надовго забезпечити собі стабільність [40, с. 186–190].

Прямим та позитивним запозичення основ консоціональної демократії виявилось введення всіма колишніми колоніями (Індонезія, Руанда, Бурунді, Конго) передбачених Бельгійською та Голландською конституціями системи пропорційного представництва з голосуванням за списками [40, с. 225]. Найбільший важливий принцип консоціональності — уряд великої коаліції — та пов'язане з ним право меншин на вето виявилися найбільш складними для перенесення із Бельгії та Голландії у їхні колишні колонії у «третьому світі», тому що бельгійський та голландський приклад практичного правління великої коаліції являє собою позаконституційні і переважно позаурядові форми реалізації цього принципу: велика коаліція в жодному вигляді не передбачалась ні конституцією, ні законодавством, ніколи не реалізовувалася повною мірою під час формування кабінету в Нідерландах, і лише зрідка все це мало місце в Бельгії [40, с. 235].

У Суринамі після першого періоду домінування креолів встановилася система ротаційних коаліцій, яка надавала всім великим сегментарним партіям можливість бути представленими в кабінеті. Після перших парламентських виборів 1949 р. голландський губернатор Суринаму марно закликав до утворення кабінету, створеного на широкій основі, але шість років потому було сформовано змішаний уряд за участю креольських та яванських партій. Протягом доволі тривалого періоду — з 1958 по 1973 рр. — кабінети являли собою орган ще більш широкого співробітництва між сегментами, оскільки були коаліціями креольських та індійських партій, які відображали інтереси двох найбільших етнічних сегментів країни. Співробітництво між креолами та індійцями було особливо тісним та плідним

у період 1958–1967 рр., коли до урядової коаліції входили дві основні креольські партії та велика індійська партія.

Антильські урядові коаліції формувалися на менш широкій основі, але були більш багатосегментними за своїм складом, ніж кабінети в Суринамі. Починаючи з 1950 р., всі кабінети являли собою коаліції представників різних островів [40, с. 238–239]. Становлення міжострівних коаліцій було бажаним наслідком перерозподілу квот на місця в парламенті, здійсненого за рішенням голландської влади в 1950 р. після того, як антильці не змогли самостійно знайти компроміс із цього питання. На Кюрасао жила абсолютна більшість населення Антильських островів, тому голландська влада вважала за необхідним надати острову більше половини парламентських місць, але при цьому наголосила на тих перевагах, які відкривали статус парламентської більшості, як максимально пом'якшені. Зрозуміло, що 12 місць, які належали Кюрасао, давали цьому острову теоретичну можливість не допустити до участі в уряді острів Арубу, який мав 8 місць, та інші острови, у яких було 2 місця. Але голландська влада відзначала, що маловірогідно, щоб усі члени парламенту от Кюрасао об'єдналися проти всіх членів парламенту від Аруби. При цьому голландці вважали свій варіант не просто найсправедливішим рішенням, але рішенням, яке дасть найкращі гарантії продовження успішного співробітництва різних островів на благо загальним інтересам та інтересам кожного острова. Міжострівний характер антильських урядових коаліцій слугував тій же меті, що й велика коаліція, а саме залученню представників усіх сегментів до участі в процесі прийняття рішень [40, с. 241–242]. Головна причина того, що великі коаліції відіграли незначну роль, полягає в тому, що в Бельгії на Нідерландах вони мали позаконституційний та переважно позаурядовий характер [40, с. 246].

Враховуючи багато труднощів, з якими пов'язане перенесення моделі великої коаліції, було б корисним стисло проаналізувати уругвайський

експеримент з конструюванням за швейцарською моделлю (наявність вищого колегіального органу виконавчої влади) [40, с. 249]. З 1919 по 1933 рр. та з 1952 по 1967 рр. Уругваєм керував колегіальний орган виконавчої влади — колегіадо, до якого входило дев'ять представників від двох великих партій. Він формувався за зразком Федеральної Ради Швейцарії, яка складалася із семи осіб.

Кіпр як незалежна держава почав своє існування в 1960 р. із суто консоціальною конституцією, розробленою представниками урядів Греції та Туреччини, а також грецькою й турецькою громадами Кіпру. Це була смілива, хоча й невдала спроба створити систему політичного врегулювання в кіпрському суспільстві, що являє собою доволі специфічний випадок багатоскладовості. У суспільстві повністю збігаються лінії мовних, релігійних і культурних відмінностей. Конституція гарантувала також високий ступінь автономії обох етнічних сегментів шляхом створення двох общинних палат, які обираються незалежно одна від одної і володіють законодавчою владою з питань релігії, освіти, культури й прав особистості, а також шляхом запровадження самостійних муніципальних рад у п'яти найбільших містах острова. Ці розділи конституції означали істотне просування до встановлення фактично федеративної системи, хоча й без реального територіального федералізму, який був неможливим через надзвичайну перемішаність населення. Консоціальна конституція на Кіпрі не спрацювала, тому що грецька більшість і в 1960 р. прийняла її вкрай неохоче. У подальші ж роки вона ставилася до її основних положень із невдоволеннями, що наростали, тоді як турецька меншина вимагала неухильного дотримання всіх консоціальних правил і зловживала своїм правом вето. Головна причина провалу консоціальності на Кіпрі полягає в тому, що консоціальна система не може бути нав'язана проти волі одного або декількох сегментів

багатоскладового суспільства, особливо проти волі найбільш численного сегмента [40, с. 196–198].

А. Лейпхарт пропонує певний набір сприятливих умов, які деякою мірою еволюціонували в його роботах. М. Богаард створив список цих сприятливих умов за чотирма основними роботами А. Лейпхарта, виданими до 1998 р. («Типологія демократичних систем (1968), «Консоціональна демократія» (1969), «Демократія в багатоскладових суспільствах» (1977), «Розподілене правління в Південній Африці» (1985)). Ці сприятливі фактори наведені в Додатку Ж [103, р. 478]. Тією мірою, якою ці фактори сприяють співпраці лідерів, що представляють різні сегменти, і стійкій підтримці їхніх прихильників у відповідних сегментах, вони створюють умови для встановлення консоціональної демократії в розділеному суспільстві [40, с. 91].

Виходячи з досвіду встановлення моделі консоціональної демократії, можна зробити висновок, що не завжди країни успішно адаптують комбінації інститутів цієї моделі. При запровадженні елементів консоціоналізму варто звернути увагу на сприятливі умови, що їх розробили А. Лейпхарт та М. Богаард. Коли автори концепцій управління багатоскладовим суспільством розглядають форму правління, то завжди звертають увагу саме на парламентську форму, вважаючи, що вона є кращою за будь-яку іншу та краще сприяє пошуку компромісів між елітами. У наступних підрозділах будуть спроби довести, що певні форми напівпрезидентських систем також сприяють акомодатії еліт та подальшій демократизації систем із соціально-політичними розмежуваннями.

2.2. Інституціональні особливості пострадянських напівпрезидентських систем

Виміряти президентські повноваження важко. Формальні повноваження легше визначити, ніж неформальні практики. Президентські неформальні «повноваження», включаючи його моральний та особистий авторитет, іноді можуть компенсувати слабкі формальні повноваження. Неформальні практики особливо важливі в період демократичного переходу, коли інститути є слабкими. Але визначення сили саме формальних повноважень є важливим, бо в більшості пострадянських країн формальні президентські повноваження майже повністю відображають фактичну владу президента [135, р. 89].

Існують різні методи визначення інституціональних особливостей напівпрезидентських систем. Одним із них є індексний підрахунок повноважень президента. Широковідомим способом підрахунку обсягу повноважень президента є показники М. Шугарта та Дж. Кері, які поділили повноваження президента на два виміри: законодавчі та незаконодавчі, та кожному індикатору надали певне число. Методи вимірювання обсягу повноважень президента наведені в Додатку А [201, р. 150].

Р. Елджі та ін. в книзі «Напівпрезидентціалізм у Центральній та Східній Європі», ґрунтуючись на дослідженні обсягу повноважень президента М. Шугарта та Дж. Кері, наводять порівняльну таблицю конституційних повноважень президентів у Центрально-Східній Європі (див. Додаток Б) [127, р. 252–253].

А. Сіарофф, досліджуючи різні демократичні системи та аналізуючи повноваження президента в парламентських, президентських та напівпрезидентських системах, виділяє індикатори, дещо відмінні від індексів М. Шугарта та Дж. Кері. Найбільш цікавою для нашого дослідження є категорія, яка включає пострадянські напівпрезидентські системи (див.

табл. 4) [196, р. 299–300]. Так, він вводить вісім показників, за якими аналізує кожну країну цієї категорії. Перший показник: чи обирається президент на загальнонаціональних виборах (ЗВ = 1 або 0) (1 — наявність цієї норми, 0 — відсутність). Другий показник відмічає, чи президентські вибори та вибори до парламенту проходять одночасно (ОВ = 1 або 0). Третій показник: чи відіграє президент ключову роль у призначенні прем'єр-міністра, інших міністрів (ВП = 1 або 0). Четвертий — право головувати на засіданнях уряду та визначати порядок денний (ГК = 1 або 0). П'ятий індикатор показує, чи володіє президент правом вето (ПВ = 1 або 0). Шостий показник пов'язаний з владою президента видавати декрети в надзвичайних ситуаціях (ВНС = 1 або 0). Сьомий показник демонструє, чи відіграє президент центральну роль у здійсненні зовнішньої політики (ЗП = 1 або 0). Восьмий відображає здатність президента розпустити парламент, але не відображає ті випадки, де існує порушення часових норм (ДПП = 1 або 0) [176, р. 303–304].

Таблиця 4

Індексний аналіз повноважень президента за методологію А. Сіароффа

Країни	ЗВ	ОВ	ВП	ГК	ПВ	ВНС	ЗП	ДПП	Заг.
Болгарія	1	0	1	0	1	0	0	0	3
Вірменія	1	0	1	1	0	0	1	1	5
Грузія	1	1	1	1	1	0	1	0	6
Литва	1	0	1	0	1	0	1	0	4
Польща	1	0	1	0	1	0	0	0	3
Румунія	1	1	1	1	1	0	0	0	5
Росія	1	0	1	1	1	1	1	0	7
Словаччина	1	0	0	1	0	0	0	0	2
Словенія	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Україна 1996–2004, 2010–2014	1	0	1	1	1	1	1	0	6
Україна 2004–2010, 2014–	1	0	0	0	1	1	1	0	4

О. Зазнаєв пропонує іншу систему визначення обсягу повноважень президента, а його методика також дозволяє визначити рівень збалансування повноважень між президентом та парламентом. Він дещо модифікував спосіб індексування президентської та парламентської влади Кроувела. Додаток В демонструє систему кодування за О. Зазнаєвим [24, с. 150–152].

Шляхом віднімання парламентського індексу з президентського можна отримати індекс форми правління. Позитивне значення цього індексу вказує не те, що система є більш президентською, та чим більше числове значення індексу форми правління, тим більше в системі президентських повноважень [24, с. 152]. Далі О. Зазнаєв визначає індекси форм правління пострадянських та європейських країн та виділяє три кластери напівпрезидентських систем, кожний з яких охоплює по сім значень індексу форми правління: від +10 до +4 — президенціалізовані системи, від +3 до -3 — збалансовані (оптимальні системи), від -4 до -10 — парламентаризовані системи. Дані наведено у Додатку Г [24, с. 154].

Індексний підрахунок дає розуміння того, наскільки президент є конституційно сильним, тобто саме його формальної сили. Але задля розуміння того, яким чином функціонує напівпрезидентська система, необхідне також вивчення неформальних практик, соціально-політичних умов тощо. Тим більше, як можна побачити, різні методики дають різні результати. Тому проаналізуємо приклади Литви — як успішної прем'єр-президентської системи, а також Грузії та Киргизстану. Останні цікаві нашому дослідженню тим, що на території цих країн відбулися кольорові революції, а також це держави із соціально-політичними розмежуваннями, які мають значний вплив на політичний процес. Незважаючи на те, що дослідники розколотих суспільств визначають останні на основі релігійного, етнічного, мовного розколів, до країн посткомуністичного простору застосовується інший характер таких розколів. Як зазначає Г. Зеленько,

«у посткомуністичних країнах такі розмежування стосуються насамперед ставлення до зовнішньополітичних орієнтацій, типу політичного режиму, способу політичного транзиту, характеру конституціоналізму, пізніше в країнах ЦСЄ — умов вступу до ЄС, а ще згодом — способів адаптації до ЄС» [27, с. 58–59].

Перш ніж перейти до розгляду політичних практик зазначених країн, необхідно зауважити, що посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи демонструють низький рівень патронажу та високий рівень зв'язків і важелів порівняно з пострадянськими країнами. Одна з причин — це Європейський Союз. У Центрально-Східній Європі перспектива членства була дуже вірогідною та достатньо привабливою, щоб розглядати ЄС як потенційну зовнішню базу для альтернативної владної піраміди в патронажних державах, у яких є шанс на членство в ЄС [142, р. 458]. Також причиною відсутності патронажно-клієнтарних мереж у Центрально-Східній Європі є те, що майже у всіх цих країнах були прийняті «непрезидентіалізовані конституції, що зробили внесок у політичну відкритість цих країн» [142, р. 465].

Однією з причин утвердження напівпрезидентіалізму в Литві стало глибоко укорінене у свідомості населення цієї країни переконання, що сильна влада в одних руках є кращою, ніж колективні політичні інституції. Тому конституційний устрій цієї країни виглядає таким чином: президент є головою держави, строк його повноважень становить п'ять років, він має право вето, яке Сейм може подолати абсолютною більшістю. Він призначає прем'єр-міністра та формує кабінет міністрів, але тільки Сейм може відправити кабінет у відставку. Також, президент має право розпуску парламенту. Серед повноважень президента також є право призначати суддів Конституційного суду (3 з 9), суддів Вищого суду, Головнокомандувача армією, Генерального прокурора, але всі призначення мають бути

затвердженими парламентом. Політологи вказують на те, що стабільність та консолідація демократії в Литві більшою мірою залежала від особистості президента [127, р. 69–73]. Якщо порівнювати двох президентів, то А. Бразаускас більше концентрувався на представницьких функціях, не мав парламентської підтримки, більше уваги приділяв зарубіжній політиці, тоді як В. Адамкус за весь період президентства призначив чотирьох прем'єр-міністрів, один з яких був протеже президента, а також В. Адамкус був безпартійним президентом [127, р. 79].

Виборча система Литви — це змішана, паралельна система, де половина депутатів обираються в мажоритарних округах абсолютною більшістю (якщо ніхто не набрав достатньої кількості голосів, то проводиться другий тур), інша половина обирається на пропорційній основі в єдиному національному окрузі, загороджувальний бар'єр становить 5 %, а для блоків — 7 %, та розподіл мандатів проводиться за методом Сент-Лагю [187].

До недоліків подвійної виконавчої влади в Литві відносять: вплив особистості президента, безпартійність президента, а також неодноразовість парламентських та президентських виборів, що призвело до фрагментації та збільшувало вірогідність створення в парламенті опозиційної більшості до президента [127, р. 82].

У Грузії було декілька етапів реформування конституції країни. Перший етап — від 9 квітня 1991 року (Акт про державну незалежність) до 21 лютий 1992 року (декларація про відновлення Конституції 21 лютого 1921 року). Другий етап — від 11 жовтня 1992 року (день парламентських виборів) до 1995 року. Третій етап — 24 серпня 1995 року (прийняття Конституції). Четвертий — внесення змін до Основного закону Грузії (лютий 2004 року) [81, с. 104].

За конституцією, президент Грузії призначає прем'єр-міністра та кабінет, також він має право разом з парламентом відправляти кабінет

міністрів у відставку. Також до повноважень президента належить право видавати укази, розпускати парламент [65]. У Грузії існує змішана виборча система, за якою 73 депутати обираються за мажоритарною системою і 77 — за пропорційною із загороджувальним бар'єром для партій та блоків у 5 %.

Е. Шеварнадзе був домінантною політичною фігурою з 1972 року [99, р. 207]. У його політичній практиці вирішальну роль відіграло його номенклатурне минуле, яке передбачало використання адміністративно-командних методів управління. За роки його правління керівні посади обіймала неономенклатурна еліта, яка в основному була представлена колишніми комсомольськими та партійними робітниками, тобто зберігалася комуністична спадщина [81, с. 109]. Е. Шеварнадзе був авторитарним політичним лідером, що разом з його конституційними правами посилювало його виконавчу владу [81, с. 110]. Для нашого дослідження цікавим видається період після 2000 року, коли його режим почав занепадати. Найбільш помітною вразливістю його правління став розвал правлячої партії, Союзу громадян Грузії (СГГ), за три роки до парламентських виборів. У 2000 році група парламентських депутатів, що представляла бізнесові кола, була першою з тих, що відійшли від уряду, який вважався недієздатним та корумпованим. Е. Шеварнадзе подав у відставку з посади голови партії СГГ у вересні 2001 року. Пізніше М. Саакашвілі, який обіймав посаду міністра юстиції, також подав у відставку, скаржачись на неможливість подолати корумпованість. Зураб Жванія, голова парламенту з 1995 року, пішов з уряду в листопаді, після демонстрації кількох тисяч людей, які вимагали відставки уряду в результаті його скандальної операції проти незалежного телевізійного каналу Руставі-2. Ніно Буршинадзе, заступник Жванії, від'єдналася від режиму в 2003 році. На виборах 2003 року в складі СГГ залишилися старші апаратчики, до яких приєдналися молодші та впливові члени, що тільки накопичували багатство через свої позиції в уряді. Уряд намагався

компенсувати вразливість партії, яка виникла внаслідок відставки ключових членів через приєднання колишніх опозиційних партій та постатей, чия популярність давно минула, проте їхнє рішення приєднатися до правлячої партії було зустрінуте з насмішками. Вони включали раніше непохитну опозиціонерку Ірину Сарішвілі-Чантурію та її національну Демократичну партію, бізнесмена Вагтанга Рчеулішвілі (Соціалістична партія) та релігійно-націоналістичного Гурама Шарадзе. Хоча лідери СГГ вважали, що такий союз зможе отримати додаткові голоси серед прихильників цих фракцій, СГГ не зміг отримати навіть своїх власних [106, р. 157–158].

Ще до парламентських виборів 2003 року декілька індикаторів вказували на вразливість режиму. Режим був фрагментованим та залежним від дискредитованих союзників; він програв місцеві вибори та посідав найнижчі місця в опитуванні громадської думки; також він був неготовим до погроз та використання сили проти населення, яке відстоювало свої демократичні права. За таких обставин політична арена була відкрита для конкуренції та протесту [106, р. 163].

«Революція троянд» у Грузії була відповіддю на неефективний, кримінальний та корумпований правлячий режим. Правляча партія Грузії була не тільки непопулярною перед виборами в 2003 році, але також слабкою. Ця партія була фрагментованою, та в її основі були маргіналізовані та дискредитовані політичні сили, а відомі телевізійні медіа критикували її. Все це говорило про те, що уряд є вразливим, але не про те, що його можна перемогти. «Революція троянд» була результатом взаємодії між соціальними та політичними силами і державою, що збільшив вразливість уряду після виборів та врешті призвів до його краху. Об'єднання екзит-полів та паралельного підрахунку голосів послабили здатність правлячого режиму наполягати на його повному успіху; уряд здійснив значну фальсифікацію в одному з регіонів, спровокувавши обурення серед населення Тбілісі; дві

політичні партії, що приєдналися до активістів громадянського суспільства, та грузинська інтелектуальна та культурна еліта задавала безпартійний тон протесту; ЗМІ широко висвітлювали протести з найбільш популярної станції, яка підтримувала опозицію; політична еліта відмовилася від застосування сили для відновлення порядку. Разом ці події створили умови для опозиційного лідера Саакашвілі та його прибічників прорватися до будівлі парламенту та змусити Шеварнадзе визнати свою поразку [106, р. 187].

«Революція троянд» висвітлює головний парадокс виборчих проривів. Вони стаються в тих країнах, які просунулися на шляху демократичного розвитку. Наприклад, у сусідніх Вірменії та Азербайджані опозиційні сили намагалися протистояти фальсифікації на виборах у 2003, 2005 та 2008 роках і навіть змогли підняти суттєві протести. Але у всіх цих випадках вони були придушені сильними режимами [106, р. 188]. Таким чином, виборча революція вимагає появи відповідних умов усередині країни.

У Грузії основною базою для опозиції був захід Грузії, де Шеварнадзе завжди був непопулярним, проте Саакашвілі в цьому регіоні мав значну підтримку. Інші розмежування в Грузії (за винятком сепаратистських республік, які вимагають відділення від Грузії) включають регіони з вірменським та азербайджанським населенням на півдні та сході країни, а також Аджарія [106, р. 214]. Такий розкол в Грузії є значним, він має вплив на політичний процес в цілому, але не настільки, як у Киргизстані, де політичний розподіл відбувається не на правих/лівих, а на північ/південь.

До реформи 2004 р. Грузія являла собою президентську республіку: президент очолював уряд (пост прем'єр-міністра був відсутнім), призначав зі згоди парламенту міністрів і самостійно звільняв їх з посади, будучи при цьому позбавленим права розпускати парламент (що є характерним для президентських систем). Члени уряду несли відповідальність лише перед президентом, а парламент міг поставити питання про відставку того чи

іншого міністра лише в порядку імпічменту (за порушення Конституції, державну зраду або скоєння іншого злочину).

Конституційні зміни 2004 р. перетворили Грузію на напівпрезидентську республіку: з'явився пост прем'єр-міністра, парламент отримав право висловлювати недовіру уряду, а президент — розпустити парламент, але, як слушно відзначається в літературі, роль президента в державному механізмі Грузії залишалася значною [24, с. 156].

Національний Рух хотів модернізації — вимагав, щоб Грузія приєдналася до Європи — без супровідних ризиків для демократії. Деякий час це вдавалося робити. Грузинська держава стала більш ефективною та (принаймні на нижньому рівні) більш чесною, але президент та його партія зсувалися в бік автократії. Саакашвілі став безперечним господарем парламенту та суду [129, р. 117].

З наближенням парламентських виборів у жовтні 2012 року та президентських виборів в жовтні 2013 року, Саакашвілі та його команда почувалися в безпеці. Вони переписали конституцію, поступово перетворивши напівпрезиденталізм в парламентську систему. Передбачалося, що Саакшвілі, як В. Путін у Росії, залишиться при владі, перемістившись із крісла президента на пост прем'єр-міністра. Оскільки опозиція була розділеною та дискредитованою, Національний Рух не міг програти.

Б. Іванішвілі повільно будував партію зі своїх друзів та клієнтів і коаліцію, яка складалася з менш скомпрометованих партій старої опозиції, що мала назву «Грузинська мрія». Подібно до коаліції Саакашвілі, Іванішвілі поєднав розрізнені частини. «Грузинська мрія» була «анти»-рухом, що об'єднався не за позиціями у політиці або округами, а за відразою до уряду [129, р. 119].

За всіма об'єктивними критеріями Саакашвілі мав менше підстав поступатися, ніж його попередник. У 2012 році його партія мала значно більший рівень народної підтримки, ніж «Громадянське об'єднання» Едуарда Шеварнадзе в 2003 році. У 2012 році поліція та армія були значно ефективнішими та лояльними до уряду, ніж у 2003 році. У 2012 році опозиція була навіть більш активною у вимогах не тільки щодо відставки уряду, але й порушення справи в суді: таким чином, у Саакашвілі була більша мотивація утриматися при владі за будь-яку ціну [174].

Але тим не менш, партія президента Саакашвілі програла на виборах у 2012 році через неспроможність протягом 9 років покращити життя звичайних грузинів. Більшість населення залишалася бідним, безробітним та нездатним підтримувати базові потреби здоров'я. Згубна урядова економічна політика проходила під виглядом неоліберальної, яка фетишизувала іноземні прямі інвестиції, ліквідувала робочі місця, нехтувала сільським господарством, стимулювала корупцію, економічно та соціально маргіналізувало значну більшість грузин. Саакашвілі мав кредит довіри: він виніс Грузію з пострадянської ери в ХХІ сторіччя, він покінчив з «безвідповідальним плюралізмом» епохи Шеварнадзе, виключив стару радянську номенклатуру, збільшив бюджет, спонукав рухатися у бік Європи та НАТО. Водночас він створив корумповану державу, яка була близькою до моделі «вертикалі влади» Путіна. Версія Саакашвілі поєднала конституційно підтримуваний суперпрезиденталізм із неформальними механізмами політичного контролю та монополію на ресурси [147, р. 4].

Уперше в історії грузинської нації в 2012 р. влада змінилася не через революцію, а завдяки голосуванню населення через парламентські вибори [174].

«Грузинська мрія» отримала 55 % голосів та 44 місця в парламенті за пропорційною системою, тоді як Національний Рух отримав тільки 40,3 % та

33 місця (інші партії отримали 4,7 % голосів та не отримали місць у парламенті). У мажоритарних округах «Грузинська мрія» отримала 41 місце із 85. Найбільшу підтримку «Грузинська мрія» отримала в урбанізованих областях, де середній рівень освіти вищий, а більшість виборців — етнічні грузини та православні християни. Саме ці виборчі округи були першим оплотом Національного руху проти Шеварнадзе [129, р. 122–123].

На сьогодні Грузія має багатопартійний парламент з визначеним урядом та опозицією. «Грузинська мрія» залишається коаліцією. Це є важливим, адже знаменує кінець однопартійного домінування в кабінеті [147, р. 11]. У 2013 році на президентських виборах переміг Г. Маргвелашвілі, якого висунула коаліція «Грузинська мрія».

Також парламент прийняв значні зміни у 2010 році до конституції Грузії. Незважаючи на те, що президент залишається головнокомандувачем збройних сил та керівником ради національної безпеки і має право призначати його членів, призначення начальника генерального штабу збройних сил та інших командувачів відтепер відбувається за узгодженням з урядом. Крім того, згода уряду діє і щодо повноважень президента на ведення переговорів або укладення міжнародних договорів.

Президент також втрачає право виступати із законодавчими ініціативами. Відповідальність за бюджетний процес повністю перекладається на уряд та парламент. Відповідно до нової моделі конституції, уряд стає верховним органом виконавчої влади, який забезпечує здійснення внутрішньої і зовнішньої політики країни, а також виключно підзвітний парламенту. Висувати кандидатуру прем'єр-міністра може партія, яка набрала найбільшу кількість голосів виборців. Крім того, спрощується процедура подолання вето президента на законопроекти. Якщо досі для цього було необхідно 3/5 від складу парламенту, то зараз достатньо простої більшості [148].

Можна зробити висновок, що на сьогодні в Грузії існує майже парламентська республіка, а велика коаліція в парламенті забезпечує стабільність у країні.

Конституція Киргизстану від 5 травня 1993 р. передбачала створення напівпрезидентської системи із сильним президентом, що контролював усі гілки влади. У роки правління А. Акаєва до Основного закону країни були внесені суттєві поправки, спрямовані на зміцнення особистої влади глави держави. У листопаді і грудні 2006 р., після півторарічного протистояння між президентом, парламентом і прем'єр-міністром і боротьби опозиції проти президента і уряду, які сталися після «Революції тюльпанів», Жогорку Кенеш (парламент) прийняв поправки до Конституції Киргизької Республіки, які помітно змінили характер взаємовідносин в рамках трикутника «президент – уряд – парламент».

У напівпрезидентській системі Киргизстану посилюється парламентський компонент. По-перше, уряд став формуватися за результатами парламентських виборів. Згідно з новою редакцією Конституції КР, депутати від політичної партії, яка отримала понад 50 % парламентських мандатів, вносять на розгляд президента кандидатуру прем'єр-міністра, а той після затвердження на посаді визначає склад уряду (який затверджується президентом) (ст. 69). Утім, було б неправильно думати, що участь президента у формуванні кабінету стала суто номінальною, оскільки в цілій низці прописаних у Конституції випадків (наприклад, якщо депутати від партії більшості не внесли на розгляд президента кандидатуру прем'єр-міністра; якщо призначений прем'єр-міністр не подав членів уряду; якщо відсутній абсолютний переможець на парламентських виборах) саме президент вирішує, яка з парламентських партій висуватиме кандидатуру прем'єр-міністра і формувати уряд (ст. 70). По-друге, якщо раніше уряд несе відповідальність перед президентом, то тепер він «відповідальний і

підзвітний перед Президентом і Жогорку Кенешем» (ч. 1 ст. 71). По-третє, новий уряд формується після парламентських виборів (а не президентських і парламентських, як передбачалося попередньою редакцією конституції). По-четверте, дещо посилюється контроль парламенту над урядом. Так, прем'єр-міністр щорічно подає в Жогорку Кенеш звіт про роботу кабінету (ч. 2 ст. 71), і якщо парламент вважатиме цю роботу незадовільною, він може висловити недовіру уряду (ч. 3 ст. 71). Президент, щоправда, може не погодитись із рішенням Жогорку Кенеша (ч. 6 ст. 71), але якщо протягом трьох місяців той повторно вирадить недовіру кабінету, президент відправляє у відставку уряд або призначає дострокові парламентські вибори (ч. 7 ст. 71) [24, с. 155].

Політична система Киргизстану характеризується патронажно-кліентарними мережами. Високопосадовці зрозуміли, що доступ до влади не може бути досягнуто через політичні партії з їхніми формальними правилами, прозорою структурою та відкритим членством: скоріше вплив може бути досягнутий через патронажні мережі. Таким чином, парламентарі поклалися на кланову мережу, а не на партійну організацію, щоб просунути до влади. Той, хто був поза кланом, не міг отримати доступ до політики. Партіям не вистачало народної бази, а реальна влада належала регіональним групам [99, р. 208]. Кандидатами на виборах в основному були або багаті, або ті, хто вже обіймав місце в парламенті, й вони використовували свої капітали задля побудови будівель суспільного користування (спортивних комплексів, мечетей), ремонту інфраструктури (доріг, каналізації) та навіть видачі готівки — все для того, аби виграти на виборах [106, р. 317].

Численне південне населення було налаштовано проти А. Акаєва, а почуття несправедливості посилювалося й тим, що більше половини населення Киргизстану мешкає на півдні, але ключові союзники Акаєва перебували на півночі, в регіоні, де більшість — етнічні узбеки (які віддавали перевагу

Акаєву над більш націоналістичним кандидатом), але для південних киргизів були ворожими та об'єктами підозри. Крім того, Акаєв традиційно отримував підтримку від етнічних росіян, які переважно проживали на півночі країни, узбеків, переважна більшість яких жила на півдні Фергана, що межує з Узбекистаном, та уйгурів [99, р. 215].

«Революція тюльпанів» розпочалася на півдні, та її лідером став К. Бакієв, який походив із півдня, а Акаєв, як зазначалося вище, мав значну підтримку на півночі. Коли Акаєв утік, мережі та громадська думка півночі об'єдналися навколо Ф. Кулова. За такого небезпечного розколу на північ-південь Бакієв був змушений розділити владу з Куловим: він обіцяв зробити його прем'єр-міністром та надати йому значну владу у прийнятті рішень [141, р. 590]. Таким чином, К. Бакієв та Ф. Кулов домовилися не конкурувати один з одним на президентських виборах у 2005 році. Замість цього вони уклали угоду, за якої Бакієв балотуватиметься на пост президента, а Кулов обійматиме посаду прем'єр-міністра [106, р. 308]. Такий розподіл повноважень, коли лідери двох різних соціально-політичних груп домовилися керувати державою колективно, називається розподіленням правлінням.

Революційна ейфорія в Киргизстані була недовгою, бо новий уряд зіткнувся з низкою проблем, які завершилися новим напівавторитарним режимом. Перебуваючи на посту президента, К. Бакієв показав себе виконавчим і відповідальним лідером. Він стабілізував країну, пообіцяв боротися з корупцією і поліпшити інвестиційний клімат, отримавши переконливу перемогу на президентських виборах, які міжнародними спостерігачами вважалися вільними і справедливими. Однак після цього він віддалив реформістських членів уряду, закріпив державні посади за своїми родичами і близькими прихильниками [106, р. 323].

Щодо змін законодавства відносно політичної системи, то конституція 2003 року розширила повноваження президента, водночас обмеживши владу

парламенту. Можна сказати, що з конституцією 2003 року Киргизстан став більш авторитарним. Однак до 2007 року президентська природа конституції була трансформована в напівпрезидентську, що було результатом домовленостей між Акаєвим та Бакієвим. Період після 2007 року можна визначити поверненням до президентської системи [97, р. 15]. Політична система стала слабкою, характеризувалася різними політичними та економічними групами, які змагалися за більший вплив. Протягом 2006–2009 рр. у Киргизстані посилилась нестабільність та насильство, громадські безлади та політичні вбивства [192, р. 200].

30 жовтня 2011 року Атамбаєв виграв перші вільні та конкурентні президентські вибори. За рік до цієї події, 10 жовтня 2010 року в Киргизстані відбулися перші вільні парламентські вибори — ніхто не міг передбачити результату. Референдум із питань конституції та виборів зіткнувся із серйозними викликами у зв'язку з проблемами між етносами в червні 2010 року. Незважаючи на це, 2011 рік у Киргизстані відзначився демократичною передачею президентської влади, що було вперше на пострадянському просторі в Центральній Азії [115, р. 21].

Зміни до конституції стали наслідком «Квітневої революції» в 2010 році, під час якої декілька днів відбувалися народні протести проти режиму, коли кільком тисячам громадян вдалося повалити авторитарний президенціалізм, незважаючи на рішення тодішнього президента К. Бакієва про застосування проти них насильства [115, р. 22]. Навесні 2010 року було проведено референдум, який стосувався демократичної напівпрезидентської конституції, що розподіляла владу між слабким президентом та сильним прем'єр-міністром [115, р. 28]. Конституція, прийнята на цьому референдумі, включає зміни, пов'язані не тільки з виборчою системою, але й з іншими питаннями, такими як поділ влади, судова система, органи місцевого самоврядування та права людини [97, р. 16]. Основними цілями цієї

конституції стало обмеження повноважень президента. Наприклад, у президента залишилося право вето або відмова підписувати закони, за винятком законів, пов'язаних із бюджетом та фіскальною політикою [192, р. 201]. Також конституція включила нові правила задля запобігання однопартійному домінуванню. Згідно зі ст. 70 конституції, незалежно від отриманих відсотків голосів, число депутатів провідної партії не може перевищувати 65 [97, р. 16]. Відтепер однопалатний парламент складається з 120 депутатів, що обираються на 5 років за пропорційною системою виборів. Загороджувальний бар'єр становить 5 % [97, р. 17].

Після квітневої революції Киргизстан став свідком значного демократичного прогресу [115, р. 41]. Уперше в Центральній Азії було встановлено парламентську демократію з коаліцією більшості, включаючи партії, які відкрито перебувають в опозиції до режиму [97, р. 3]. Проте Киргизстан все ще має справу з етнічними, соціально-економічними та регіональними розмежуваннями. Доведено, що наявні взаємопов'язані регіональні, економічні та етнічні розмежування є важливими перешкодами для націо- та державотворення. В останні два десятиліття сильна президентська система не змогла подолати ці структурні проблеми [97, р. 4]. Але питання залишається відкритим щодо того, чи буде демократизація поглиблюватися в цих важливих областях.

2.3. Коаліційний президенціалізм як нова модель функціонування напівпрезидентських систем

Різниця між парламентською та президентською формою правління полягає в тому, що за парламентаризму уряд повинен мати підтримку парламентської більшості, де парламент може висловити уряду вотум недовіри в будь-який час, тоді як у президентській системі тільки президент може відправити адміністрацію (США) або кабінет (Бразилія) у відставку. Також у цій системі президент залишається главою уряду, навіть якщо він є опозиційним парламенту. Друга відмінність полягає в тому, що за парламентаризму будь-яка партія може виступати ініціатором створення коаліції, однак у більшості випадків партія меншості може бути виключена з цього процесу. В країнах Латинської Америки з президентською формою правління тільки президент може формувати уряд та президентська партія має обов'язково бути включеною до кабінету, не зважаючи на те, скільки місць у парламенті вона контролює [113, р. 567–568]. Президент для того, щоб здійснити свої стратегії з вироблення політики, звертається до свого основного атрибуту конституційної влади — влади призначення. Щоразу, призначаючи кабінет, президент демонструє іншим політичним акторам, які цілі він переслідує, а також як він планує здійснювати виконавчу владу і ставитися до інших гілок влади, особливо до законодавчої. Законодавчий статус кабінету (меншості чи більшості) залежить від того, чи існує домовленість між президентом та однією чи більше партій, тобто чи має голова виконавчої влади партійну підтримку в парламенті. Укладення договору означає, що склад уряду — це результат домовленостей між президентом та партійними лідерами [171]. Таким чином, у президентських або напівпрезидентських системах також є необхідним формування коаліційної більшості, навіть якщо уряд не залежить від вотуму довіри парламенту.

Перш ніж розглянути особливості формування коаліцій у президентських та напівпрезидентських системах, необхідно визначити, які інститути впливають на формування коаліцій загалом.

Так, серед інститутів, що мають значний вплив на процес структурування та формування уряду, можна виділити здатність виступати ініціатором у переговорах щодо створення коаліції. Партії, що мають таку владу, називаються формуючими партіями (*formateur parties*). Партії-форматори повинні бути здатними формувати коаліцію у такий спосіб, що буде гарантувати їх обов'язкове включення до уряду, а також спроможність змістити ідеологічний вимір кабінету на свою користь.

Іншою нормою, що має вплив на формування конкретного типу коаліції, є правило інвеститури. Це правило впливає на те, яка більшість має бути створена. Так, уряд меншості більш вірогідно формується там, де немає права інвеститури. На формування коаліції впливають також правила, що обмежують партійну композицію в парламенті та розмір парламентської більшості. Таким чином, важливим є те, який тип більшості необхідно сформувати: звичайну більшість (50 % +1) або абсолютну (конституційну) (2/3 або більше). Тип більшості залежить від того, що в деяких системах, контролювати більшість місць у парламенті достатньо тільки для введення «ординарних» політичних рішень, водночас для таких рішень, як політична реформа, необхідна спеціальна більшість із порогом 2/3 або навіть більше [77, с. 54–55]. Загалом, можна виділити три основні типи коаліцій: мінімально виграшні коаліції (включають тільки ту кількість партій, яка необхідна для створення більшості), розширені або надлишкові коаліції (містять більшу кількість партій, ніж це необхідно для створення більшості), коаліції меншості (не мають парламентської більшості) [77, с. 47].

Вивчення того, хто може призначати прем'єр-міністра, є важливим для дослідження результатів коаліції [164, р. 36]. Прем'єр-міністр, як правило, є

найбільш впливовим членом кабінету. Він відіграє важливу роль у прийнятті політичних рішень кабінету. У принципі, він має можливість приймати рішення з усіх політичних питань, де має особливий інтерес. Ці рішення можуть згодом визначити зміну урядової політики. Крім того, прем'єр-міністр зазвичай визначає урядову програму, яка продукує подальші рішення з більшості політичних питань, а отже, обмежує свободу інших міністрів, що робить їх простими агентами волі прем'єр-міністра. Тривалість перебування прем'єр-міністра при владі також справляє вплив на прийняття рішень в уряді. Чим довше прем'єр-міністр перебуває при владі в кабінеті, тим більший вплив він здійснює на поведінку міністрів кабінету. Прем'єр-міністр завжди є членом політичної партії, таким чином, чим довше прем'єр-міністр перебуває при владі, тим вищі шанси, що ідеологія партії, до якої він належить, буде безпосередньо впливати на зміст рішень у кабінеті [170].

У більшості випадків пост прем'єр-міністра відходить найбільшій партії. Домінантна партія схильна бути найбільшою партією тривалий період часу та вірогідно, що вона буде членом будь-якого коаліційного уряду. Така партія має значні переваги в процесі коаліційних торгів та матиме намір формувати порядок денний коаліції. Домінантна партія є ключовою партією. Поєднання такої центральної позиції та розміру дозволяє їй контролювати порядок денний та формувати наступні коаліції [198, р. 360] Таким чином, такий доміантний гравець — це особливо сильний осьовий актор у тому випадку, коли існують дві взаємовиключні програшні коаліції, де кожна може стати виграною за умов приєднання доміантного гравця, але не шляхом поєднання одна з одною. У більшості випадків доміантним гравцем стає найбільша партія [77, с. 56]. Прикладами країн, де доміантні партії відіграють ключову роль, можуть бути Франція, Німеччина, Ірландія, Італія та Росія.

Формальну вагу кожного гравця можна вивести з пропорційного правила, яке ґрунтується на припущенні, що гравці мають певну вагу, яка пропорційна числу місць у парламенті. Кожний учасник отримує таку винагороду, яка пропорційна кількості місць, що забезпечується в коаліції. Але всупереч цій загальній пропорційній нормі, гравець, який має порівняно невелику кількість парламентських мандатів, може збільшити свою вагу, якщо він є необхідним для збереження коаліції. Можна розглянути класичний приклад, де парламент вміщує 99 місць, при цьому дві партії мають по 49 місць, а третя партія — 1 місце. Партія, яка обіймає 1 місце, — це осьова партія, яка має значну вагу в здатності вести торги щодо коаліційних домовленостей, оскільки жодна партія не спроможна отримати більшості місць. Якщо розглядати мінімально виграшну коаліцію, то в ній кожен актор є осьовим. Таким чином, розмір партії, яка має невелику кількість місць у парламенті, компенсується через її значну владу в здатності вести переговори. Відхилення від пропорційності теоретично пояснюється різницею переговорної влади. Коаліційні теорії, які базуються на здатності вести торги, дуже часто передбачають диспропорційний результат [77, с. 55].

Важливим також є дослідження впливу інститутів, що обумовлюють урядові вироблення рішень після формування кабінету. Серед таких правил виділяють: правила функціонування кабінету (такі як баланс між колективним прийняттям рішень в уряді та одноосібним прийняттям рішень міністра у сфері його юрисдикції, політична відповідальність та відставка), парламентські правила (кваліфікована більшість, розпуск парламенту та призначення нових виборів), електоральна система, вето-гравці (глава держави, зарубіжний уряд, групи тиску).

Певний набір правил, що стосується прийняття державних рішень, включає важливі передумови, де міністри мають повновладний контроль над тим виміром політики, який пов'язаний з їхньою міністерською посадою. Це

припущення пояснює існування партій, які користуються стратегічними перевагами у створенні коаліції, що залежать від їхньої ідеологічної позиції та розміру. У цьому відношенні можна виділити існування двох типів «сильних партій», які мають різні можливості входження до уряду (залежить від їхньої ідеологічної позиції та від розміру): «дуже сильна партія» (*very strong party*) та «просто сильна партія» (*merely strong party*). «Дуже сильна партія» характеризується тим, що вона отримує майже всі урядові портфелі та створює ситуацію, за якої неможливо сформувати альтернативний уряд. Таким чином, ця партія має бути здатною сформувати однопартійний кабінет меншості або принаймні гарантувати собі місце в уряді. «Просто сильна партія» має не такі сильні позиції, як «дуже сильна партія», однак вона також здатна потрапити до уряду. Хоча деяка законодавча більшість віддає перевагу зрештою саме коаліційному уряду, ніж уряду, в якому «просто сильна партія» отримує всі портфелі, «просто сильна партія» є членом кожної із цих альтернативних коаліцій. Теоретично, «просто сильна партія» здатна накладати вето на створення будь-якого уряду без жодної можливості формування альтернативного. Вона може прийняти рішення створити уряд, у якому вона буде керувати самостійно. Дуже сильна партія більш вірогідно увійде до кабінету, ніж просто сильна партія. Так, сильні партії мають тенденцію бути більш центристськими, ніж інші, бо вони займають серединну позицію, принаймні в одному політичному вимірі, і тримають найбільшу кількість парламентських місць. Щодо партій медіанного виборця, то вони є важливими на стадії процесу формування уряду, і такі партії важко виключити з кабінету.

Аналіз формування уряду можна зробити за допомогою вивчення мотивів політиків, які прагнуть потрапити до кабінету. Політики можуть бути мотивовані отримати тільки місця в уряді, у такому разі їх можна назвати орієнтованими на міністерські посади (*office-seeking*) [77, с. 56–57]. Для них

урядові портфелі — це найбільш істотний вигравш. Тих політиків, які хочуть отримати місця в уряді з причин проведення суворо визначеного напрямку політики, можна назвати орієнованими на певний політичний курс (*policy-seeking*) [152, р. 5]. Цим партіям не так важливо отримати місця в уряді, якщо вони впевнені у здатності диктувати політику кабінету з інших ключових позицій в парламенті. Водночас, *office-seeking*-партії можуть іти на домовленості з іншими щодо спільного вироблення політики, якщо це дозволить їм у майбутньому завоювати підтримку електорату. Також *policy-seeking*-партії можуть боротися за місця, якщо вони зможуть впливати у підсумку на напрям урядової політики [153, р. 60].

При цьому обидва типи виграшу партій від участі в коаліції (місця або проведення певного політичного курсу) є ключовими в процесі формування коаліції. Партії досягають стабільних коаліційних домовленостей через ведення торгів, що пов'язані з посадовими місцями. Здатність партії йти на ідеологічні компроміси також відрізняється залежно від її розміру та ідеологічної позиції. Партії центру та помірковані партії більш вірогідно будуть включені до коаліції. Це пов'язано з тим, що ті політичні поступки, на які йдуть ці партії, приєднуючись до коаліції, є менш значними. Коаліція, перебуваючи при владі, може реалізувати тільки один напрям політики. Для партії-форматора коаліції дешевше «продати» цю політику поміркованим та партіям центру, ніж партіям, які дотримуються крайніх ідеологічних позицій. Валюта (вигоди від перебування в уряді (місця та спеціальні кошти)), що використовується в цих торгах, розподіляється партією-форматором між своїми партнерами в обмін на їхню готовність підтримати політику уряду [198, р. 351].

Одним із важливих елементів вивчення коаліцій є домовленості щодо її формування. Існує дві протилежні думки щодо політичної значущості коаліційних переговорів. Прихильники коаліційної угоди розглядають її

формування як реальну можливість партій впливати на майбутній порядок денний уряду. Натомість скептики розглядають коаліційні домовленості як політично незначущі, тому що вони виконують функцію певного «ритуалу», який проводиться з метою полегшити перехід від конкурентної виборчої кампанії до міжпартійного урядового співробітництва; або коаліційні угоди тільки умовно значущі, в разі якщо стратегічні пропозиції, що зазначені в коаліційній угоді, підтримані стороною, яка отримує значні міністерські посади. Емпіричні дослідження мають тенденцію підтримати прихильників коаліційних угод. У більшості країн політичні домовленості є найголовнішим предметом торгу в процесі формування коаліції. Так, у західноєвропейських урядах спостерігається тенденція до збільшення урядових угод із 33 % в 1940-х до 80 % у 1990-х рр. У більшості країн цей етап переговорного процесу вимагає найбільше часу (тижні або місяці), тоді як питання про розподіл портфелів врегульовується за декілька годин або днів. Майже у всіх країнах (крім Італії) розподіл портфелів відбувається на заключній стадії, після укладення генеральної угоди між партіями, які будуть входити до уряду [117].

Таким чином, коаліційна угода виникає як один з основних інститутів, що робить колективний коаліційний кабінет життєздатним. Вона являє собою центральний інструмент для коаліційного вироблення політики. Коаліційна угода не є законодавчо обов'язковою, але на практиці трапляється дуже часто. Вона не тільки пов'язує лідерів партій, але й партії в цілому. У дійсності, ці угоди зазвичай схвалюються головним партійним органом, який приймає рішення, і таке схвалення, законодавчо встановлене та легітимізоване, пов'язує всі інші елементи партій, починаючи з голів та рядових членів окружних партійних організацій, окремих парламентарів та міністрів, закінчуючи управлінським апаратом партії та навіть партійним лідером. Коаліційна угода є життєво важливим елементом, який робить

коаліційне правління можливим, допомагає уникнути деяких складних проблем торгів, а також оминати слабкість коаліцій (обмеженість інформації, відсутність виконання контрактів, неодночасність голосування). Можна відзначити, що коаліція більш вірогідно буде створена, якщо партії укладають передвиборчий договір щодо формування певного уряду.

На терміни побудови коаліцій також впливає тип створюваної коаліції і строк її формування, який закріплено в законодавстві тієї чи іншої країни. У Греції та Великобританії формування нового уряду завжди відбувається надзвичайно швидко, приблизно протягом чотирьох та восьми днів відповідно. Така коротка тривалість у Греції існує завдяки передбаченій нормі в конституції: лідеру партії на формування уряду дається максимум чотири дні. У Данії, Швеції, Франції та Ірландії формування займає від двох до чотирьох тижнів. У Норвегії, Німеччині, Люксембурзі, Іспанії, Австрії формування уряду відбувається приблизно за шість-вісім тижнів. У Бельгії та Нідерландах, двох найбільш яскравих прикладах консенсусної демократії, для досягнення розуміння партіям потрібно в середньому близько восьми тижнів [77, с. 57–58].

Також важливим моментом у вивченні коаліційних урядів є дослідження їх функціонування в період між їх створенням та закінченням строку повноважень. Так, більшість дослідників фокусуються на формуванні кабінету та його термінах перебування при владі, приділяючи менше уваги самому процесу вироблення політики між цими двома подіями. Однак важливу увагу питанням вироблення політики потрібно приділяти з декількох причин. Гарантування зв'язку між преференціями громадян та політикою уряду є головною нормативною вимогою демократичного правління. Однак вироблення політики всередині коаліційного правління порушує питання про те, що відбувається поза формуванням (чи відставкою) кабінету. Найбільш важливим є те, що таке вироблення політики створює класичну проблему між

агентом та принципалом. Коаліційне правління зазвичай вимагає делегування влади з важливих політичних питань міністрам, які контролюють різні місця. Іншими словами, колектив акторів (коаліційні партнери, які представляють кабінет) з преференціями, що розходяться з певних питань, повинен делегувати владу міністрам, що пов'язані з певною партією. Таке делегування збільшує можливість того, що міністри будуть намагатися прощтовхнути політику, яка корисна тільки їхній власній партії за рахунок інших членів коаліції. Ризики, пов'язані з делегуванням, передбачають, що партнери по коаліції мають причини контролювати дії «ворожих» міністрів (тобто міністрів, що належать до інших партій) та забезпечити противаги їхньому впливу [165, р. 13].

Хоча партійне керівництво, яке перебуває саме в урядовому кабінеті, можливо, не здатне контролювати інших міністрів, партійні лідери можуть розраховувати на членів своєї парламентської фракції для дослідження очікуваних наслідків законопроекту, аналізу обґрунтувань, запропонованих міністрами та наявної альтернативної політики. Іншими словами, парламентський розгляд може відігравати ключову роль, дозволяючи членам коаліції протидіяти «принципал-агент» проблемам, пов'язаним з міністерською автономією [165, р. 17].

Більшість західних демократій комбінують парламентські системи з пропорційною системою виборів. У результаті багатопартійні уряди стають нормою. У цьому випадку один з найбільш цікавих аспектів коаліційного уряду полягає в тому, що ця форма «розподілу влади» створює серйозну проблему для сторін, які беруть участь у кабінеті. Даючи високий рівень «передачі повноважень» саме кабінету міністрів у законодавчому процесі, коаліції, які намагаються здійснювати «політику компромісу», що враховує переваги всіх членів коаліції, стикаються з потенційною проблемою «принципал-агент» [165, р. 24]. Парламенти є важливими не тільки як

форуми, на яких урядові та опозиційні партії взаємодіють. Законодавчий процес також забезпечує інституціональний механізм, який може мати ключове значення для здатності коаліційних урядів вирішувати конфлікти всередині цих коаліцій [165, р. 25].

Можна виділити декілька факторів, що впливають на формування різних типів коаліцій. Важливим є аналіз того, як виключення партії з коаліційного переговорного процесу впливає на кінцевий результат цього процесу і, насамперед, як це виключення впливає на вірогідність, що мінімальна коаліція буде сформована. Так, виключення партії з процесу формування коаліції збільшує шанси інших партій бути представленими в уряді. Таким чином, виключення однієї чи більше партій з коаліційних домовленостей збільшує можливість, що мінімальну коаліцію буде сформовано. Водночас, коли існує ймовірність спокуси всередині партій продемонструвати слабку дисципліну голосування, задля уникнення патової ситуації в процесі прийняття рішень формуються коаліції більшого розміру, ніж мінімально вигравні коаліції. Нестабільність партійної системи змушує політиків слідувати короткотерміновим стратегіям. Оскільки шанс їх переобрання обмежений, політики мають стимул максимізувати свою рентабельність (корисність) через збереження коаліції настільки малої, наскільки можливо. У такому разі, це може виступити гарантією того, що саме мінімально вигравну коаліцію буде сформовано.

Політична фрагментація теж справляє значний вплив на формування коаліції. Складність пошуку «спільного знаменника» збільшується з кількістю партій. Існує значна взаємозалежність між партійною системою та типом кабінету. Зі збільшенням числа ефективних парламентських партій зменшується вірогідність того, що однопартійний кабінет більшості буде сформовано. Однак низький середній розмір політичної партії у високо фрагментованій системі скорочує витрати на включення додаткової партії до

коаліції, таким чином, формування розширених коаліцій більш вірогідне в такій фрагментованій партійній системі.

Водночас створення кабінетів більшості та кабінетів меншості має й інші пояснення. Одним з найважливіших пояснень є наміри партій. Участь у коаліції надає партіям владу, яка виражається через отримання урядових посад. Але при цьому володіння міністерськими портфелями може не бути постійною метою партій, бо не завжди несення урядової відповідальності є електоральними перевагами, і, як наслідок, період перебування в опозиції дасть можливість партіям як отримати голоси, так і збільшити шанс участі в кабінеті в майбутньому.

Основною причиною, з якої створюється саме кабінет більшості, а не мінімально вирашаний кабінет, є «інформаційний ефект»: у переговорах щодо формування кабінету може не бути визначено точне число можливих лояльних коаліційних партій, що будуть пропонувати створення кабінету. Таким чином, додаткові партії можуть приєднуватися до коаліції як страхування від того, що хтось з учасників може перейти на інший бік, та як гарантування вирашного статусу кабінету.

Тепер розглянемо особливості побудови коаліцій саме в президентських та напівпрезидентських системах. Досвід країн Латинської Америки показав, що президенціалізм може функціонувати як парламентаризм: президенти здатні будувати стабільні багатопартійні коаліції навіть зі слабоінституціоналізованими партійними системами [110, р. 3–4]. Навіть незважаючи на той факт, що коаліційний президенціалізм є характерною формою демократії в Латинській Америці, в літературі президентські коаліції отримали набагато менше уваги, ніж парламентські коаліції. Такий дисбаланс не є несподіваним, оскільки найбільш часто досліджувані президентські системи мають однопартійні кабінети. Також, до третьої хвилі демократизації існувало лише кілька прикладів багатопартійних

президентських систем для побудови цієї теорії. Хоча число цих випадків зросло останніми роками, особливо в Латинській Америці, декілька теоретичних факторів перешкоджають прямому перекладу теорії формування коаліцій в парламентських системах в площину президенціалізму. У президентських системах виживання уряду не залежить від вотуму довіри парламенту. Візьмемо, наприклад, теорію про формування уряду і застосуємо її до президенціалізму. Ця концепція застосовна тільки в разі формування однопартійного кабінету, як у США, або може бути комплексним процесом переговорів, як у багатопартійних президентських демократіях у Латинській Америці, але, врешті-решт, уряду не потрібно мати мандат від легіслатури для початку функціонування. Більш серйозне концептуальне неузгодження виникає із закінченням строку повноважень уряду. У президентських системах, на відміну від парламентських, кабінет має фіксований термін повноважень і не обов'язково повинен мати вотум довіри, таким чином, справжня політика відбувається в період між формуванням і відставкою, тоді, коли президенту, що перебуває в меншості, зазвичай необхідно отримати політичну підтримку двох або більше партій [179, р. 24].

Коаліційний президенціалізм — це стратегічна відповідь на інституціональну дилему співіснування президента та фрагментованого багатопартійного парламенту. Ідея про те, що прямо обраний президент може бути коаліційним форматором, не була добре вивчена дослідниками демократичних процесів 1980–1990-х років, багато з яких очікували, що багатопартійні президентські режими приречені на провал. Але навіть незважаючи на те, що президент у президентських системах має менше прямих механізмів, за допомогою яких він може впливати на зміни в законодавстві, він здатний конструювати ефективну і стабільну коаліцію, як його колеги у парламентських режимах [110, р. 3]. Фрагментація партійної системи не ускладнює формування коаліції в президентській системі.

Стимули для формування коаліції в обох системах залишаються однаковими, але все ж є одна відмінність, яка полягає в кількості можливих коаліцій: за президенціалізму вона менше, ніж за парламентаризму. Коли президент є аутсайдером із невеликою підтримкою в парламенті, влада його партії зростає завдяки обов'язковому включенню його партії до уряду [112, р. 165].

Коаліційний президенціалізм є відповіддю на проблему постійного перебування в меншості президента, і це єдиний спосіб створення більшості в парламенті [179, р. 25]. Ключовим моментом у коаліційному президенціалізмі є те, що президенти повинні поводитися як європейські прем'єр-міністри. Президент зобов'язаний змодельювати багатопартійний кабінет. Відомо, що у Бразилії коаліційне президентство стало найкращою практикою співробітництва між виконавчою і законодавчою гілками влади за президентів Ф. Кардозо і Л. Сільви. Обидва відомі своїми великими гетерогенними коаліціями в Конгресі. З 1995 року для президента стало звичним керувати альянсами, які становили понад 70 % депутатів у нижній палаті. Таким чином, парламентська коаліція не тільки більша за звичайну (означає, що вона має більше членів, ніж потрібно для прийняття законів), але також незв'язана (означає, що партії, які входять до альянсу, перебувають по різні боки ідеологічного спектра). Збільшення розміру коаліції беззаперечно відображає бажання опортуністичних законодавців приєднатися до виконавчої влади, але також передбачає, що президент очікує брак партійної дисципліни або розпад коаліції. Надрозмірні і незв'язані коаліції виступають як страховий поліс: їхньою метою є захистити законодавчу програму президента за допомогою різних форм політичних надкомпенсацій.

Президент у коаліційній президентській системі стикається як мінімум з трьома непов'язаними компромісами (*trade-offs*), що стосуються управління коаліцією. Перший — це розмір: президент має вирішити, скільки партій він буде запрошувати для участі в уряді. Інший компроміс стосується розподілу

ідеологічних преференцій усередині коаліції. Президент може зібрати однорідний альянс із партій, які перебувають по один бік спектра, правий чи лівий, або може вибрати гетерогенну коаліцію партій з різних ідеологічних сімей. Третій компроміс стосується розподілу влади між членами коаліції, яка розуміється в термінах відсотка розподілу в кабінеті портфелів, які виділяються кожній пропрезидентській партії. Кабінет може ранжуватися від більш коаліційного (пропорційного) до більш монополістичного (портфелі перебувають у руках одного або кількох членів коаліції) [179, р. 26–27].

У парламентських демократіях, як правило, партії, які приєдналися до правлячої коаліції, отримують міністерські портфелі пропорційно їхній законодавчій вазі. У президентських системах глава уряду вільний щодо формування кабінету і може призначати багатопартійний кабінет, що не ґрунтується на пропорційному правилі [172, р. 49].

Президентські конституції пропонують головам виконавчої влади дві основні стратегії: намагатися досягти своїх політичних цілей або за допомогою статусу (тобто наявність пропрезидентської більшості), або через повноваження. Використовуючи стратегію досягнення політичних цілей через статус, президент дає зрозуміти, що він готовий брати до уваги погляди та інтереси парламентарів. Прерогативи як глави виконавчої влади (всі конституційні і параконституційні практики) дозволяють президенту односторонньо діяти із законодавчою гілкою влади [173, р. 416].

Варіанти типів парламентської більшості є важливими для аналізу взаємовідносин між президентом та парламентом особливо в напівпрезидентських республіках. Так, природа парламентської більшості може набувати декількох різних форм.

Перший приклад стосується ситуації, де існує абсолютна парламентська більшість. В одному випадку це може бути монолітна більшість, що передбачає, що одна партія володіє більшістю місць у легіслатурі. В іншому

випадку це може бути коаліційна більшість з однією домінантною партією, що означає, що позиція домінантної партії доволі сильна, але не настільки, як у попередньому випадку.

Другий варіант передбачає існування збалансованої (зрівноваженої по силі кожної партії) коаліційної більшості, яка визначає, що влада розподілена між партіями більшості в парламенті.

Третій тип визначається ситуацією, де існує тільки відносна більшість у парламенті. У цьому випадку одна партія має більше місць у парламенті, ніж інші, але їх недостатньо для того, щоб сформувати більшість. Тут позиція провідної партії може бути достатньо надійною, якщо в неї є негласна домовленість із політичними опонентами про змінення уряду, або нестійкою, якщо вже сформовано альтернативний уряд. Останній варіант стосується ситуації, де взагалі немає парламентської більшості. Тут місця в парламенті розподілені між великою кількістю малих партій, а уряд підтримується нестабільною та непостійною коаліцією.

Подібно до того, як парламентська більшість може набувати різних форм, відносини між президентом та більшістю теж можуть бути різними. Наприклад, президент може бути лідером або звичайним членом парламентської більшості; він може бути представником опозиції або залишатися абсолютно нейтральною фігурою. Але водночас ці різні ситуації мало говорять про сутність напівпрезиденціалізму. Замість цього вони допомагають пояснити різницю між напівпрезидентським режимами за існування різноманітних форм парламентської більшості [128, р. 18–19].

Таким чином, взаємовідносини між президентом та парламентом можна охарактеризувати чотирма основними прикладами. Перший приклад: президент належить до тієї ж більшості, що має більшість місць у парламенті, а також він є лідером партії більшості. Не допускаючи непередбачуваних політичних обставин, президент є ефективним лідером політично-

парламентської більшості і має можливість володіти виконавчою владою в такому обсязі, в якому бажає.

Другий приклад стосується того випадку, коли президент є представником більшості, що контролює більшість у парламенті. У такому випадку вироблення деяких рішень між президентом та лідером правлячої коаліції може бути конфліктним, особливо якщо останній є прем'єр-міністром.

Третій приклад репрезентує випадок, коли президент представляє одну політичну силу, тоді як парламент повністю контролюється іншою політичною силою. Президент політично зобов'язаний призначити прем'єр-міністра, якого висуває парламентська більшість. Найбільш вірогідно, що це буде лідер партії більшості в парламенті.

У четвертому гіпотетичному прикладі, якщо немає явного лідера більшості, а парламентська більшість складається з декількох партій, президент може отримати певну свободу дій. Він може призначити політичну особу, яка найменш вірогідно кине виклик його фактичній ролі та стане претендентом на президентський пост на наступних виборах, або він може випробувати здатність потенційного опонента на наступних президентських виборах у тісному інституціональному змаганні [178, р. 132–133].

Дослідження показують, що тільки президенти, партії яких мають значну частку місць у парламенті й ідеологічно близькі до центру, імовірно, будуватимуть свою політику, ґрунтуючись на статусі, таким чином, формуючи кабінет більшості і вибираючи міністрів із числа членів партій-прихильників. Такий підхід до вироблення політики та формування уряду значно кращий, особливо для нових демократій, оскільки він збільшує роль парламенту і партій у політичному процесі [173, р. 436]. Але якщо президент має право видавати укази і володіє правом вето, то він буде намагатися сформувати кабінет з технократів і близького оточення, і розподілити

портфелі менш справедливим чином. Так, хоча в короткостроковій перспективі призначення безпартійних міністрів може бути оптимальним для президента, урешті-решт, вибір міністрів таким способом може віддалити партії і парламент, що є ризикованим для політичної стабільності [173, р. 437].

Існує два різних підходи в поясненні, яким чином президент підвищує дисципліну голосування і купує додаткові голоси, щоб створити виграшну коаліцію в багатопартійній президентській системі. Такими є заохочення (*pork*) і коаліційні блага (*coalition goods*). Перший підхід визначає, що успіх багатопартійного президенціалізму з фіксованим терміном повноважень і відсутністю вотуму довіри багато в чому залежить від того, що відбувається в повсякденній роботі протягом конституційного терміну повноважень президента. Президент використовує особливі переваги на постійній основі, щоб подолати ідеологічний опір у створенні парламентської підтримки. Таким чином, заохочення застосовується для обміну голосів у багатопартійній системі. Оскільки парламентарі добре винагородженні, цей доступ до бюджетних ресурсів збільшує ймовірність політичного виживання. Другий підхід підкреслює, що коаліційні блага, такі як позиції в проурядовій коаліції та кабінеті, є стратегічними ресурсами, що доступні президенту. Цей підхід вивчає, яким чином президент може конструювати коаліцію і кабінет шляхом, що підвищує підтримку в парламенті, навіть зі слабкими і недисциплінованими партіями. Президент більш успішний в отриманні підтримки, коли при формуванні кабінету більшості він мінімізує представництво безпартійних міністрів і розподіляє місця в кабінеті пропорційно між членами коаліції [182, р. 324–325]. Заохочення є ефективним доповненням до коаліційних благ, але також інституціональні механізми можуть дозволити йому слугувати субститутом під час побудови парламентської підтримки. Подібна заміна може бути особливо привабливою,

коли президенту потрібно отримати підтримку від прихильників або ідеологічних супротивників [182, р. 331].

Формування коаліцій у нових демократіях відрізняється від стійких західних демократій деякими особливостями. Конституційний дизайн країни визначає, хто є основними учасниками процесу формування кабінету. Більшість західних європейських демократій є парламентськими, тоді як більшість країн Центральної та Східної Європи мають напівпрезидентські режими. Основна відмінність між ними полягає в тому, що формування кабінету в парламентських режимах залишається в першу чергу за політичними партіями, представленими в парламенті, тоді як у напівпрезидентській системі президент відіграє одну з ключових ролей у формуванні кабінету, а також у призначенні прем'єр-міністра [181].

Дві основні характеристики напівпрезидентських систем, а саме подвійна влада знімати кабінет міністрів, якою володіють як президент, так і парламент, а також те, що президент має право розпускати парламент, створюють нестабільність та конфлікти між президентом та парламентом у домовленостях щодо формування та зміни урядів. Таким чином, ця ситуація може спричинити певні проблеми в процесі формування уряду. Так, центральною проблемою є здатність президента одноосібно призначати уряд, тоді як знімати його мають право як президент, так і парламент. Особливо гостро вона виникає тоді, коли президент не має більшості в парламенті.

У прем'єр-президентських режимах парламентська фрагментація, легітимні переваги президента, що отримані неодноразовим електоральним циклом, збільшують вагу президента в здатності вести переговори. Водночас результат формування кабінету в прем'єр-президентських системах легше передбачити, ніж у президентсько-парламентських. Так, вибір прем'єр-міністра в прем'єр-президентській системі більш послідовно відображає преференції парламентської більшості, тоді як вибір прем'єр-міністра

в президентсько-парламентській системі відображає переваги президента [181, р. 742]. Також значна роль президента в переговорах щодо створення уряду визначається клієнтарною структурою партійної системи, яка характеризується «приватним розподілом між членами правлячого угруповання суспільно-публічної владної сфери» [86, с. 170]. Ключові позиції належать довіреним особам президента, а саме патронажно-клієнтарній мережі, яка створюється навколо глави держави; на її верхівці перебувають віданні йому люди, які займають ключові позиції в державному та партійному апаратах та керують силовими міністерствами й основними галузями економіки [86, с. 169].

Незважаючи на те, що пострадянські країни в більшості своїй є напівпрезидентськими, в цих системах президенти володіють значними формальними повноваженнями, і багато дослідників перейменували їх на суперпрезидентські. Суперпрезидентціалізм можна проінтерпретувати як формальний прояв неопатримоніальної системи. Слабкість інституціональних стримувань і противаг характеризується спадщиною радянської політичної культури, яка дозволила лідерам керувати за допомогою патронажу і особистої влади [110, р. 10]. Країни колишнього Радянського Союзу перебувають десь посередині: неформальні інститути були важливими, але партійна влада стала одним з важливих інструментів, яка дозволила президентам керувати розділеним парламентом [110, р. 13]. Таким чином, не тільки президенти Латинської Америки стикаються з необхідністю формування міжпартійних коаліцій, але також президенти пострадянських республік змушені знаходити механізми побудови багатопартійних союзів (див. табл. 5) [110, р. 7].

Таблиця 5

Пояснення необхідності багатопартійних коаліцій у Латинській Америці,
колишньому Радянському Союзі та Африці

Регіон / країна	Ефективне число партій у нижній палаті	Число місць, що належать президентській партії (%)	Індекс необхідності коаліції
Латинська Америка			
Бразилія (2002)	7,81	18	64.04
Еквадор (2002)	6,71	25	50.33
Чилі (2001)	5,08	8	46.73
Колишній Радянський Союз			
Вірменія (2003)	5,27	25	39.52
Росія (1999)	4,51	16	37.88
Україна (2010)	3,30	40	19.80
Африка			
Кенія (2002)	3,48	27	25.42
Бенін (2006)	3,89	42	22.56
Малаві (2004)	3,11	41	18.35

У Росії протягом перебування при владі Б. Єльцина і перших років президентства В. Путіна відсутність пропрезидентської більшості у поєднанні з інституціональним устроєм, який розпорошив владу між багатьма партіями, ускладнило переговори і досягнення консенсусу через безліч вето-гравців у законодавчому процесі. Супутнім ефектом стало те, що президенти змушені були формувати велику, надрозмірну більшість, вирішуючи безліч конфліктів, або ж вдавалися до частого використання свого права вето. Збільшення пропрезидентської партії при В. Путіні змінило динаміку взаємин між виконавчою і законодавчою гілками влади і зробило законодавчий процес мажоритарним і виключним (обмежувальним). Це говорить про важливість сильної пропрезидентської партії, яка впливає на розподіл влади між президентом і парламентом у президентських системах. У таких країнах,

як Росія, зі слабо розвиненою партійною системою, президентські партії є життєво важливими для формування парламентської підтримки [109, р. 451].

В Україні ж Л. Кучма, зіткнувшись із сильно фрагментованим парламентом, використовував бюджетні інструменти та патронаж для формування більшості. В. Янукович у 2010 році використовував більшою мірою параконституційні практики. Партія регіонів не мала парламентської більшості, щоб сформувати правлячу коаліцію. Президент мав кілька виходів: або знайти компроміс з опозиційною партією/блоком (БЮТ (супервелика коаліція) або «Нашою Україною» (як це було де-факто після підписання «Універсалу національної єдності» в 2006 році), або призначити позачергові парламентські вибори. Але такий крок був занадто ризикованим для Партії регіонів. Вхідження нових гравців у президентську кампанію (Сергій Тігіпко та Арсеній Яценюк) міг означати, що Партія регіонів отримає менше голосів і процес переговорів міг початися заново після новообраного парламенту. Після складних переговорів з «Нашою Україною» Партія регіонів відхилила всі ці можливі варіанти. Через місяць після виборів Партія регіонів за підтримки двох невеликих фракцій — комуністів і Блоку Литвина — змінила законодавство щодо регламенту, дозволяючи окремим депутатам з інших фракцій приєднатися до правлячої коаліції. Як результат, Партія регіонів була здатна створити нову коаліцію з трьох партій і 16 перебіжчиків з опозиційних фракцій. Ті, хто перейшли з іншого боку, були мотивовані обіцянкою нових посад або можливостями в бізнесі [143, р. 97–98].

У Киргизстані К. Бакієв, будучи президентом, показав себе виконавчим і відповідальним лідером. Він стабілізував країну, пообіцяв боротися з корупцією і поліпшити інвестиційний клімат, отримавши переконливу перемогу на президентських виборах, яка міжнародними спостерігачами вважалася вільною і справедливою. Однак після цього він віддав реформістських членів уряду, закріпив державні посади за своїми родичами і

близькими прихильниками, провів конституційний референдум, який дозволив йому сконцентрувати владу через правлячу партію [106, р. 308]. Приклад Киргизстану показує, що президент для формування більшості використовував патронаж і партійну владу.

Президенти можуть використовувати різні інструменти влади, і комбінації інструментів, які вони вибирають, впливають на використання і силу інших частин президентського набору інструментів. Президент воліє покладатися на прихильників і свої повноваження, оскільки поділ місць у кабінеті, патронаж і заохочення коштують дорого [110, р. 14]. Як можна побачити, В. Путін, В. Янукович, К. Бакієв зміцнювали свої позиції за допомогою сильних пропрезидентських партій, намагаючись мінімізувати витрати на патронаж і доступ до бюджету.

Висновки до розділу 2

Задля вивчення інституціональних особливостей напівпрезидентських систем дослідники використовують індексний аналіз повноважень президента. Так, М. Шугарт та Дж. Кері, А. Сіарофф та О. Зазанаєв пропонують свої методи визначення цього індикатора. Визначення сили саме формальних повноважень є важливим, бо в більшості посткомуністичних країн формальні президентські повноваження майже повністю відображають фактичну владу президента. Порівняння індексних показників на постсоціалістичному просторі показує, що найсильніші президенти в Росії, а найслабші — в Словаччині та Болгарії. Литва, попри наявні проблеми, залишається стійкою демократією, а завдяки зменшенню обсягу повноважень у президентів Грузії та Киргизстану простежується тенденція до збільшення демократичності політичної системи.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що важливим є визначення як формальних повноважень, так і неформальних практик, що їх використовує президент. На успішне функціонування напівпрезидентської системи впливає рівень збалансування повноважень між президентом та парламентом, а такі інститути, як, наприклад, одночасна підзвітність кабінету президенту та парламенту, роблять її менш ефективною. При цьому президентсько-парламентські системи, на відміну від прем'єр-президентських систем, більше тяжіють до авторитаризму. У таких країнах, як Грузія та Киргизстан, існування декількох соціально-політичних поділів ускладнює функціонування напівпрезидентської системи, саме тому дослідники держав з декількома соціально-політичними розмежуваннями пропонують інші моделі демократії.

Термін «велика коаліція» А. Лейпхарта є дуже важливим для вивчення того, яким чином можна нейтралізувати негативні ефекти напівпрезидентської системи в суспільствах з декількома соціально-

політичними розмежуваннями. У науковій літературі аргумент щодо складного поєднання президентської системи та багатопартійності зазнав різкої критики з боку вчених, які доводять, що президенціалізм може функціонувати як парламентаризм: президенти здатні будувати стабільні багатопартійні коаліції навіть зі слабоінституціоналізованими партійними системами. Для того щоб залучити партії для створення більшості, президент вдається до неформальних практик, таких як «заохочення», коаліційні блага і патронаж.

В розділі також аналізуються елементи розподіленого правління в неконсоціональних демократіях та консоціональних демократіях в «третьому світі». Вони розглядаються на основі елементів консоціональних демократій Європи (Австрії, Бельгії, Швейцарії та Нідерландів). Канада є прикладом політичної системи, в якій функціонують елементи розподіленого правління (наприклад, автономія сегментів та правило «подвійної більшості»). Крім того, ідеї розколотого суспільства та центробіжної демократії можна віднайти у Північній Ірландії. Консоціональна модель демократії була також запроваджена в деяких країнах Африки та Азії (наприклад, Ліван та Малайзія). В Лівані консоціональна демократія виглядала наступним чином: пост президента належав християнській групі населення, пост прем'єр-міністра — мусульманину-суніту, голова парламенту — мусульманину-шиїту. Найбільш вдале запозичення основ консоціональної демократії (а саме, пропорційної системи) виявилось введення всіма колишніми колоніями Бельгії та Нідерландів (Індонезія, Руанда, Бурунді, Конго). В той же час, такі елементи як велика коаліція та право меншин на вето, було найважчим для перенесення, тому що в Бельгії та Нідерландах «велика коаліція» є позаконституційною та має позаурядовий характер.

Розділ 3. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ РОЗПОДІЛЕНОГО ПРАВЛІННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ НАПІВПРЕЗИДЕНЦІАЛІЗМІ

3.1. Динаміка напівпрезидентської системи: коливання між прем'єр-президентціалізмом та суперпрезидентціалізмом

Головною тенденцією у розвитку вітчизняної системи правління на перших етапах і з підписанням Конституційного договору в 1995 році було зміцнення інституту й розширення владних повноважень Президента. Показовим було втручання інституту президентства у прерогативи законодавчої влади. Проте Конституція, ухвалена 1996 року, відчутно звузила владні повноваження Президента, а зміни до неї, які набрали чинності з 2006 року, свідчили про формування парламентсько-президентської системи правління. Саме тенденція до звуження кола повноважень Президента лягала у площину європейських прагнень країни [87, с. 36].

До моменту проголошення незалежності України, на її території було прийнято чотири Конституції (1919 р., 1929 р., 1937 р. і 1978 р.). Конституція України від 20 квітня 1978 року діяла до прийняття нового Основного закону. За цей час більш як 20 законами УРСР і України до неї було внесено зміни й доповнення. Законом УРСР від 24 жовтня 1990 року було виключено статтю 6 про керівну та спрямовуючу роль КПРС, зупинено дію глави другої про економічну систему, доповнено новою статтею 112 про Конституційний Суд України (яка зазнала часткових змін 1992 року).

5 липня 1991 року Верховна Рада прийняла закони, які стосувалися запровадження посади Президента. У Конституції УРСР 1978 року зазначалося: «Народ здійснює державну владу через Ради народних депутатів, які становлять політичну основу України. Всі інші державні органи підконтрольні й підзвітні Радам народних депутатів». Після запровадження поста Президента в Конституцію було внесено доповнення: «Президент України є главою держави і главою виконавчої влади України» [30]. Законом

УРСР від 5 липня 1991 року до Конституції введено нову главу 12-1 про Президента України, а відповідно до статті 114-1 зміненої Конституції, Президент був главою держави і виконавчої влади, що, по суті, відповідало президентсько-парламентській формі державного правління [54]. Тож у державному устрої України на першому етапі її незалежного розвитку виникло унікальне поєднання елементів парламентської республіки, президентського правління й радянської влади [30].

14 лютого 1992 року Україну проголошено «незалежною, демократичною, правовою державою» (ст. 68). У перші роки незалежності прийнято низку законів конституційного характеру: про районну, міську, районну в містах, селищну, сільську, обласну ради депутатів, про порядок відкликання депутатів обласної, районної, міської, районної в містах, селищної і сільської рад депутатів, про мови, про Президента України, про статус народного депутата тощо, які згодом стали певним підґрунтям для створення нової Конституції [54].

Конституція в редакції 1996 року декларувала рівність гілок влади, водночас сфера діяльності Президента частково включає в себе повноваження як законодавчої, так і, через опосередковане контролювання певних інституцій юстиції, судової гілки влади. Право видавати укази й той факт, що Кабінет Міністрів керується актами Президента, давали Президенту «екстразаконодавчі» повноваження. Крім того, Президент мав право створювати та ліквідувати центральні органи виконавчої влади, що зазвичай у напівпрезидентських системах належить до компетенції законодавчої гілки влади. Певні дисбаланси створюються й тим, що Кабінет Міністрів був відповідальним як перед президентом, так і перед парламентом (ст. 155 Конституції України), а право відправляти Кабінет Міністрів у відставку надавало Президенту додаткові важелі впливу на процес формування уряду. Наявність цієї норми в Конституції передбачала, що, навіть якщо фігура

Прем'єр-міністра є прийнятною для парламенту, це не гарантує його тривалого перебування на посаді. Така лояльність парламенту до Прем'єр-міністра могла опинитися під загрозою внаслідок необхідності кабінету жорстко слідувати курсу Президента. Також значна роль Президента в переговорах щодо створення уряду посилюється завдяки клієнтарній структурі партійної системи, де політична фрагментація в парламенті та високий рівень клієнтелізму дозволяють президенту домогтися вибору близького до нього кандидата на пост Прем'єр-Міністра, навіть у прем'єр-президентських системах [180, р. 742]. Те, що Президент мав право одноосібно призначати уряд, тоді як рішення про його відставку могли приймати два актори — Президент та Верховна Рада (через прийняття вотуму недовіри, що може призвести до закінчення повноважень кабінету), спричиняли певні проблеми в процесі формування уряду та в його стабільності. Такий розподіл повноважень між президентом та парламентом щодо терміну функціонування уряду міг призвести до скорочення строку перебування кабінету при владі, ніж якби він був підзвітний тільки парламенту або президенту.

У напівпрезидентській системі України була і залишається присутня також недосконалість у розподілі повноважень у трикутнику влади «президент — прем'єр-міністр — парламент». У Конституції редакції 1996 р. парламент приймав пропозицію Президента щодо призначення Прем'єр-міністра, деякі інші ключові призначення та голосував за прийняття програми Кабінету Міністрів, але не був зобов'язаний брати на себе відповідальність за її проведення. Прем'єр-міністр, у свою чергу, мав багато обов'язків та повноважень, за які він несе відповідальність, але їх було недостатньо, щоб бути справді самостійним актором. Звідси Прем'єр-міністр виступав «слабким» гравцем у політичному полі, який не здатен впливати на порядок денний і ставав повністю залежним від політики президента. Президент,

володіючи значним обсягом повноважень щодо діяльності уряду, контролював та фактично ставав відповідальним за проведення та реалізацію політики у виконавчій сфері. Парламент, у свою чергу, не мав достатньо вагомих важелів впливу на кабінет. Індексний показник сили повноважень Президента за Конституцією 1996 року, за методикою Шугарта та Кері, становив 13, що значно вище, ніж у будь-якій іншій напівпрезидентській європейській країні (див. Додаток Б). Отже, такий розподіл повноважень не призводив до значних політичних результатів у розвитку країни та заклав мажоритарні принципи в політиці (де діє принцип «переможець одержує все», що негативно позначається на демократичному розвитку країни з глибокими соціально-політичними розмежуваннями) [95].

Реформа 2004 року була покликана зменшити обсяг повноважень Президента. Так, хоча Президент не має права призначати Прем'єр-міністра, в Конституції (від зразка 1996 р.) залишилось номінальне право вносити кандидатуру Прем'єр-міністра за пропозицією коаліції. Також у Президента залишилось право вето, право призначати референдум, право видавати укази та розпорядження, право розпуску Верховної Ради, право призначати двох міністрів Кабінету Міністрів (міністри оборони та закордонних справ), призначати та звільняти з посади Генерального прокурора, зупиняти дію актів Кабінету Міністрів, а також скасовувати акти Ради міністрів АР Крим, бути Головнокомандувачем Збройних сил України, приймати рішення про введення надзвичайного стану. Тобто, хоча реформа 2004 р. й мала на меті посилення законодавчої гілки влади та послаблення влади Президента, останній залишився конституційно сильною фігурою в політичному полі.

Загалом, прем'єр-президентська система передбачає незначний законодавчий вплив президента, але в українській політичній системі обсяг повноважень Президента як у сфері впливу на законодавчий процес, так і в цілому в трикутнику відносин «Президент — Кабінет Міністрів —

парламент» фактично залежав від політичної згоди парламенту. Повноваження Президента України:

1) право вето. Президент у таких прем'єр-президентських республіках, як Австрія, Фінляндія, Франція, Ісландія, Румунія та Словенія, або взагалі не має права вето, або воно може бути подолане двома третинами голосів парламентарів. В Україні вето Президента може бути подолане тільки двома третинами голосів, що свідчить про значущість його повноважень, як для президента в непрезидентській республіці;

2) право ініціювання референдуму. Як свідчить досвід V Республіки Франції, здатність ініціювати референдум може бути важливим повноваженням президента. За Конституцією України, президент має право призначати референдум (щодо змін до Конституції України, що є значним аспектом, тому що саме конституція визначає політичну систему країни) за народною ініціативою (ст. 106, п. 6).

3) право видавати укази. У Фінляндії, Литві та Португалії президент не має права видавати укази; у Словенії та Ісландії укази президента має ратифікувати парламент; у Франції, Польщі та Румунії президент видає укази тільки в певних галузях. В Україні таке право президента нічим не обмежується.

У більшості прем'єр-президентських систем президент має або право вето, або право видавати укази, але не одночасне володіння цими правами. Український президент володіє одночасно і правом вето, і правом видавати укази. Кількісний вимір повноважень свідчить про значний вплив Президента на законодавчий процес навіть після прийняття реформи (див. Додатки Б та Г). Такі повноваження Президента України не корелюються з проголошеною прем'єр-президентською республікою [23].

Водночас реформа 2004 року створила подальші умови для розвитку демократії. Її результат полягав не в тому, що змінився рівень клієнтарної

політики, а скоріше розташування клієнтарних мереж перемістилося в більш конкурентоспроможні, ніж закриті, структури. Дійсно, протягом цього періоду Україна була єдиною небалтійською пострадянською державою, яка була оціненою Freedom House як повністю «вільна» в показниках Freedom in the World, що є видатним досягненням [141, р. 598] Ще одна перевага реформи полягала в тому, що нові «правила гри» з розділеною виконавчою владою ускладнили і, врешті, підірвали спроби будь-якої з пірамід влади бути домінуючою — за допомогою створення невизначеності, як і хто має домінувати, сприяючи координації більше, ніж однієї клієнтарної піраміди, і тим самим стимулюючи конкуренцію між цими пірамідами. Хоча цей бар'єр для концентрації влади почав зникати, починаючи з 2010 р., показуючи свою обмеженість, але, тим не менш, формальна конституція з розділеною виконавчою владою може забезпечувати достатній опір єдиній пірамідальній політиці, даючи демократії шанс на успіх навіть за найскладніших умов, іншими словами, більше шансів, ніж вона отримує за формальної президенціалізованої конституції [141, р. 599] Отже, українська подвійна структура виконавчої влади не тільки підкріпила тезу про існування двох центрів виконавчої влади, але також створила можливості для безлічі дрібних «пірамід» відкрито і запекло конкурувати між собою, використовуючи всі наявні в їхньому розпорядженні клієнтелістські засоби [141, р. 604]. Таким чином, період 2005–2010 рр. показує, що формальна конституція може мати значний вплив навіть у суспільстві, де вірогідно не слідує правилам та де зазвичай функціонують корумповані інститути [139, р. 611]

О. А. Фісун, аналізуючи українську політичну реальність після 2004 року, характеризує її як гібридний режим неопатримоніальної демократії, який не є ані перехідною, ані тимчасовою формою. Цей режим є результатом конституційної реформи 2004 року, яка перетворила суперпрезиденціалізм за Л. Кучми у прем'єр-президенціалізм. У цьому випадку неопатримоніальна

демократія є звичайною модифікацією прем'єр-президентського режиму в контексті клієнтелізму, де еліти орієнтовані на отримання ренти. Політичні актори змагаються через формальні виборчі механізми (за президентський пост та місця в парламенті), але їхні цілі сфокусовані на захопленні держави. Конституційна реформа 2004 року ускладнила реалізацію принципу «переможець отримує все» та стимулювала зацікавлені сторони приєднатися до розподілу політичних дивідендів відповідно до пропорційності результатів голосування [130]. Інакше кажучи, постреволуційна Україна 2005–2009 рр. продемонструвала ситуацію поділу неопатримоніальної клієнтарно-патронажної мережі між двома гравцями — Президентом і Прем'єр-міністром — і формування на цій основі двох автономних конкурентних вертикалей: патронажного президентства В. Ющенка і патронажного прем'єрства Ю. Тимошенко. Можливість «співіснування» двох патронажних вертикалей гарантувалася роздільним контролем різних елементів «силової машинерії» (правоохоронної системи, спецслужб, судової системи та прокуратури), що блокувало будь-які можливості «силового» наїзду один на одного. Але автономію Прем'єр-міністр міг мати тільки за наявності власного парламентсько-партійного ресурсу — інституціоналізованої клієнтарно-патронажної мережі, але у випадку отримання підтримки на виборах, і, більше того, якщо партійний ресурс прем'єра дорівнює або переважає над партійним ресурсом президента. О. А. Фісун також підкреслює, що «конституційна реформа 2004 заклала в Україні передумови розвитку іншого дуже цікавого інституціонального гібриду, здатного функціонувати в двох різних фазах: «1) авторитарно-бюрократичного, якщо президент контролює більшість в асамблеї і має прем'єра зі своєї партії, а значить, володіє потенційною можливістю монополізації силової/фіскальної вертикалі; 2) конкурентно-демократичного, за умов розділу клієнтарно-патронажної мережі між двома центрами — у разі відсутності контролю над асамблеєю,

слабкості президентського партійного ресурсу, та прем'єра, зкооптованого з непрезидентського партійного холдингу і/або альтернативної клієнтарно-патронажної мережі» [84, с. 120–122]

Таким чином, модель напівпрезиденціалізму зразка 2006–2010 років стала недієвою через нестабільність партійного поля та відсутність чіткого розмежування повноважень між Президентом та Прем'єр-міністром. Президент, навіть маючи широкі владні повноваження, за відсутності стабільної парламентської підтримки, був не в змозі проводити послідовну політику. А фази коабітації та конфлікти, які були викликані тим, що Президент мав значний обсяг повноважень, а Прем'єр-міністр користувався підтримкою більшості в парламенті, постійно призводили до патових ситуацій.

Перемога В. Януковича на президентських виборах у 2010 році запустила новий цикл зміни режиму в Україні, який позначився переходом від прем'єр-президентської системи з «подвійною виконавчою владою» до суперпрезидентської системи. Перехід до м'якого авторитаризму є наслідком минулих інституціональних змін: конституційної реформи 2004 р. та виборчого законодавства. Відносна слабкість партій Кучми та Ющенко була компенсована не тільки кооптацією окремих депутатів у приєднанні до пропрезидентської більшості, але також досягненням компромісу між елітами та коаліційними партнерами з опозиційних політичних таборів та бізнес-груп. Крок з боку Януковича на шляху побудови єдиної піраміди влади був зумовлений тим фактом, що Президенту вперше не потрібно було ділити владу з коаліційними партійними партнерами чи призначати компромісного Прем'єр-міністра [132]. Іншими словами, після перемоги В. Януковича на президентських виборах отримання постів Президента і Прем'єр-міністра допомогло встановити єдину мережу, яка не мала собі рівних. Спостерігачі відразу ж відзначили переорієнтацію бізнес-орієнтованих еліт на Януковича,

включаючи ключових фігур, які контролюють телебачення. Перш ніж міг відбутися розкол між Президентом і Прем'єр-міністром, перший шукав шляхи скасування реформи 2004 р., яка створила подвійну структуру виконавчої влади в Україні, передусім за допомогою того, щоб Конституційний суд визнав її недійсною. Завдяки відсутності конкурентних мереж, що контролювали б виконавчу владу, він був здатний зібрати суд у вересні 2010 р., замінивши при цьому чотирьох суддів. Через день нові судді були приведені до присяги, і суд визнав, що реформа 2004 р. була прийнята неналежним чином і, як результат, не мала законної сили, відновлюючи президенціалізовану Конституцію 1996 р. Той факт, що Янукович побажав змінити Конституцію, вказує на те, що він бачив у подвійній структурі виконавчої влади потенційне ускладнення консолідації патронажно-клієнтарної мережі. Але Г. Хейл зауважує, що подвійна структура виконавчої влади автоматично не продукує дві розділені клієнтарні мережі, які будуть завжди конкурувати і породжувати політичну відкритість. Більше того, на практиці відбувається зовсім інше. Замість цього, подвійна структура виконавчої влади дає стимули, які (на відміну від президенціалізованої конституції) значно ускладнюють координацію клієнтарних мереж навколо єдиної піраміди влади [141, р. 604].

Підсумовуючи, зазначимо, що скасування реформи, повернення до Конституції зразка 1996 року і прийняття нового виборчого законодавства мали декілька наслідків: по-перше, загальне зниження ролі системи пропорційного представництва як офіційної машинерії для національної організації та дисциплінованості еліт; по-друге, розширення сфери прямого президентського патронажу як каналу для кооптації нових союзників, які шукають захисту для свого бізнесу. Нові електоральні правила змінили стратегії партійних гравців, яким була надана можливість перерозподілу їхніх сил та ресурсів як через партійний список, так і через одномандатні округи.

Ефект нової виборчої системи різнився для партії влади та опозиційних сил. Це сприяло сегментації перших та об'єднанню других [131].

Аналізуючи напівпрезидентську систему за Конституцією 1996 року та реформою 2004 року, можна зробити висновок про те, що вони не сприяли консолідації та утвердженню демократії. Питання про те, який же з режимів є кращим, розглядається як політиками, так і політологами. Пропонуються різні варіанти: від президентської до парламентської системи.

На думку А.Умланд, парламентаризм є кращою формою правління для України. Дослідник пише про те, що більшість дискусій про модифікацію Конституції, які на сьогоднішній день транслуються українськими телеканалами, стосуються того, чи повинна Україна мати президентсько-парламентську чи парламентсько-президентську форму правління. Необхідність одного з цих двох варіантів президентства більшістю учасників дискусії вважається очевидною. Перший, президентсько-парламентський варіант, бере початок з первісної версії Конституції України від 1996 року. Він передбачає фактично суперпрезидентську систему, в якій роль Прем'єр-міністра зводиться до посади асистента глави держави. Другий варіант, парламентсько-президентська республіка, бере за основу розподіл урядової влади, який набрав чинності 1 січня 2006 року. З того часу державні повноваження виконавчої влади були насправді розділені між Президентом і Прем'єр-міністром. Тільки з 2006 року термін «напівпрезидентство» для визначення української політичної системи набув свого справжнього змісту. До цього влада Президента в Україні була ближча до повноцінної і сильної президентської системи правління, ніж до розподілу повноважень виконавчої влади за прикладом політичної системи сьогоднішньої Франції. Створення слабкої напівпрезидентської системи з домінуючою владою Верховної Ради або ж чисто парламентської республіки стало б важливим кроком у напрямку

стабілізації української держави, її майбутнього політичного розвитку та інтеграції у міжнародне співтовариство демократичних країн [83].

На те, що інститут президентства є необхідним для українського політичного процесу, вказує М. Кармазіна. Вона зазначає, що «варто пам'ятати і про те, що будь-яка демократична форма правління починає дійсно «працювати» тільки тоді, коли вона достатньо інституціоналізована. Інститут президентства в Україні якраз і не набув необхідного рівня інституціоналізації. Але попри всю складність ситуації, інститут президентства в Україні є необхідним: в умовах перехідного періоду, що все ще триває на вітчизняних теренах, він залишається тим необхідним чинником, котрий за умов достатньої інституціоналізації спроможний забезпечити Україну від нових потрясінь, зрештою, — зберегти державність» [32, с. 364].

На бік напівпрезиденталізму встає Г. Хейл. Аналізуючи політичну систему України, він зазначає, що розподілене правління за напівпрезидентської системи має кращі шанси на збереження демократії, ніж будь-яка інша форма. Г. Хейл пише, що, незважаючи на те, що внутрішня боротьба між Президентом В. Ющенком та Прем'єр-міністром Ю. Тимошенко була деструктивною та навіть критичною для країни, особливо протягом 2008–2009 років фінансової кризи, коли лідери були не здатними адекватно реагувати, але питання полягає в тому, чи будь-яка інша конституційна форма сприяла б стабільності в довгостроковій перспективі. Порівняльний досвід пострадянського світу показує, що інша форма правління, навіть конституція з парламентською системою, дає не кращі або навіть гірші шанси на встановлення демократії в Україні. Україна стикається з великими труднощами з багатьох причин, і конституція сама по собі їх не вирішить. Конституція з роздільною виконавчою владою перешкоджає тенденції перетворення коаліції еліт на єдину ренто-орієнтовану коаліцію, в

якій не існує механізмів стримувань та підзвітності. Той факт, що президент має право призначати, номінувати або звільняти з посади прем'єр-міністра — навіть якщо такі рішення вимагають затвердження парламентом — може стати важливим сигналом того, який з акторів домінує над іншим. Якщо еліти не мають інформації про те, яка з мереж є домінантною і, отже, найбільш здатною гарантувати їм доступ до влади та ресурсів у майбутньому, найімовірніше, що вони будуть орієнтуватися на президента, а не на прем'єр-міністра.

Конституції з розділеною виконавчою владою мають тенденцію створювати два ключових фокуси для координації мережі еліт. Одноосібно чи у складі мережі ті, кому не подобається політика президента, найбільш вірогідно побачать у прем'єр-міністрі альтернативу в їх пошуку влади, ресурсів та політичного захисту. Така тенденція утруднить концентрацію влади в одних руках єдиного патрона, чому сприяють президентська та парламентська конституції (де єдиним патроном за президентської системи виступає президент, за парламентської — прем'єр-міністр) [138]. Враховуючи те, що політична система України є неопатримоніальною демократією, перспективним напрямком реформування виступає саме прем'єр-президентська система, яка запобігає формуванню єдиної клієнтарно-патронажної мережі.

Події на початку 2014 року ознаменувалися широкою дискусією щодо змін до Конституції. Перед прийняттям рішення повернення до Конституції зразка 2004 року, партії «УДАР» та «Батьківщина» запропонували свої варіанти. У законопроекті від «Батьківщини» вказана норма, яка знаменує повернення до принципу формування коаліції, що призначає Прем'єр-міністра та Кабінет Міністрів. Інші найбільш характерні зміни:

- Кабінет Міністрів виключно підзвітний та підконтрольний Верховній Раді;

- Верховна Рада призначає Голову Служби безпеки України за поданням Президента (в Конституції Президент призначає одноосібно за ст. 106, п.14);

- Голова Верховної Ради виконує обов'язки Президента (в Конституції 1996 року такі обов'язки виконує Прем'єр-міністр);

- Верховна Рада долає вето більшістю голосів (в Конституції 1996 року — 2/3);

- Президент позбавляється права обирати суддів Конституційного суду (за Конституцією 1996 року Президент призначає 1/3 складу).

«УДАР» у своєму проекті Конституції також вносить норму про те, що Верховна Рада призначає Прем'єр-міністра та кабінет і відправляє Кабінет Міністрів у відставку. Кабінет Міністрів підзвітний та підконтрольний Верховній Раді. Право вето, порівняно з Конституцією 1996 року, залишається незмінним — 2/3 голосів. Збільшується вага повноважень Прем'єр-міністра: тепер він матиме право призначати голів державних адміністрацій (у Конституції 1996 року цим правом володіє Президент). Водночас Президенту надається право зупиняти дію актів Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та Верховної Ради Автономної Республіки Крим [31].

Таким чином, позитивною зміною можна вважати те, що в обох проектах Кабінет Міністрів підконтрольний виключно Верховній Раді, що відповідає практиці успішних напівпрезидентських систем.

Проект «Батьківщини» значно звужує повноваження Президента та збільшує повноваження Верховної Ради, про що свідчить призначення силового блоку прем'єр-міністром, а також зменшення вето-бар'єру. У проекті Конституції, запропонованому партією «УДАР», президент залишається достатньо сильною фігурою.

Варто відзначити, що неефективність суперпрезидентської системи, що склалася з 2010 року, призвела до подій 2013–2014 рр., коли тисячі людей вийшли на Євромайдан на захист своїх конституційних прав, а мирні протести перетворилися на бойові сутички. Криза в політичному полі ознаменувалася достроковими виборами Президента України. На них було обрано П. Порошенка в один тур, що стало безпрецедентним випадком у політичній історії України. Партимоніальні принципи української політики в нових умовах призвели до плюралізації політичного простору та його перебудови за новими лініями формальних та неформальних розмежувань. У цей період у політичній системі України існував поділ влади між П. Порошенком, який обіймав пост Президента, та А. Яценюком, який отримав пост Прем'єр-міністра. Як зазначає О. Фісун, така система ґрунтувалася на «інституціональному розділі (та конкуренції) президентської та прем'єрської вертикалі влади» [85]. Під час політичної кризи у лютому 2016 року Прем'єр-міністром став В. Гройсман. Незважаючи на те, що його було обрано з близького оточення президента, він зміг домогтися декількох міністерських посад для власних соратників. На думку О. Гараня, «кабінет Гройсмана виглядає як мозаїка різних інтересів, ніж патримоніальна піраміда «зверху-вниз», якою керує Порошенко» [8]. Але, незважаючи на всі кадрові зміни, діяльність головних акторів політичного процесу «визначається прагненням забезпечити собі отримання більшого обсягу владних повноважень і ресурсів» [80, с. 40], що є характерним для неопатримоніальної демократії.

Як показує практика, механізм розподіленого правління, коли президент належить до однієї політичної сили, а прем'єр-міністр до іншої, не існує довго, і такий «тандем» розпадається. Тому постає питання, чи причина полягає в самому принципі розподіленого правління, чи в існуванні неформальних інститутів та певного формату електоральної та партійної систем.

3.2. Вплив електоральної системи на коаліційні практики

Суперечки про найбільш відповідний для перехідних суспільств та консолідованих демократій тип виборчої системи традиційно обертаються навколо вибору між одним з різновидів мажоритарної або пропорційної виборчої системи. Вважається, що перша з них сприяє формуванню стійких однопартійних кабінетів, друга ж краще забезпечує представництво всіх значущих суспільних сегментів та «консенсусний» поділ владних повноважень [61, с. 74]

Згідно з уявленнями про консенсус як основу представницької демократії, політичні інститути в першу чергу повинні підтримувати рішення, спрямовані на консенсус, угоди та компроміси між різноманітними парламентськими партіями (кожна з яких повинна брати участь в управлінні), та на децентралізацію процесів прийняття рішень. Прибічники консенсусної моделі демократії стверджують, що пропорційні виборчі системи сприяють створенню урядів, орієнтованих на домовленість та співробітництво, знижують бар'єри для партій меншин, розширюють багатопартійність, підтримують ефективність відмови від участі у виборах та гарантують, що склад парламенту правильно відображає соціальне та політичне різноманіття суспільства [61, с. 80]. Можна зробити висновок, що в суспільствах з соціально-політичними розмежуваннями наявність багатопартійної системи з пропорційним представництвом може сприяти створенню альтернативних коаліцій [47], таким чином перешкоджаючи виникненню патових ситуацій.

В етнічно розколотих суспільствах, насамперед, намагаються уникнути виключення етнічних меншин з представництва в порядку забезпечення легітимності електорального процесу. На противагу цьому, коли такі питання залишаються важливими, у демократіях в процесі транзиту можуть бути й інші пріоритети — можливість гарантувати те, що уряд може діяти без страху

перед патовою ситуацією, чи те, що виборці здатні відправити у відставку лідерів, які дискредитували себе.

Тоді як політологи мають згоду в тому, що електоральні системи справляють значний вплив на формування широкої політичної арени, вони сперечаються з питання, яка електоральна система найбільш прийнятна для розділених суспільств [176]. Існує згода серед експертів щодо того, що мажоритарна система відносної більшості в поєднанні з загальнонаціональним округом не є прийнятною електоральною системою для гетерогенних суспільств [102].

Можна виділити дві школи. Перша з них (найяскравішим представником якої є А. Лейпхарт) стверджує, що тільки певний тип пропорційного представництва є прийнятним у випадку глибоко корінних етнічних розмежувань. Пропорційне представництво — це ключовий елемент консоціального напрямку, який підкреслює необхідність розвитку спільного здійснення влади елітами. Інший підхід, який представляє Д. Горовіц, визначає, що кращий шлях зменшити деструктивні характеристики поділеного суспільства — не заохочувати формування етнічних партій, але скоріше використати таку електоральну систему, яка буде заохочувати кооперацію та акомодацию серед конкурентних груп [184, р. 157]. Представники першої школи схильні віддавати перевагу пропорційній системі із закритими партійними списками, а другої — голосуванню з преференціями. Але не завжди запроваджені системи дають бажаний ефект. Таким прикладом може слугувати окремий випадок системи альтернативного голосування у Фіджі. Можливо, ця система не є вагомою саме для українського контексту з точки зору застосування альтернативного голосування на загальнонаціональному рівні, але досвід її функціонування буде цікавим для виборів до місцевих рад з огляду реформи про децентралізацію. Так, у Фіджі була прийнята система альтернативного

голосування. Населення цієї країни складається з корінних та індійських мешканців. Незважаючи на те, що індійців менше, їм вдалося контролювати ключові галузі економіки країни, тоді як корінні мешканці мали обмежений доступ до економічних ресурсів. Відповідно, виникав конфлікт між цими групами населення. Після здобуття незалежності керівництво Фіджі вирішило перейти до виборчої системи альтернативного голосування, сподіваючись на те, що вона сприятиме більшій кооперації між партіями та розвиватиме мультикультуралізм. Але ця система не принесла очікуваних результатів: відзначались відсутність пропорційності у співвідношенні місць/голосів, що спостерігалась на виборах 1999 та 2001 роках, та аномально високий рівень недійсних бюлетенів на двох виборах (8,7 % та 12,1 % відповідно), а також роль, яку зіграла система в нестабільності країни, що передувала державному перевороту 19 травня 2000 року.

Навіть прихильники системи альтернативного голосування, включаючи Горовіца та Рейлі, вказують на дефекти цієї виборчої системи Фіджі. Горовіц підкреслює, що основним недоліком, поряд із системою альтернативного голосування, було функціонування механізмів розподіленого управління. Рейлі вважає, що ця система дала значно більше контролю «партійним апаратникам» та зменшились можливості для акомодатії населення. Інші дослідники зазначають, що, можливо, система альтернативного голосування навіть за ідеальних умов не спонукає до доцентрових результатів та помірності.

Навіть ті, хто виступав раніше саме за цей вид системи, вважають, що системі альтернативного голосування у Фіджі не вдалося досягти результатів, які архітектори намагалися впровадити. По-перше, високий рівень диспропорційності між голосами та місцями, що отримали партії, породив дисбаланси та не сприяв компромісу між етнічними фіджійцями та індо-

фіджійцями. На виборах 1999 та 2001 рр. альтернативне голосування не спрацювало на користь тих, хто займав етнічно середню позицію, внаслідок чого виник непередставницький парламент. По-друге, така система бюлетенів забезпечила можливості для маніпуляції з боку партійних чиновників, які домоглися суттєвого контролю над перерозподілом голосів [133].

Перші парламентські вибори в незалежній Україні відбулися в 1994 р. Вибори були компромісом між президентом та парламентом, за яким позачергові вибори до парламенту мали відбутися 24 березня 1994 р. Вибори проводилися на основі мажоритарної системи в 450 виборчих округах. Кандидату для того, щоб бути обраним, потрібно було отримати більше, ніж 50 % голосів. Вибори визнавалися дійсними за явки у понад 50 % виборців. Вибори було організовано у два тури. Якщо жоден кандидат не отримував більше 50 % голосів, то двоє кандидатів, що отримали найбільшу кількість голосів у першому турі, змагалися за голоси виборців у другому турі. Через низьку явку виборців тільки 336 із 450 депутатів було обрано до Верховної Ради, тому в деяких регіонах було призначено повторні вибори.

Затяжна серія повторних виборів 1994 року сформувала практично однастайну думку щодо потреби в зміні виборчої системи. Багато хто також вважав за необхідне зробити певні кроки в зміцненні партійної системи в Україні, оскільки більш структурований парламент має працювати більш ефективно.

Нові законопроекти про вибори почали розробляти з 1995 року, більшість із них було спроектовано за зразком російської змішаної паралельної виборчої системи, за якої половина місць розподілялася відповідно до пропорційної формули, а інша половина обиралася в одномандатних виборчих округах. Дебати були зосереджені також навколо питань, пов'язаних з висотою загороджувального бар'єру, співвідношенням мажоритарного та пропорційного компонентів та ін. Хоча законопроект

пройшов перше читання у листопаді 1995 року, було прийнято рішення поставити закон на утримання до прийняття Конституції України. Зрештою, новий закон був прийнятий у вересні 1997 року, всього за два місяці до початку виборчої кампанії.

Закон про вибори передбачав, що депутати будуть обиратися за змішаною паралельною виборчою системою: 225 одномандатних місць повинні були обиратися за мажоритарною системою відносної більшості в один тур; 225 місць мали обиратися за пропорційною системою із закритими партійними списками в єдиному загальнонаціональному окрузі. До парламенту проходили партії, які подолали 4-відсотковий бар'єр, а під час розподілу місць у парламенті використовувався метод найбільших залишків.

Новий закон мав низку переваг. Найбільш очевидна полягала в тому, що він сприяв швидшому й ефективнішому виборчому процесу. Закон також надавав стимули політичним підприємцям створювати партії, а не покладатися на місцеві вотчини для отримання місць, а відносно високий бар'єр мав сприяти партійній консолідації. Крім того, цей закон визнавав географічну неоднорідність української політики, надаючи політичним організаціям з концентрованою підтримкою на регіональному рівні можливість отримати там місця.

Закон мав також свої недоліки. По-перше, кількість виборчих варіантів, відкритих для виборців, значно збільшилася протягом декількох місяців до дня виборів. Існування альтернативного механізму для обрання спонукало ряд нових партій формувати блоки в надії отримати 4 % голосів виборців. У загальній кількості 40 партій було представлено в списку для голосування, 21 партія окремо та 19 виборчих блоків. Із них 17 було засновано після виборів 1994 року і 10 — протягом одного року з дня, коли партійні списки мали бути подані до виборчої комісії [100]. По-друге, майже не було пояснено виборцям, як працює нова формула. По-третє, парламентський закон був двічі

поданий на розгляд у Конституційному суді, як такий, що є визнаним неконституційним за багатьма пунктами. Тим не менше, суд постановив, що виборчий процес може продовжуватися, як і планувалося, за умови внесення деяких незначних змін. Парламент прийняв ці поправки, але весь процес їх прийняття проводиться під тінню сумнівної законності. У Додатку Л наведено результати виборів 1998 року.

У Верховній Раді III скликання, що діяла в 1998–2002 рр., утворилась парламентська більшість, яку склали депутати, що входили до фракцій «Батьківщина», «Відродження регіонів», «Громада», Партії Зелених України, Народно-демократичної партії, Народного руху України, Народного руху України (перша), групи «Незалежні», Партії «Реформи і Порядок» — «Реформи-Конгрес», Соціал-демократичної партії (об'єднаної), Трудової партії України, а також позафракційні народні депутати України.

Вибори до парламенту IV скликання відбулися 31 березня 2002 р. Половина депутатів Верховної Ради обиралася на пропорційній основі, а половина — в мажоритарних округах. Партії, для того щоб отримати місця в парламенті (в пропорційній частині), необхідно було подолати загороджувальний бар'єр, що становив 4 % голосів виборців.

«Наша Україна» В. Ющенко отримала найбільшу підтримку в західних та центральних регіонах України, включаючи Київ. Комуністична партія отримала більшість голосів у східних та південних областях. Блок «За єдину Україну», до складу якого входила Партія регіонів, отримав більшість своїх голосів на сході країни. Найбільша підтримка БЮТ була саме в західних областях, тоді як соціалістичну партію України підтримали у центрі. БЮТ отримав більше голосів, порівняно з СПУ, але він не отримав більшості в жодному з регіонів, тоді як СПУ зберегла більшість у Полтавській області з 22,05 %. Результати наведені в Додатку М.

Після виборів утворилася парламентська більшість, до складу якої входив 231 народний депутат таких фракцій, як «Аграрники України», Народно-демократичної партії, Партії промисловців і підприємців та Трудова Україна, «Регіони України», Соціал-демократичної партії України (об'єднаної), депутатської групи «Демократичні ініціативи», депутатської групи «Європейський вибір», депутатської групи «Народний вибір», депутатської групи «Народовладдя».

Існуюча виборча паралельна система, де одна частина депутатів обиралась за мажоритарною системою відносної більшості, а інша — за пропорційною системою з партійними списками в загальнонаціональному окрузі — не давала стимулів для розвитку політичних партій, спричинила значну фрагментацію політичного поля, а відносини в парламенті характеризувалися патронажно-клієнтарними ознаками.

Реформа 2004 р. передбачала зміну електоральної формули. Було введено пропорційну систему з партійними списками, а мажоритарні округи було скасовано. Згідно з виборчим законодавством, політичним партіям та блокам необхідно було подолати 3-відсотковий бар'єр для отримання місць у парламенті. За результатами виборів тільки 5 партій та блоків з 45 заявлених у списку змогли подолати 3-відсотковий бар'єр.

Також реформа 2004 р. закріпила норму про створення коаліції. До реформи Конституція не висувала жодних вимог щодо наявності в парламенті постійної більшості. В українському парламенті 1991–2004 років часто існувала ситуативна більшість. Після реформи у Верховній Раді обов'язково має створюватися парламентська більшість, яка формує уряд, підтримує його діяльність і несе за нього відповідальність. Якщо такої більшості не створено протягом 30 днів згідно з Конституцією України, то Президент має право розпустити парламент [22].

Парламентські вибори відбулися 26 березня 2006 року. Результати виборів наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Результати виборів до Верховної Ради у 2006 році

Партії (блоки)	%	Кількість мандатів
Партія регіонів	32,14	186
Блок Юлії Тимошенко	22,29	129
Блок «Наша Україна»	13,95	81
Соціалістична партія України	5,69	33
Комуністична партія України	3,66	21

Після виборів мала утворитися коаліція у складі БЮТ, Блоку «Наша Україна» та Соціалістичної партії України, але домовленості було порушено, і було сформовано нову більшість, яка складалася з Партії регіонів, Комуністичної партії України та Соціалістичної партії України (т. зв. «Альянс національної єдності»). В. Януковича було призначено Прем'єр-міністром, також завдяки підтримці 30 депутатів з Блоку «Наша Україна», після того як партії домовилися про принципи державної політики, що були викладені в «Універсалі національної єдності». До складу коаліції, крім депутатів Партії регіонів, СПУ та КПУ, також увійшли два народних депутати від «Нашої України» та один — від БЮТ. Таким чином, у Верховній Раді V скликання фактично діяла Антикризова коаліція (див. табл. 7).

Таблиця 7

Коаліції у Верховній Раді 5-го скликання

Назва	Склад	Кількість депутатів
Антикризова коаліція	Партія регіонів Соціалістична партії України Комуністична партії України	239

Позачергові вибори до парламенту відбулися 30 вересня 2007 р. Дату виборів було визначено президентом В. Ющенком, прем'єр-міністром В. Януковичем та головою Верховної ради О. Морозом, які намагались подолати політичну кризу в Україні, спричинену указом президента про розпуск парламенту. 450 місць було розподілено серед партій, які подолали 3-відсотковий бар'єр на основі пропорційної системи із закритими партійними списками. На виборах БЮТ та НУ-НС отримали незначну більшість, а їхній основний конкурент Партія регіонів залишився в опозиції. Дані по виборах наведені в табл. 8.

Таблиця 8

Результати виборів до Верховної Ради у 2007 році

Партії (блоки)	%	Кількість мандатів
Партія регіонів	34,37	175
Блок Юлії Тимошенко	30,71	156
Блок «Наша Україна – Народна Самооборона»	14,15	72
Комуністична партія України	5,39	27
Блок Литвина	3,96	20

За час роботи Верховної Ради VI скликання функціонувало чотири коаліції. Найбільша криза була в 2010 році, тоді коаліцію формували не тільки політичні партії, але й окремі депутати. Для цього навіть було прийнято деякі зміни до законодавства, щоб коаліція була законною.

Слід відзначити, що 30 вересня 2010 року Конституційний Суд скасував зміни до Конституції, що були внесені в 2004 році, тому положення про обов'язкове формування коаліції також було скасовано. З 4 жовтня 2010 року до виборів 2012 року діяла парламентська більшість «Стабільність та реформи».

Запровадження пропорційної системи допомогло знизити фрагментацію всередині парламенту, але водночас коаліції були нестабільними. Крім того,

пропорційна система з партійними списками (закриті списки) в поєднанні із загальнонаціональним округом, розірвала зв'язки виборців з депутатським корпусом, блокувала роботу парламенту та стала одним з факторів неефективності напівпрезидентської системи в Україні.

Оскільки попередні виборчі системи не привели до бажаних наслідків — не сприяли розвитку партійного поля та ефективній роботі політичної системи в цілому, — то залишається необхідним пошук оптимального формату виборчої системи.

17 листопада 2011 р. Верховна Рада прийняла новий закон «Про вибори народних депутатів України», за яким 225 депутатів обираються за пропорційною системою в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій; 225 депутатів обираються за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах. Партіям, щоб потрапити до парламенту, необхідно подолати 5-відсотковий бар'єр. Також вводиться норма про заборону партіям об'єднуватися у блоки та виступати під одним номером на виборах [25].

Цей закон суперечить світовим науково-практичним доробкам щодо суспільств із декількома соціально-політичними розмежуваннями, тим більше, він мало чим відрізняється від закону 1997 р., який так і не привів до бажаних результатів.

За пропорційною часткою до складу Верховної Ради VII скликання увійшло п'ять політичних партій. Назви та кількість отриманих мандатів у Верховній Раді наведені в табл. 9.

Таблиця 9

Партії	Кількість мандатів
Партія регіонів	72

Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	62
Політична партія «УДАР (український демократичний альянс за реформи) Віталія Кличка»	34
Комуністична партія України	32
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	25

Загалом за результатами парламентських виборів 28 жовтня 2012 року політичні сили, самовисуванці та висуванці інших партій отримали: Партія регіонів — 185 (72 за списком, 113 мажоритарників), ВО «Батьківщина» — 101 (62 за списком, 39 мажоритарників), УДАР — 40 (34 за списком, 6 мажоритарників), ВО «Свобода» — 37 (25 за списком, 12 мажоритарників), КПУ — 32 (32 за списком, 0 мажоритарників), і 43 депутати — самовисуванці, 3 депутати — «Єдиний Центр», 2 депутати — Народна партія, 1 депутат — Партія «Союз» та 1 депутат — Радикальна партія Олега Ляшка. Депутатські фракції мали б формуватися відповідно до отриманого результату політичними силами та їхніми висуванцями, але «фракційну закономірність» було порушено відразу на першому засіданні у Верховній Раді України відмовою написання заяви на вхід до фракції «Батьківщина» депутатами Табаловими, які пройшли під прапором цієї політичної сили до законодавчого органу. З того часу найбільша опозиційна сила втратила ще 9 депутатів, двоє з яких — Л. Сергієнко та А. Павелко — були виключені рішенням фракції за порушення партійної дисципліни. Протягом 10 місяців роботи Ради склад депутатських фракцій зазнав значних змін, особливо це стосувалося ВО «Батьківщина» та Партії регіонів, перша з яких втратила 11 мандатів, а друга приєднала 24. За перший рік роботи Верховної Ради України VII скликання КПУ та ПР сформували більшість у кількості близько 265 нардепів [18].

Друга хвиля переформатування більшості розпочалася 20.02.2014 р., від фракції Партії регіонів відкололася значна частина депутатів, які засудили дії В. Януковича та силовиків. У парламенті з колишніх членів фракції ПР, станом на 01.02.2014 р., було створено два фракційних об'єднання — «Європейська Україна» та «Економічний розвиток», до яких увійшли 36 та 35 депутатів відповідно. Решта колишніх членів Партії регіонів не увійшли до попередньо зазначених фракцій, а лишилися позафракційними. У Верховній Раді сформувалася більшість, до якої входили колишні опозиційні сили — «УДАР», ВО «Свобода» та ВО «Батьківщина», значне число позафракційних депутатів, а також колишні представники ПР, що увійшли до новостворених фракцій «Суверенна європейська Україна» та «Економічний розвиток» [19].

Через кризу в українському суспільстві та політичній системі зокрема було прийнято питання про проведення позачергових виборів до Верховної ради у 2014 році. Вибори до парламенту проходили за виборчою системою, що була прийнята у 2012 році. За пропорційною складовою до парламенту увійшло шість політичних партій. Дані по виборах наведені в табл. 10.

Таблиця 10

Партії	%	Кількість мандатів
Народний фронт	22,14	132
Блок Петра Порошенка	21,82	82
Об'єднання «Самопоміч»	10,97	33
Опозиційний блок	9,43	29
Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22
Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68	19

Після парламентських виборів 2014 року у Верховній Раді існувало дві коаліції: «Європейська Україна» та коаліція, сформована партіями «Блоку Петра Порошенка» та «Народним фронтом». Перша була сформована у складі 302 депутатів, до неї увійшло 5 політичних партій, і це стало

безпрецедентним випадком в історії України. Коаліція проіснувала до 2015 року, навесні було створено нову більшість, до складу якої увійшли дві політичні сили: Народний фронт та Блок Петра Порошенка.

Щодо українського досвіду коаліційного процесу, то переважна більшість експертів указують на недосконалість процедур формування парламентської коаліції та принципів функціонування депутатських фракцій. Варто зазначити, що самі положення Конституції України щодо коаліції є фрагментарними. Згідно зі ст. 83 Конституції зі змінами 2006 року, «Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України. Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також відповідно до цієї Конституції вносить пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України». Але вже у ст. 114 чітко сказано, що «... інші члени Кабінету Міністрів призначаються Верховною Радою за поданням Прем'єр-міністра». Відповідно, відсутність або наявність коаліції не є обов'язковими під час голосування за склад уряду. Отже, із самого початку закладалася ситуація, коли за уряд може голосувати ситуативна більшість [11]. Наприклад, правило інвеститури діє в таких державах, як Великобританія та Італія.

Зокрема, відсутність у Конституції положень про права, обов'язки й відповідальність коаліції депутатських фракцій і груп значно ускладнює реалізацію реформування країни у напрямі парламентської республіки, оскільки уможливорює вільне тлумачення законодавчих норм. Одночасно істотною хвилю є відсутність визначення підстав для припинення

повноважень народного депутата у разі виходу останнього з фракції, через що деякі парламентарі ігнорують партійні позиції під час формування коаліції.

Жодна зі створених коаліцій не мала більшості голосів, які необхідні для зміни Конституції. Водночас середня тривалість існування коаліції дорівнює приблизно календарному року. Це свідчить про те, що поки що жодна коаліція не проіснувала той термін, на який її створювали, а також про загальну нестабільність коаліційних утворень в українській політичній практиці.

Відсутність єдиних для всіх «правил гри» (тобто певної системи неформальних зобов'язань, гарантій і правил взаємодії між основними політичними гравцями) призводить до того, що не було створено ґрунтовних передумов для формування стійких коаліцій.

Уже традиційно під час коаліційних перемовин лунають різкі публічні висловлювання з боку представників різних політичних сил. Проте не всі домовленості стають надбанням громадськості. Характерною рисою української політики є те, що період коаліційних переговорів оголошується в період парламентської або національної кризи. Так, варто відзначити довготривалість самого переговорного процесу. Від оголошення результатів виборів до укладення коаліційної угоди зазвичай минало від одного до трьох місяців. Водночас ніхто з політичних гравців не йде на вибори з уже готовими неформальними домовленостями. Оскільки політичні партії мають можливість реалізувати політику тільки через «своїх людей», призначених на ключові пости в уряді, «посадове» питання під час переговорів стає центральним [11]. Наприклад, П. Чайстий та С. Черних показують, що українські президенти найчастіше використовували урядові призначення як спосіб привернення членів до вступу в коаліцію [111, р. 189]. Використання цього інструменту залежить від сили пропрезидентської партії. Наприклад, коаліція Януковича в більшості складалась із представників Партії регіонів,

тому в нього не було необхідності розширювати свій кабінет за допомогою включення багатьох інших партій до кабінету [111, р. 191]. Причинами, з яких кабінет Януковича був таким міцним, можна назвати такі: 1) повернення борг тим, хто його підтримував; 2) КПУ отримала прибуткові місця; 3) В.Литвин — контроль над Верховною Радою; 4) захист бізнес-інтересів. У своєму дослідженні П. Чейстий та С. Черних доходять висновку, що коаліційна динаміка мала вплив на президентські розрахунки щодо формування урядів. Українські президенти готові були ділити владу задля зміцнення коаліції всередині парламенту [111, р. 194]. Така влада президента сприяла зміцненню їх законодавчої влади. Щодо останньої коаліції та кабінету за президента П. Порошенка, то з 22 міністрів 12 належать до пропрезидентської партії [89], тобто влада президента завдяки цьому залишається сильною. Можемо зробити висновок, що, хоча коаліційний президенціалізм і покликаний пом'якшувати конфлікти між гілками влади, в українському контексті він підриває довіру до демократичних інститутів.

Узагальнена інформація по всіх коаліціях, що діяли у Верховній Раді, подана в Додатку Н.

На сьогоднішній день відновилася реформа, створена в 2004 році, у повній редакції, тому питання ефективності функціонування коаліцій, нормативних вад у цьому законі залишається відкритим.

Таким чином, одним з важливих аспектів реформування політичної системи є зміна саме електоральної системи. Той результат, який вона продукує, впливає на рівень фрагментації партійного поля, створення більшості в парламенті, стабільність уряду. Очевидно, що необхідно проводити комплексне реформування всієї політичної системи в цілому, але електоральна система може виступити перехідним етапом, адже найлегше трансформувати саме виборче законодавство, а не вносити зміни до Конституції.

3.2. Розподілене правління як засіб стабілізації напівпрезидентської системи в Україні

Модель розподіленого правління А. Лейпхарта може бути досить актуальною в умовах пошуку українського рецепту побудови стабільної та ефективної демократичної держави. З 2004 року в Україні склалася ситуація, в якій існувала рівновага основних політичних сегментів або невелике переважання одного з них: існувало декілька основних політичних сегментів, жоден з яких не становив визначеної більшості або певної меншості. Тому загальнонаціональні політичні гравці в умовах паритету сил були не здатними створити стійкі коаліції в парламенті та взагалі реалізувати на практиці принцип класичних демократій «уряд проти опозиції». В українському суспільстві в умовах гострої політичної конкуренції діє принцип «гри з нульовою сумою», за яким «переможець отримує все», що характерно саме для мажоритарної моделі демократії. Але якщо в країнах мажоритарної демократії більшість та меншість перебувають в уряді по черзі, то в Україні — за умови існування рівноваги політичних сегментів — уряд на такій основі фактично втрачає можливість ефективного функціонування. Така рівновага основних політичних сегментів призводить до ситуації перманентного пату та блокування роботи демократичних механізмів.

На розколотість України вплинули як історична спадщина, так і політичний процес у цілому. Західна частина України була поділена між Румунією (Буковина), Чехословаччиною (Закарпаття) та Польщею (Галичина, Волинь та інші території). Протягом цього періоду ці території були залежними від різних політичних та релігійних систем, вплив яких відчувається й сьогодні. Так, вплив католицької церкви в західній Україні, можливо, є найбільшим за інші пострадянські країни, за винятком прибалтійських. На додаток до цих різних історичних траєкторій до складу української держави в 1954 р. приєднався Кримський півострів. У Криму

завжди перебував радянський Чорноморський флот, а переважно російське населення управлялося як автономія всередині Російської республіки до депортації татарського етнічного населення в 1944 році. Таким чином, на час здобуття незалежності Україна була територією, яку населяв народ, який ще не став нацією. Найбільш ключовим для проекту державного будівництва було те, що Україна була потенційно фрагментована: європейський захід та русифікований схід, який включає Донбас та Крим на півдні [203, р. 195]. Щодо політичних факторів, то М. Кармазіна вказує на те, що за період президентства Л. Кучми «посилився і розкол країни, і відмінності у геополітичних орієнтаціях населення, економічні та соціальні відмінності регіонів України тощо» [32, р. 357]. На користь цього можна також зазначити, що електоральний розкол на Схід і Захід чітко простежується за результатами виборів, починаючи з 2002 року. Власне, це свідчить про те, що в Україні немає партій, які електорат однаково підтримує в усіх регіонах. Так, Партія регіонів була популярною на сході та південному сході, блок Юлії Тимошенко — в центрі й на заході України [11].

Ця розколотість, у свою чергу, впливає й на відсутність реформ або їх неефективність, причиною чого, на думку Ю. Мацієвського, є глибока фрагментація еліт. Замість компромісу та співробітництва головні політичні гравці віддали перевагу «грі з нульовою сумою», що закінчилася взаємним програвом [53, с. 25].

Проти політики «гри з нульовою сумою» на пострадянському просторі виступає Т. Кузьо, який підкреслює, що «для пострадянських країн неможливе застосування політики, яку можна охарактеризувати як «неліберальну» політику зі створення єдиної нації. Ця політика створює міжетнічну напругу, що перешкоджає національній інтеграції» [151, р. 235]. Він зазначає, що чим більший ступінь різноманітності, тим складнішим є перехід до демократії. Україна є багатоскладовим суспільством, тому

застосування класичної моделі демократії, яка характерна для націй-держав, є неможливим. Як зазначає А. Степан, Україна має більше шансів побудувати демократичну політичну спільність, якщо не буде притримуватися жорсткої політики, яка притаманна нації-державі [205, р. 297]. Загальний теоретичний принцип, сформульований А. Степаном, полягає в тому, що агресивне проведення політики нації-держави за наявності більш ніж однієї «мобілізованої національної групи» є небезпечним для соціальної стабільності й перспектив демократичного розвитку [55].

Одним зі шляхів виходу з цієї ситуації є зміна моделі консолідації еліти. Розколота еліта гальмує реформи, що зумовлює соціальну нестабільність. Водночас не можна вимагати примусової консолідації еліти під прапором тоталітарної єдності, оскільки це шлях до деградації як еліти, так і суспільства. Тому стабільний демократичний розвиток можливий лише за умови добровільної консолідації, узгодження позицій та цілей.

Якщо визначити стан відносин між політичними елітами в Україні як «вічний конфлікт», то подальший розвиток вимагає укладення пакту провідних політичних сил, які контролюють політичні ресурси на підставі адміністративно-бюрократичних зв'язків і розподілу здобутків відносно рівномірного, пропорційного впливу кожного з учасників. Імовірність такого пакту еліти в Україні зумовлюється тим, що націонал-демократичні та олігархічні групи вже не можуть повністю контролюватися актором-гегемоном, але жодна з них через брак ресурсів ще не може претендувати на домінуючу позицію [60, с. 76].

Саме через те, що жодна сторона не мала більшості, й було прийнято реформу в 2004 році, яка слугувала виходом з кризи. Г. Хейл вказує на те, що Україна досягла демократичного прогресу не тому, що наприкінці 2004 року Ющенко переміг у боротьбі за звільнений пост президента, але саме тому, що він не переміг. Ці вибори створили в країні патову ситуацію, вийти з якої

вдалося тільки тоді, коли Ющенко погодився на ослаблення президентської влади (через конституційні реформи) в обмін на відмову Януковича від претензій на президентство та його згоду на проведення третього туру виборів. У новій системі вже парламент, а не президент, обирає прем'єр-міністра. При цьому глава кабінету одержував достатньо широкі повноваження, які можна було використовувати як дієву протизагрозу президентській владі в політичних конфліктах. Такий поділ влади позбавляв президента можливості стати головною силою, що визначає напрямок колективних дій еліт, оскільки еліти, незадоволені президентом, можуть переорієнтуватися на парламент і прем'єр-міністра [88]. Також ця політична реформа, яка передбачала перехід України від президентсько-парламентського до президентсько-прем'єрського типу змішаної форми правління, запровадила в Україні новий інститут — політичну відповідальність уряду перед парламентом. Президентство в прем'єр-президентських системах надає президенту певні повноваження у виборі прем'єр-міністра і, можливо, інших міністрів, звільнити яких може тільки парламентська більшість. Прем'єр-президентські режими також зазвичай дозволяють президенту розпустити парламент та скликати нові вибори [93, с. 80]. Але однією з проблем політичної системи так і залишилася подвійна підзвітність Кабінету Міністрів як парламенту, так і Президенту.

Як зазначалося вище, у виборчій системі також були зміни. Це були мажоритарна, змішана паралельна і пропорційні виборчі системи. Але паралельна система, де одна частина депутатів обиралася за мажоритарною системою відносної більшості, а інша — за пропорційною системою з партійними списками в загальнонаціональному окрузі, — не давала стимулів для розвитку політичних партій, викликала значну фрагментацію політичного поля, а стосунки в парламенті характеризувалися патронажно-клієнтарними ознаками. Введення пропорційної системи з загороджувальним бар'єром

навіть у 3% допомогло знизити фрагментацію всередині парламенту, але водночас коаліції були нестабільними. Крім того, пропорційна система з партійними списками (закриті списки), у поєднанні із загальнонаціональним округом, розірвала зв'язки виборців з депутатським корпусом, блокувала роботу парламенту і стала одним з факторів неефективності напівпрезидентської системи в Україні.

Таким чином, за весь період існування незалежної України політична система характеризувалася неефективністю. Навіть реформа 2004 року, після якої Україна за інституціональними характеристиками наблизилася до індексних показників обсягу повноважень президента в розвинених європейських напівпрезидентських республіках, не принесла бажаних змін, а в поєднанні з електоральною моделлю створила ще більшу нестабільність.

Можна зробити висновок про те, що мажоритарна модель демократії, тобто «уряд проти опозиції» не працює в Україні. Пропонується застосувати модель розподіленого правління, яка по-різному розподіляє владу між соціально-політичними групами.

Принципи розподіленого правління необхідно впроваджувати в напівпрезидентську систему для того, щоб існували механізми кооперації між елітами. Політична практика показує функціонування елементів консоціональної моделі демократії в президентських та напівпрезидентських системах. Для нашого дослідження цікавими є приклади Кіпру та Киргизстану через існування двох великих сегментів у суспільстві (греки та турки на Кіпрі, південь та північ у Киргизстані).

На Кіпрі конституція 1960 р. заклала принципи консоціональної демократії. Це була президентська система, де президент обирався з грецької громади, а віце-президент (який володів майже повністю однаковою владою з президентом) обирався з турецької громади. Велика коаліція була представлена кабінетом, який складався із семи грецьких міністрів,

призначених президентом, та трьох турецьких, яких призначав турецький віце-президент. Президент та віце-президент мали право вето на всі укази кабінету, але таке розподілене правління не сприяло легітимації режиму з обох груп [168, р. 542]. Конституція створила два окремі, паралельні та антагоністичні уряди [168, р. 543]. У конституції не було закладено принципів стримувань і противаг, а навпаки, відбулося створення механізмів для блокування рішень на всіх рівнях [168, р. 551]. Такий політичний устрій призвів до громадянської війни в 1963 році. Консоціональні механізми не спрацювали, тому що грецька більшість у 1960 р. прийняла її вкрай неохоче. У наступні ж роки грецька громада ставилася до її основних положень із невдоволеннями, що наростали, тоді як турецька меншина вимагала неухильного дотримання всіх консоціональних правил і зловживала своїм правом вето. Головна причина провалу консоціональності на Кіпрі полягає в тому, що консоціональна система не може бути нав'язана проти волі одного або декількох сегментів багатоскладового суспільства, особливо проти волі найбільш численного сегмента [40, с. 196–198]. Також одна з помилок системи полягала в тому, що всі посади на всіх рівнях обирались кожною етнічною групою окремо, що не сприяло кооперації.

У Киргизстані пакт між Ф. Куловим та К. Бакієвим у 2005 році запровадив форму консоціоналізму, за якої повноваження президента та прем'єр-міністра розподілялися між політиками з двох головних регіонів — півночі та півдня. Цей договір разом з великою підтримкою Кулова на півночі країни слугував гарантією того, що він збереже пост прем'єр-міністра. Дійсно, відповідно до «північно-південного компромісу», якого було досягнуто у результаті «Революції тюльпанів», якщо Бакієв відправить у відставку прем'єр-міністра, то він має залишити пост президента [146, р. 177–178]. Але такий розподіл влади проіснував менше року й призвів до нового напівавторитарного режиму.

Таким чином, виходячи з досвіду Кіпру та Киргизстану, інституціональне розмежування влади між двома сегментами, що передбачає розподіл посад між лідерами основних сегментів, не працює. Необхідний пошук іншого способу розподілу влади між соціально-політичними групами. Як зазначає Г. Хейл, у посткомуністичному патронажному суспільстві будь-яка з форм — парламентаризм або президенціалізм — призводить до виникнення єдиного патрона, яким є президент у президентській системі і прем'єр-міністр у парламентській. Застосовуючи рекомендації А. Лейпхарта і політичну практику існування напівпрезидентських республік (одночасна підзвітність кабінету як президенту, так і парламенту справляє негативний вплив на стабільність політичної системи), необхідно створити різні бази легітимності для президента і прем'єр-міністра, тобто президент має обиратися народом, а прем'єр-міністр — виключно парламентом. Це сприятиме зменшенню конфліктів між президентом і парламентом під час обрання прем'єр-міністра, а також створить конкурентні групи, які допоможуть уникнути авторитарних тенденцій. Також така подвійність структури виконавчої влади, як зазначає Г. Хейл, з одного боку, перешкоджатиме створенню одновершинної піраміди влади на чолі з одним патроном [142], а з другого, дозволить уникнути створення картелю еліт.

З метою введення механізмів для пошуку компромісу та кооперації між політичними представниками соціально-політичних груп (тобто форма «великої коаліції», за А. Лейпхартом) необхідне запровадження такого принципу, де друга за кількістю набраних голосів партія буде обов'язково представлена в кабінеті. Цей принцип є дещо модифікованою версією системи, що існує в Маврикії. У цій країні виборча система полягає в тому, що з 20 округів, із яких обирається по 3 члени парламенту та 2 додаткових з о. Родрігес, 8 додаткових місць розподіляється за правилом «найкращого переможеного» в порядку гарантування представництва найбільших етнічних

груп країни. Також наявність 8 додаткових місць утруднює отримання більшості однією партією. Такий принцип заохочує формування довиборчих коаліцій [105, р. 53].

Обмежена кількість партій полегшує коаліціювання та утворення парламентської більшості. З іншого боку, президент, який спирається на більшість, є політично сильним. За наявності ж взаємних стримувань, зміцнення як партійної системи, так і позиції голови держави не несе в собі загрози домінування чи то президента над парламентом, чи то законодавців над виконавчою владою.

Пропонується така система, де депутати обираються за пропорційною системою за закритими регіональними партійними списками. Така система сприяє як представництву у Верховній Раді всіх регіонів України, так і розвитку національних політичних партій.

Основна відмінність між відкритими та закритими партійними списками полягає в тому, чи може виборець обирати серед кандидатів у середині списку, чи він голосує тільки за окрему партію. Відкриті списки властиві європейським демократіям, де між собою конкурують сильні та розвинуті політичні партії. Але недолік відкритих партійних списків полягає в тому, що вони можуть створювати конкуренцію серед членів однієї партії, що є небажаним для сучасного стану українського партійного поля, яке перебуває в процесі розвитку. Негативні ефекти закритих списків нівелюються завдяки новому формату дії пропорційної системи: замість загальнонаціонального списку формуються регіональні списки в кожному окрузі (тобто наявне представництво всіх регіонів, а не тільки близького кола партійного лідера).

Введення регіональних списків також дозволяє зняти з порядку денного питання щодо загороджувального бар'єру. Обрання представників партій саме в округах створює так званий реальний бар'єр. У загальноукраїнській

дискусії щодо вибору електоральної системи багато уваги приділяється формальному виборчому бар'єру, що є важливим за великого розміру округу. У пропорційній системі з регіональними списками починають діяти ефекти реального загороджувального бар'єру, які пов'язані з механічними ефектами самої електоральної формули та величиною округу. Наприклад, у Донецькій області за розміру округу в 22 реальний бар'єр буде становити 3 %, тоді як в Івано-Франківській області з магнітудою 7 фактичний бар'єр становитиме 10 %. За умови високого загороджувального бар'єру малоймовірно, що екстремістські партії зможуть потрапити до парламенту, оскільки високий бар'єр надає переваги саме центристським партіям, адже виникає боротьба за медіанного виборця, тому стимулюються саме доцентрові тенденції. Таким чином, введення регіональних округів завадить потраплянню політичних сил із незначною підтримкою в суспільстві до парламенту, що зменшить фрагментацію партійного поля.

Вибір пропорційного формату виборів підтверджує А. Лейпхарт. Він зазначає, що «вищий пріоритет має бути наданий вибору системи пропорційного представництва, яка проста для розуміння й функціонування — критерій, який особливо важливий для нових демократій. Із простоти цього критерію можна вивести кілька відсутніх фактів: високий, але не обов'язково ідеальний рівень пропорційності; не дуже великий розмір виборчого округу для запобігання створенню занадто великої дистанції між виборцями і їхніми представниками; партійний список, у якому партії представляють перелік кандидатів виборцям; закриті або майже закриті списки, у яких виборці, насамперед, обирають партії замість окремих кандидатів усередині списку. Система пропорційного представництва із закритими списками сприяє утворенню й відтворенню сильних і згуртованих політичних партій» [156, р. 101].

Необхідність скасування виборів депутатів у мажоритарних округах зумовлюється такими причинами. Президенти, які стикаються з великою кількістю незалежних депутатів, повинні мати сильну позицію для розширення своєї влади. Велика кількість незалежних депутатів може стати перешкодою для парламенту у захисті своїх колективних інтересів від експансії влади президента. Депутати всередині парламенту стикаються з проблемою колективної дії. Усі члени парламенту мають колективний інтерес щодо захисту влади їх інституції, але кожен віддає перевагу тому, щоб хтось інший використовував свої ресурси, які потрібні для захисту. Там, де є депутати, які не належать до жодної політичної партії, їх важче залучити до конкретного захисту парламенту. Партії мають багато різних засобів, щоб партійні члени дотримувалися дисципліни, але вони неефективні для безпартійних депутатів. Крім того, там, де президент може пропонувати приватні вигоди окремим депутатам, він може використовувати такий розкол серед партійних членів та незалежних депутатів для поділу всередині парламенту [134, р. 93]. Таким чином, велика кількість незалежних депутатів може перешкоджати створенню стабільної більшості на противагу президентові.

Однією з проблем пропорційної системи є вибір математичної моделі, за якою відбувається переведення голосів у місця. В Україні, згідно із Законом «Про вибори народних депутатів», дробові залишки розподіляються за методом «найбільшої частки, що залишилась». Якщо звернутися до основного принципу розподіленого правління А. Лейпхарта про те, що всі значущі групи повинні бути представлені пропорційно, то, на наш погляд, краще ввести метод Сант-Лаге. Цей метод сприяє проходженню до парламенту малих та середніх партій, що дасть змогу різним сегментам суспільства бути представленими в парламенті.

Демократизація з набагато більшою ймовірністю відбувається в результаті інституціональних змін і створення по-справжньому ефективної системи стримувань і противаг, яка знищує саму суть політики патронажного президентства, побудованої за принципом «переможець одержує все» [74]. Запропоновані зміни дозволять як не знищити, то зменшити вагу патронажно-кліентарних мереж у політичній системі завдяки різним інструментам — інституціональному розділенню повноважень президента та прем'єр-міністра, а також створенню механізмів для пошуку компромісів та співробітництва.

Висновки до Розділу 3

В Україні було декілька реформувань політичної та виборчої систем. Так, за Конституцією 1996 року політична система визначалася як президентсько-парламентська. Але за різними індексними показниками обсяг повноважень президента був значно вищим, ніж у будь-якій європейській напівпрезидентській системі. В інституціональному плані основним недоліком системи залишалась подвійна підзвітність кабінету президенту та парламенту. Але цей недолік, що в інших системах призводив до колапсу, нівелювався особливостями посткомуністичної держави, а саме патронажно-клієнтарними мережами, що й сприяло створенню суперпрезидентської системи (єдиної клієнтарної мережі на чолі з Л. Кучмою). На початку 2000-х рр. стався розкол усередині політичної еліти, який досяг ескалації в 2004 році. Цього року відбулося реформування політичної системи, в результаті якого була створена прем'єр-президентська система. В Україні, за дослідженнями Г. Хейла, стався розкол патронажно-клієнтарної мережі, що мала двовершинну піраміду, яку очолювали В. Ющенко і Ю. Тимошенко. Протягом 2010–2014 рр., з приходом до влади В. Януковича, Україна знову повернулася до Конституції зразка 1996 року.

У виборчій системі також відбувалися зміни. Це були мажоритарна, змішана паралельна і пропорційні виборчі системи. Але паралельна система, де одна частина депутатів обиралася за мажоритарною системою відносної більшості, а інша — за пропорційною системою з партійними списками в загальнонаціональному окрузі, — не давала стимулів для розвитку політичних партій, викликала значну фрагментацію політичного поля, а відносини в парламенті характеризувалися патронажно-клієнтарними ознаками. Введення пропорційної системи допомогло знизити фрагментацію всередині парламенту, але водночас коаліції були нестабільними. Пропорційна система з партійними списками (закриті списки) у поєднанні із

загальнонаціональним округом розірвала зв'язки виборців з депутатським корпусом, блокувала роботу парламенту і стала одним з факторів неефективності напівпрезидентської системи в Україні.

Таким чином, за весь період існування незалежної України політична система характеризувалася неефективністю. Навіть реформа 2004 року, після якої Україна за інституціональними характеристиками наблизилася до індексних показників обсягу повноважень президента розвинених європейських напівпрезидентських республік, не принесла бажаних змін, а в сукупності з електоральною моделлю створила більшу нестабільність.

Можна зробити висновок про те, що мажоритарна модель демократії, тобто «уряд проти опозиції», не працює в Україні. Пропонується модель розподіленого правління, яка по-різному ділить владу між сегментами. Як зазначає Г. Хейл, у посткомуністичному патронажному суспільстві будь-яка з форм — парламентаризм або президенціалізм — призводить до виникнення єдиного патрона, яким є президент у президентській системі і прем'єр-міністр у парламентській. Застосовуючи рекомендації А. Лейпхарта і політичну практику існування напівпрезидентських республік (підзвітність кабінету і президенту, і парламенту справляє негативний вплив на стабільність політичної системи), необхідно створити різні бази легітимності для президента і прем'єр-міністра, тобто президент має обиратися народом, а прем'єр-міністр — парламентом. Це сприятиме зменшенню конфліктів між президентом і парламентом під час обрання прем'єр-міністра, а також створить конкурентні групи, які допоможуть уникнути авторитарних тенденцій.

Також необхідно ввести положення про те, що друга за кількістю набраних голосів партія буде обов'язково представлена в кабінеті. Такий принцип розподілу влади між двома великими соціально-політичними

сегментами сприятиме кооперації між елітами, що є основним для подальшої консолідації демократії в Україні.

В електоральній системі пропонуються такі зміни: депутати до Верховної Ради обираються за пропорційною системою за закритими регіональними партійними списками. Така система сприятиме як представництву у Верховній Раді всіх регіонів України, так і розвитку національних політичних партій.

Щодо вибору математичної моделі, за якою відбувається переведення голосів у місця, то оптимальним буде введення методу Сант-Лаге. Цей метод сприяє проходженню до парламенту малих та середніх партій, що дасть змогу різним сегментам суспільства бути представленими в парламенті.

Запропоновані зміни дозволять як не знищити, то зменшити вагу патронажно-клієнтарних мереж у політичній системі завдяки різним інструментам — інституціональному розділенню повноважень президента та прем'єр-міністра, а також створенню механізмів для пошуку компромісів та співробітництва.

ВИСНОВКИ

1) Напівпрезидентська система — це окремий тип політичної системи, який існує поряд із чистими типами — президентським та парламентським. Більшість країн посткомуністичного регіону обрали саме змішану політичну систему. Існує велика кількість різних конфігурацій інституціонального дизайну всередині напівпрезидентських систем, але всі вони мають схожі переваги. Роль, яку відіграють уряд і президент у політичній системі, залежить не тільки від конституційних повноважень, а й від політичних механізмів формування гілок влади: політична «сила» президента в системі виконавчої влади переважно залежить від складу парламенту та партійної приналежності членів уряду. Особливістю напівпрезидентських систем є те, що президент має право відправляти кабінет у відставку, має право вето, право видавати укази та право розпускати парламент, що робить його сильнішим за президентів у президентській системі. Наявні типи напівпрезидентських систем можна схарактеризувати за двома пунктами: 1) хто бере участь у призначенні прем'єр-міністра, 2) хто повинен відправити кабінет у відставку. Форми напівпрезидентських систем дають різні стимули політичним акторам у контексті функціонування демократії. За прем'єр-президентської системи президент може максимізувати свій вплив на кабінет тільки в разі співпраці з парламентом. Президент, на відміну від президента в президентсько-парламентській системі, не має права відправляти уряд у відставку, тому він має стимули для ведення переговорів з парламентом і досягнення консенсусу щодо формування уряду.

2) Важливим є визначення як формальних, так і неформальних повноважень президента. У пострадянських країнах формальні повноваження майже завжди відображають реальну владу президента. До формальних повноважень відносять: право вето, право видавати укази, ініціювання референдуму, формування кабінету (призначення прем'єр-міністра,

відправлення уряду у відставку), розпуск парламенту. Використовуючи дослідження індексного підрахунку обсягу повноважень президентів у постсоціалістичних республіках, можна побачити, що найслабші президенти у Словаччині та Болгарії, а найсильніші — в Білорусі та Росії. Литва, попри наявні проблеми, залишається стійкою демократією, а завдяки зниженню обсягу повноважень у президентів Грузії та Киргизстану простежується тенденція до збільшення демократичності політичної системи.

3) Важливим фактором, що впливає на потенційні конфлікти між президентом, урядом та парламентом, є електоральна система. Різні формули, що використовуються на виборах до парламенту в напівпрезидентських системах, мають різний вплив на вірогідність створення парламентської більшості і, як наслідок, сильного чи слабого прем'єр-міністра. Взаємини між президентом, прем'єр-міністром і парламентською більшістю переважно залежать не від певної інституціональної структури напівпрезидентської системи, а саме від політичного контексту, інакше кажучи, від того, яке відношення має президент до парламентської більшості, і від характеру такої більшості, тому тип більшості є важливим для аналізу взаємовідносин між цими акторами. Під час створення коаліцій президенти покладаються на своїх прибічників (членів своєї партії) та свої повноваження, бо розподіл місць у кабінеті, патронаж та підкуп дорого коштують. Президенти пострадянського регіону прагнуть зміцнювати свої позиції за допомогою сильних пропрезидентських партій, намагаючись мінімізувати витрати на патронаж і доступ до бюджету.

4) Сучасні порівняльні дослідження інституціонального дизайну ефективних демократій демонструють, що розколоті суспільства на шляху демократизації повинні впроваджувати системи врядування, які сприяють примиренню і забезпечують пропорційне представництво всіх значущих соціально-політичних груп. Система «переможець отримує все» має тенденцію

перетворюватися на політику з нульовою сумою виграшу, що викликає ще більшу напругу та поляризацію в багатоскладових суспільствах і може призвести до негативних наслідків. Подібні держави потребують зовсім іншої форми політичної організації суспільства. Основна ідея розподіленого правління полягає в тому, що дві або більше етнонаціональні або соціально-політичні групи повинні спільно керувати державою та приймати рішення на основі консенсусу. Жодна з груп не може приймати важливі рішення без згоди іншої. На основі формальних і неформальних правил усі групи мають доступ до політичної влади та інших ресурсів. Цей концепт по регулюванню таких конфліктів був сформований в 1970-х роках, а найбільш перспективним варіантом їх вирішення може бути використання деяких принципів консоціональної та консенсусної моделей демократії А. Лейпхарта.

5) Найважливіша риса консоціональної демократії полягає в тому, що політичні лідери всіх значних політичних сегментів багатоскладового суспільства співпрацюють в управлінні країною в рамках «великої коаліції», та для суспільств із соціально-політичними розмежуваннями більш сприятливим є введення пропорційного формату виборчої системи та парламентської або прем'єр-президентської системи. Для України найбільш доречним буде запозичення таких елементів консоціональної демократії, як велика коаліція ключових соціально-політичних сегментів у виконавчому органі та їхнє пропорційне представництво у Верховній Раді.

б) Політичні події кінця 2013-го – 2014 років показали гостроту питання реформування політичної системи. За теорією А. Лейпхарта, саме еліти є ключовими гравцями в запровадженні консенсусної моделі управління. В еліт є різні стимули переходити до моделі розподіленого правління. По-перше, наявна ситуація політичного пату та електорального тупика, за якої небезпекою стає громадянське протистояння, є стимулом для кооперації. По-друге, вибір, за яким «переможець отримує все», не може працювати через

існування плюралізму олігархічних груп, де перемога неможлива, тому можливим варіантом є розподілене правління. Така модель створює інституціональні умови, які забезпечують змагання. Демократична або недемократична, велика конкуренція запобігає концентрації повноважень та, навпаки, генерує розосередження влади, коли політики не ігнорують думки соціально-політичних груп. Поєднання олігархічної автономії з опозиційною автономією створює межу напівпрезидентської системи, яка дає більше можливостей для стримувань і противаг, бо парламентаризм у патронажному суспільстві призводить до патронажного прем'єр-міністра, а президенціалізм — до патронажного президента.

7) Пропонується така модель розподіленого правління, на відміну від мажоритарної моделі демократії, тобто «уряду проти опозиції», яка по-різному розподіляє владу між соціально-політичними групами: необхідно створити різні бази легітимності для президента і прем'єр-міністра, тобто президент обирається народом, а прем'єр-міністр — виключно парламентом; задля введення механізмів для пошуку компромісу та кооперації між політичними представниками соціально-політичних груп (тобто форма «великої коаліції» за А. Лейпхартом) необхідне введення такого принципу, де друга за кількістю набраних голосів партія буде обов'язково представлена в кабінеті; щодо змін виборчої системи, то пропонується така: депутати обираються за пропорційною системою за закритими регіональними партійними списками, а математична модель, за якою відбувається переведення голосів у місця, — це метод Сент-Лагю. Цей метод сприяє проходженню до парламенту малих та середніх партій, що дасть змогу різним сегментам суспільства бути представленими в парламенті.

8) Перспективним напрямком вітчизняного конституційного реформування може слугувати модель розподіленого правління А. Лейпхарта, яка може бути застосована для інституціонального удосконалення політичної системи

Україні та пошуку більш оптимальних принципів її побудови. А. Лейпхарт у рамках своєї теорії розробив конкретні інституціональні механізми, завдяки яким забезпечується пропорційне представництво усіх значущих соціально-політичних груп, а замість механізму «уряд проти опозиції» класичної демократії пропонується принцип «великої коаліції». Теорію А. Лейпхарта можна розглядати як досить перспективний шлях подолання політичної кризи в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алескеров Ф.Т., Платонов В.В. Система пропорционального представительства и индексы представительности парламента / Ф.Т. Алескеров, В.В. Платонов // Препринт WP7/2003/05 — М.: ГУ ВШЭ, 2003. — 44с.
2. Андрусів В.В. Інститут президента в системі міжінституційних взаємодій / В.В. Андрусів // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 50 – 57.
3. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства/О. Бабкіна // Віче. – 2007. – №13. – С. 25 – 29.
4. Батракова І. В. Президентська влада та її різновиди / І. В. Батракова // Актуальні проблеми політики: Зб наук. праць. – Вип. 10/11. – Одеса: „Юр. літ-ра”, 2001. – С. 649 – 654
5. Бостан С. К. Змішана форма республіканського правління: Проблеми теорії і практики/ С. К. Бостан // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – № 2 (15). Ч. 1. – С. 53 – 56
6. Воскресенский Ю. В. Понятие формы правления и критерии ее различия / Ю. В. Воскресенский Ю. В. // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – 2002. – Вип. 15. – С. 178 – 185
7. Дем'янець В. Інститут президентства в країнах Центрально-Східної Європи / В. Дем'янець // Нова політика. – 1999. – № 3. – С. 5 – 7
8. Гарань А., Сидорчук А. Новое правительство в Украине: возможность перемен или путь к новым досрочным выборам? [Електронний ресурс] / А. Гарань, А. Сидорчук – Режим доступу: http://www.ponarseurasia.org/ru/memo/201608_Haran_Sydorchuk

9. Гельман В. Я. Из огня да в полымя? (Динамика постсоветских режимов в сравнительной перспективе) / В. Я. Гельман // Полис. Политические исследования. – 2007. – № 2. – С. 81 – 108
10. Голосов Г.В. Сравнительная политология / Г.В. Голосов. Учебник. 3-е издание. СПб.: Летний Сад, 2001. – 280с.
11. Гончарова Т. Особливості процесу формування парламентських коаліцій [Електронний ресурс] / Т. Гончарова // Віче. – 2009. – №3. – Режим доступу: <http://viche.info/journal/1296/>
12. Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть/ В.П. Горбатенко. Монографія. К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.
13. Горовиц Д. Избирательные системы: краткий курс для политиков и чиновников/ Д. Горовиц // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 6. – Харьков: Константа, 2009. – С.151 – 164
14. Горовиц Д. Избирательные системы: пособие для тех, кто принимает решения [Електронний ресурс]/ Д. Горовиц – Режим доступу: http://www.cipdd.org/files/30_203_570763_Horowitz.ElectoralSystemsR.doc
15. Горовиц Д. Различия демократий [Електронний ресурс]/ Д. Горовиц // Пределы власти. – №2-3. – Режим доступу: <http://old.russ.ru/antolog/predely/2-3/dem26.htm#top>
16. Горовиц Д. Порівняння демократичних систем / Д. Горовиц // Демократія: антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2005. – Частина IV. – XXVIII+1108с. – С. 826 – 833
17. Грофман Б., Рейнольдс Э. Избирательные системы и искусство конституционной инженерии: обзор основных открытий / Б. Грофман, Э. Рейнольдс // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований

политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 3. – Харьков: Константа, 2005. – С. 29 – 70

18. Динаміка складу депутатських фракцій ВРУ VII скликання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/dinamika-skladu-deputatskih-frakciy-vru-vii-sklikannya>

19. Динаміка складу фракцій ВРУ VII скликання станом на 02.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/dinamika-skladu-frakciy-vru-vii-sklikannya-stanom-na-02032014>

20. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення: Аналітична доповідь / За заг. ред. к.філос.н. О. А. Фісуна. – К.: НІСД, 2007. – 120 с.

21. Дудник О. Трансформація інституту президентства в країнах СНД (2005 - 2006 роки) / О. Дудник // Політичний менеджмент. – 2012. – № 4 – 5. – С. 55 – 56

22. Ефективна партійна система в умовах змішаної форми правління: світовий досвід [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/May2009/7.htm>

23. Інститут президентства у змішаних політичних системах. Аналітична записка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/03.htm>

24. Зазнаев О. И. Индексный анализ полупрезидентских государств Европы и постсоветского пространства / О. И. Зазнаев // Полис: Политические исследования. – 2007. – № 2. – С. 146 – 164

25. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
26. Закусило О., Мельниченко В. Для чого державі президент / О. Закусило, В. Мельниченко // Віче. – 1993. – №12. – С. 18 – 28
27. Зеленько Г. Консоціальні практики у політиці країн Центрально-Східної Європи / Г. Зеленько// Наукові записки ІПЕНД ім. І.Кураса. 2013. – Вип. 1. (63). – С. 41 – 51.
28. Зелінська М. Етапи трансформації інституту президентства в Україні / М. Зелінська // Політичний менеджмент. – 2010. – №1. – С. 68 – 75
29. Зелінська М.І. Можливі моделі розвитку інституту президентства в Україні / М. Зелінська // Політичний менеджмент / Гол. ред. Ю. Шайгородський. – К.: Вид-во Український центр політичного менеджменту, 2007. - № 3 (24). – С. 69 – 77.
30. Зелінська М. Трансформація інституту президентства: ретроспектива [Електронний ресурс] / М. Зелінська // Віче. – 2006. – №12. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/244/>
31. Зміни до Конституції України, запропоновані Батьківщиною та УДАРом (Повна порівняльна таблиця) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/nayem/52f7fbcad0dce/>
32. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант / М. Кармазіна. – К. 2007. – 365 с.
33. Кармазіна М. С. Інститут президентства: походження та сутність феномена / М. Кармазіна // Політичний менеджмент. - 2004. - №: 3. - С. 36-50
34. Кармазіна М. Напівпрезидентська форма правління: Складнощі ідентифікації / М. Кармазіна // Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – 2005. – Вип.28. – С. 348 – 358

35. Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія. – Львів: Червона Калина, 2002. – 272 с.

36. Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

37. Крисенко О.В. Напівпрезидентська форма правління: модель інституціональної стабілізації влади для України / О.В. Крисенко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна „Питання політології”. – 2008. – №825. – С. 114 – 122

38. Ларсен С. У. Моделирование Европы в логике Роксана / С. Ларсен // Полис. – 1995. – №1. – С. 39 – 57

39. Левенець Ю. А. Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз : [монографія] / Ю. А. Левенець, Ф. М. Рудич, Л. М. Новохатько, Л. О. Кочубей, А. Д. Пахарев; ред.: Ф. М. Рудич; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса. - К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 455 с.

40. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование/ А. Лейпхарт / Пер. С англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В.Каменской. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.

41. Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий / А. Лейпхарт // Полис. – 1995. – № 2. – С.135 – 146.

42. Лейпхарт А. Конституционный дизайн для расколотых обществ/ А. Лейпхарт // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. / Ред. кол.: В. П. Семиноженко (рук. проекта) и др.; науч. ред. и сост. А.А. Фисун. – Харьков, 2009. – Вып. 6. – С. 165 – 179

43. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы / А. Лейпхарт // Полис. – 1992. – № 1-2. – С. 217 – 225

44. Лейпхарт А. Пропорциональное представительство: повторная проверка данных [Электронный ресурс]/ А. Лейпхарт – Режим доступа: <http://old.russ.ru/journal/predely/97-11-05/layphr.htm>
45. Лейпхарт А. Со-общественная демократия/ А. Лейпхарт // Полис. – 1992. – №3. – С.86 – 99.
46. Лейпхарт А. Со-общественное конструирование/ А. Лейпхарт // Полис. – 1992. – №4. – С. 135 – 143
47. Линц Х. Достоинства парламентаризма [Электронный ресурс]/ Х.Линц // Пределы власти. – №2-3. – Режим доступа: <http://old.russ.ru/antolog/predely/2-3/dem31.htm> .
48. Литвин В. Теоретико-методологічні «хвилі» дослідження республіканських систем державного правління: від В. Баджехота до Р. Елгі / В. Литвин // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. – 2013. – Вип. 3. – С. 146 – 155
49. Лійпгарт А. Мажоритарна та консенсусна моделі демократії / А.Лійпгарт // Демократія: антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2005. – Частина IV. – XXVIII+1108с. – С. 774 – 801.
50. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Х. Лінц // Демократія: антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2005. – Частина IV. – XXVIII+1108с. – С. 802 – 827.
51. Лукавенко С. Институциональный дизайн президентских и полупрезидентских моделей политических режимов / С. Лукавенко // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 1. – Харьков: Константа, 2003. – С. 42 – 49.
52. Мартинюк Р. С. Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз [Текст] / Р. С. Мартинюк; Національний

ун-т «Острозька академія». – Острог: Видавництво Національного ун-ту «Острозька академія», 2007. – 352 с.

53. Мацневский Ю. Смена, транзит или цикл: динамика политического режима в Украине в 2004-2010 гг./ Ю. Мацневский // Полис. 2010. – № 5. – С. 17 – 37

54. Мацюк А. Прийняття нової Конституції України 1996 року, її передумови й особливості та перспективи конституційної реформи [Електронний ресурс]/ А. Мацюк // Віче. – 2013 – №4 – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3527/>

55. Миллер А.И. Нация-государство или государство-нация? [Електронний ресурс] / А.И. Миллер // Россия в глобальной политике. - Сентябрь-Октябрь 2008. – № 5. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/34/10434.html>

56. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи/ М.І. Михальченко. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.

57. Мовчан У. І. Електоральна система в поділених суспільствах: досвід для України / У. І. Мовчан// Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – 2010. – №912. – 272 с. – С. 128 – 134

58. Мовчан У. І. Как возможна демократия в многосоставных обществах? От Альтузия к Лейпхарту / У. І. Мовчан // ОЙКУМЕНА: альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций/ Регион.фил. НИСИ в г. Харькове; ХНУ им. В.Н.Каразіна; рук.проекта В.П. Семиноженко; науч.ред. А.А. Фисун. – Харьков, 2010. – вып.7. – 256с. – С.178 – 190

59. Мовчан У. І. Прем'єр-президентські системи в контексті консоціональної демократії / У. І. Мовчан // Стратегічні пріоритети. – №3 (20). – 2011. – С. 5 – 10
60. Новакова О. Політична еліта України: проблема демократичної консолідації / О. Новакова // Політичний менеджмент. – 2007. – спец. випуск. – С. 72 – 78
61. Норрис П. Электоральное реформирование и фрагментированная многопартийность: механические и психологические эффекты избирательных систем и их влияние на развитие партийной системы / П. Норрис // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 3. – Харьков: Константа, 2005. – С. 71 – 105
62. Осадчук І. Конституційні референдуми/конституційні реформи як чинники президенціалізації систем інститутів виконавчої влади у країнах СНД / І. Осадчук // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Вип. 6 (2). – С. 73–80.
63. Павленко Р. Президент і механізм здійснення державної влади / Р. Павленко. – К., 1995. – 30 с.
64. Погорілко В. Конституційне право України /В. Погорілко/ НАНУ, Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького; ред. – 3-тє вид. – К. Наук. думка, 2002. – 732 с.
65. Полномочия Президента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ge/ru/President/PresidentialPower/>
66. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 25 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради. – 2004. – №127-28. – ст.366
67. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради. – 1999. – №14. – ст.81

68. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 8 грудня 2005 р. // Відомості Верховної Ради. – 2005. – №2. – ст.44
69. Регламент Верховної Ради України, затверджений Постановою Верховної Ради України від 03.08.2006 р. № 74-V (74-16) // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №23, №24 – 25. – с.202
70. Роккан С. Измерение процессов формирования государства и создания нации: возможная парадигма для исследования вариаций в пределах Европы / С. Роккан // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 3. – Харьков: Константа, 2005. – 218с. – С. 182 – 217
71. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / А. Романюк. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
72. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій: монографія / О. І. Романюк. – Х.: ХДАК, 2011. – 376 с.
73. Рудич Ф.М. Політична система України: тенденції реформування на сучасному етапі / Ф. М. Рудич // Наукові записки КІТЕП: Щорічник. Вип.1. - К.: Укр. Центр духовної культури. – 2001. – С. 106 – 117
74. Сарторі Д. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К: АртЕк, 2001. – 224 с.
75. Сидорчук О. Третій тип республіканського правління: чи є Україна напівпрезидентською республікою? / О. Сидорчук // Наукові записки НАУКМА. – 2013. – Т. 147: Політичні науки. – С. 30 – 34.
76. Сотникова О. Введение в типологию избирательных систем/ О. Сотникова // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 3. – Харьков: Константа, 2005. – С. 20 – 28

77. Теорія коаліційних урядів: світовий досвід та коаліційна практика// Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 600 с.

78. Ткач О. І. Деякі особливості типології політичних систем і режимів/О. І. Ткач // Політологічний вісник. – 2002. – № 11. – С. 87 – 101

79. Тодыка Ю. Н., Яворский В. Д. Президент Украины: конституционно-правовой статус / Ю. Н. Тодыка, В. Д. Яворский. – Харьков: «Факт», 1999. – 256 с

80. Топалова С.О. Про передумови ефективності конституційного процесу. Конституційний процес в Україні: моделі, алгоритми та перспективи / С.О. Топалова // Матеріали засідання “круглого столу” 19 листопада 2010 р. – С. 37 – 42.

81. Туквадзе А., Джаошвили Г., Туквадзе Р. Трансформация политической системы в современной Грузии/ А. Туквадзе, Г. Джаошвили, Р. Туквадзе //Центральная Азия и Кавказ. – 2006. – № 2 (44). – С. 103 – 112

82. Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія/ За заг.ред. Ю.Г. Рубана. – К.: НІСД, 2007. – 538 с.

83. Умланд А. Превосходство парламентаризма [Електронний ресурс] / А. Умланд. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=19987

84. Фисун А. Украинская неопатримониальная демократия: формирование, специфика и тенденции развития/ А. Фисун. // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 8 / под научн. ред. А. Фисуна. - Харьков, 2011. – С. 119 – 127.

85. Фисун А. Будущее украинской неопатримониальной демократии [Электронный ресурс]/ А. Фисун. – Режим доступа: http://www.ponarseurasia.org/ru/memo/201510_Fisun

86. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: Монографія / А.А. Фисун. – Харьков: Константа, 2006. - 352 с.

87. Харченко О.В. Напівпрезидентське правління – «за» і «проти»/ О.В.Харченко // Віче. – К. – 2008. – №10. – С. 35 – 37

88. Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия [Электронный ресурс] / Г. Хейл – Режим доступа: <http://www.nmnby.org/pub/0805/31a.html>.

89. Хто є хто в уряді Гройсмана. Досьє міністрів [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://espresso.tv/article/2016/04/14/khto_je_khto_v_uryadi_groysmana_dosye_ministriv29

90. Хьюеглин Т. Федерализм, субсидиарность и европейская традиция [Электронный ресурс] / Т. Хьюеглин // Казанский федералист. – 2002. – №4. – Режим доступа: <http://www.kazanfed.ru/publications/kazanfederalist/n4/stat5/>

91. Шаповаленко М.В. Складові політичної стабільності в умовах трансформації суспільства / М.В. Шаповаленко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – 2014. – №1111. – С. 5 – 10

92. Шатіло В.А.. Інститут президентства в системі державної влади України / В. Шатіло; Український центр політичного менеджменту. – К.: [б.в.], 2004. – 159 с.

93. Шугарт М., Мэйноуринг С. Хуан Линц, президенциализм и демократия: критическая переоценка/ М. Шугарт, С. Мэйноуринг // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических

институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 1. – Харьков: Константа, 2003. – С. 50–75

94. Шугарт М., Хаггард С. Институты и общественная политика в президентских системах / М. Шугарт, С. Хаггард // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 1. – Харьков: Константа, 2003. – С. 76–112

95. Щодо взаємовідносин між Президентом та Прем'єр-міністром за нових конституційних умов. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/704/>

96. Andeweg R. B. Consociational Democracy / R. B. Andeweg // Annual Review Political Science. – 2000. – No 3. – P. 509–536

97. Aydingün İ., Aydingün A. Nation-State Building in Kyrgyzstan and Transition to the Parliamentary System [Електронний ресурс]/ İ.Aydingün, A. Aydingün // Parliamentary Affairs. – 2012. – P.1–24. – Режим доступу: <http://pa.oxfordjournals.org/content/early/2012/08/06/pa.gss046.full.pdf>

98. Basta L. R. Governmental Systems in Multicultural Societies [Електронний ресурс] / L. R. Basta – Режим доступу: http://www.federalism.ch/files/documents/governmentalsystems_tipsheet_209.01_final.pdf

99. Beacháin D. Roses and Tulips: Dynamics of Regime Change in Georgia and Kyrgyzstan / D.Beacháin //Journal of Communist Studies and Transition Politics. – 2009. – Vol.25, No.2–3. – P.199–226

100. Birch S. Elections and Democratization in Ukraine / S.Birch. – New York 2000. – 225 p.

101. Bogaards M. Democracy and Power-Sharing in Multinational States: Thematic Introduction / M. Bogaards // Democracy and Power-Sharing in Multi-

National States. – International Journal on Multicultural Societies. – 2006. – Vol. 8. – №2. – P. 119 – 127

102. Bogaard M. Electoral choice for divided societies: Moderation through constituency pooling and vote pooling [Электронный ресурс] / М. Bogaard – Режим доступа: <http://aceproject.org/ero-en/topics/elections-security/bogaards.pdf>

103. Bogaards M. The Favorable Factors for Consociational Democracy: A Review / М. Bogaards //European Journal of Political Research . – 1998. – Vol. 33 (4). – P. 475-496

104. Bóka É. The Idea of Subsidiarity in the European Federalist Thought [Электронный ресурс] / É. Bóka // Grotius: The Journal of the Institute of International Relations of the Corvinus University of Budapest. – Режим доступа: http://www.grotius.hu/doc/pub/ECICWF/boka_eva_idea_subidiarity.pdf

105. Bräutigam D. Institutions, Economic Reform, and Democratic Consolidation in Mauritius / D. Bräutigam // Comparative Politics. – 1997. - Vol. 30. – No. 1. – P. 45-62

106. Bunce V., McFaul M., Stoner-Weiss K. Democracy and authoritarianism in the postcommunist world / V. Bunce, M. McFaul, K. Stoner-Weiss Cambridge; New York: Cambridge University Press. – 2010. – 347 p.

107. Bunce V. Comparative Democratization: Big and Bounded Generalizations / V. Bunce // Comparative Political Studies. – 2000. – 33(6/7). – P. 703–734

108. Bunce V. Rethinking Recent Democratization: Lessons from the Post-Communist Experience / V. Bunce // World Politics. – 2003. – 55(2). – P. 167–192

109. Chaisty P. The Legislative Effects of Presidential Partisan Powers in Post-Communist Russia / P. Chaisty //Government and Opposition. – 2008. – Vol. 43. – № 3. – P. 424 – 453.

110. Chaisty P., Cheeseman N., Power T. Rethinking the ‘presidentialism debate’: conceptualizing coalitional politics in cross-regional perspective

[Электронный ресурс] / P. Chaisty, N. Cheeseman, T. Power // Democratization. – 2012. – Режим доступа: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510347.2012.710604#.UngWjfmma6c>

111. Chaisty P., Chernykh S. Coalitional presidentialism and legislative control in post-Soviet Ukraine / P. Chaisty, S. Chernykh // Post-Soviet Affairs. – 2015. – Vol. 31. – №3. – P. 177 – 200

112. Cheibub J., Limongi F. Democratic institutions and regime survival: parliamentary and presidential democracies reconsidered / J. Cheibub, F. Limongi // Annual Review Political Science. – 2002. – №5. – P. 151–179

113. Cheibub J.A., Przeworski A., Saiegh S.M. Government Coalitions and Legislative Success Under Presidentialism and Parliamentarism / J.A. Cheibub, A. Przeworski, S.M. Saiegh // British Journal of Political Science. – 2004. – vol. 34. – P. 565–587.

114. Clark W., Golder M. Principles of comparative politics / W. Clark, M. Golder. Washington, DC: CQ Press, 2013. – 928 p.

115. Collins K. After the Kyrgyz Spring: Challenges to Democratic Deepening / K. Collins // Brown Journal of World Affairs. – 2012. – Vol.19. – No1. – P. 21 – 44

116. Crepaz M. L. Consensus versus majoritarian democracy. Political institutions and their impact on macroeconomic performance and industrial disputes / M. L. Crepaz // Comparative Political Studies. – 1996. – No 29. – P. 4 – 26.

117. De Winter L., Andeweg R. The State of Art in Coalition Research: Critical Appraisals and Alternative Avenues [Электронный ресурс] / L. De Winter, R. Andeweg // Paper for the workshop “Government Formation: a theoretically informed inductive approach” directed by L. De Winter and R.B. Andeweg during the Joint Sessions of the European Consortium for Political

Research, Torino, March 22-28, 2002. – Режим доступа:
[http://ibrarian.net/navon/paper/The_State_of_the_Art_in_Coalition_Research__Cri
ti.pdf?paperid=81130](http://ibrarian.net/navon/paper/The_State_of_the_Art_in_Coalition_Research__Cri
ti.pdf?paperid=81130)

118. Diamond L., Plattner M. Electoral Systems and Democracy/ L. Diamond, M. Plattner. – JHU Press, 2006. – 245 p.

119. Diamond L. The End of the Third Wave and the Global Future of Democracy / L. Diamond // Political Science Series. – 1997. – №45. – pp. 3-64

120. Duverger M. A new political system model: semi-presidential government / M. Duverger // European Journal of Political Research. 1980. –Vol. 8. - Issue 2. – P.165–187

121. Elgie R. From Linz to Tsebelis: three waves of presidential/parliamentary studies? / R. Elgie // Democratization. – 2005. – No 12. – P. 106 – 122.

122. Elgie R. Semi-presidentialism, Cohabitation and the Collapse of Electoral Democracies 1990-2008 / R. Elgie// Government And Opposition. – 2010. – Vol. 45(1). – P.29 – 45.

123. Elgie R. Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations / R. Elgie// Political Studies Review. – 2004. – Vol. 2. – No. 3. – P. 314 – 330.

124. Elgie R. Semi-Presidentialism: Sub-Types And Democratic Performance / R. Elgie. - Oxford University Press, USA, 2011. – 296 p.

125. Elgie R. The Perils of Semi-Presidentialism. Are They Exaggerated?/ R.Elgie // Democratization. – 2008. – No15 (1). – P. 49 – 66

126. Elgie R., McMenamin I. Semi-presidentialism and Democratic Performance / R. Elgie, I. McMenamin// Japanese Journal Of Political Science. - 2008. – Vol.9 (3). – P. 323-340.

127. Elgie R., Moestrup S. Semi-presidentialism in Central and Eastern Europe / R. Elgie, S. Moestrup. – Manchester University Press; Reprint edition, 2012. – 296 p.

128. Elgie, R. Semi-Presidentialism in Europe (Comparative European Politics) / R. Elgie. – Oxford University Press, 1999. – 336 p.

129. Fairbanks Ch., Gugushvili Jr. and Alexi. A New Chance for Georgian Democracy / Ch. Fairbanks, Jr. and Alexi Gugushvili // Journal of Democracy. – 2013. – Vol. 24. – No. 1. – P.116 – 127

130. Fisun O. Ukrainian Teeter-Totter vices and virtues of a neopatrimonial democracy [Электронный ресурс] / O.Fisun // Ponars Eurasia Policy. – Мемо No. 120. – Режим доступа: <http://www.ponarseurasia.org/ru/memo/ukrainian-teeter-totter-vices-and-virtues-neopatrimonial-democracy>

131. Fisun O. Electoral Laws and Patronage Politics in Ukraine [Электронный ресурс] / O.Fisun // PONARS Eurasia Policy 2012. - Мемо No. 229. – Режим доступа: <http://www.ponarseurasia.org/memo/electoral-laws-and-patronage-politics-ukraine>

132. Fisun O. The Dual Spiral of Ukrainian Politics after 2010 [Электронный ресурс] / O.Fisun // PONARS Eurasia Policy. – 2011. - Мемо No. 165. – Режим доступа: <http://www.ponarseurasia.org/ru/memo/dual-spiral-ukrainian-politics-after-2010>

133. Fraenkel J., Grofman B. Introduction – Political Culture, Representation and Electoral Systems in the Pacific Islands/ J. Fraenkel, B. Grofman // Commonwealth and Comparative Politics – Vol.43. – No3. – p. 261 – 275

134. Frye T. A Politics of Institutional Choice Post-Communist Presidencies /T. Frye // Comparative Political Studies. – 1997. – Vol. 30. – No. 5. – P. 523 – 552

135. Frye T. Presidents, Parliaments, and Democracy: Insights from the Post-Communist World / T. Frye // The architecture of democracy: constitutional design, conflict management, and democracy / edited by Andrew Reynolds. - Oxford; New York: Oxford University Press, 2002. – 507p. – P. 81 – 103

136. Grofman B., Stockwell R. Institutional design in plural societies: Mitigating ethnic conflict and fostering stable democracy / B. Grofman, R. Stockwell // Economic welfare, international business and global institutional change, ed. by R. Mudambi, P. Navarra and G. Sobbrío. Cheltenham, UK: Elgar, 2002. – P. 102 – 137

137. Haggard S., McCubbins M. Presidents, Parliaments, and Policy / S. Haggard, M. McCubbins. – Cambridge University Press, 2001. – 359p.

138. Hale H. Constitutional performance after communism: some Comparative Conclusions for Ukraine / H. Hale // Advancing Reform in Ukraine: Comparative and Local Perspectives Workshop in Kyiv, Ukraine, December 13-14, 2013

139. Hale H. Correlates of Clientelism: Political Economy, Politicized Ethnicity, and Postcommunist Transition / H. Hale // Patrons, Clients, and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition, ed. By Herbert Kitschelt and Steven Wilkinson. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2007. – P. 227 – 250.

140. Hale H. Why Not Parties? Electoral Markets, Party Substitutes, and Stalled Democratization in Russia / H. Hale // Comparative Politics. – 2005. – Vol.37 – No2. – P. 147–166

141. Hale H. Formal Constitutions in Informal Politics: Institutions and Democratization in Post-Soviet Eurasia / H. Hale // World Politics. 2011. – Vol. 63. – Issue 04. – P. 581– 617

142. Hale H. Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspectives / H. Hale. – Cambridge University Press, 2015. – 538 p.

143. Haran O. From Viktor to Viktor: Democracy and Authoritarianism in Ukraine / O. Haran // *Demokratizatsiya*. – 2011. – №19. – P. 93–110
144. Horowitz D. Constitutional design: proposals versus processes / D. Horowitz // *The architecture of democracy: constitutional design, conflict management and democracy*, ed. Andrew Reynolds. – Oxford University Press, 2002. – P. 15–36.
145. Hueglin T. O. Bottom-up Federalism: The Early Modern Contribution to Local Governance in a Globalizing World [Электронный ресурс] / T. Hueglin // Paper for the Workshop Local Governance in a Global Era – In Search of Concrete Visions for a Multi-Level Governance, 7-8 December 2001. – Режим доступа: <http://lex.juris.hokudai.ac.jp/global-g/paper/4-09.pdf>
146. Huskey E. Eurasian Semi-Presidentialism: The Development of Kyrgyzstan's Model of Government / E. Huskey // *Semi-Presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*. Robert Elgie, Sophia Moestrup, Routledge 2007, 288p. – P. 161-181
147. Jones S. Democracy in Georgia: da capo? / S. Jones // *Cicero Foundation Ggreat Debate Paper*. – 2013. – No. 13/02. – P.1 – 16
148. Key Points of Newly Adopted Constitution [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=22757>
149. Kirschke L. Semipresidentialism and the Perils of Power-Sharing in Neopatrimonial States / Kirschke L. // *Comparative Political Studies*. – 2007. – Vol. 40. – N. 11. – P. 1372 – 1394.
150. Kitchelt H. Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies / H. Kitchelt // *Party Politics*. – 1995. – № 1(4) – P.447-472
151. Kuzio T. Western Multicultural Theory and Practice and its Applicability to the Post-Soviet States / T. Kuzio // *Journal of Contemporary European Studies*. – 2005. – Vol. 13. – No 2. – P. 221 – 237

152. Laver M. Models of Government Formation / M. Laver // Annual Review of Political Science. – 1998. – Vol.1. – P. 1 – 25
153. Laver M., Schofield N. Multiparty government: the politics of coalition in Europe / M. Laver, N. Schofield – University of Michigan Press, 1998. – 308 p.
154. Lehmbruch G. Liberal corporatism and party government / G. Lehmbruch // Comparative Political Studies. – 1977. – No 10. – P. 91 – 126
155. Liam A. The Implications of Institutional Design for Macroeconomic Performance: Reassessing the Claims of Consensus Democracy Comparative / A. Liam // Political Studies. – 2001. – No 34. – P. 429 – 452
156. Lijphart A. Constitutional Design for Divided Society / A. Lijphart // Journal of Democracy. – 2004. – Vol. 15 – No. 2 – P. 96 – 109.
157. Lijphart A. Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries / A. Lijphart – New Haven: Yale University Press, 1984. – 291 p.
158. Lijphart A. Negotiation democracy versus consensus democracy: Parallel conclusions and recommendations[Электронный ресурс] / A. Lijphart – Режим доступа: <http://ksghome.harvard.edu/~pnorris/acrobat/stm103%20articles/Lijphart%20Negotiation%20democracy.pdf>.
159. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-six Countries/ A. Lijphart . – New Haven: Yale University Press, 1999. – 351 p.
160. Lijphart A. The Wave of Power-sharing Democracy / A. Lijphart // The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy / Edited by A. Reynolds. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 507 p. – P. 37–54.

161. Lijphart A. Thinking about democracy: power sharing and majority rule in theory and practice / A. Lijphart. – New York, NY: Routledge, 2008. – 305 p.

162. Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / J. Linz, A. Stepan. – JHU Press, 2011 – 504 p.

163. Mainwaring S., Shugart M. Juan Linz, Presidentialism, And Democracy: A Critical Appraisal [Электронный ресурс]/ S. Mainwaring, M. Shugart // Comparative Politics. – 1997. – Vol. 29. – №.4. – P. 449 –471. Режим доступа: <http://pics3441.upmf-grenoble.fr/articles/pol1/Juan%20Linz,%20Presidentialism,%20and%20Democracy.pdf>

164. Martin L., Stevenson R. Government formation in parliamentary democracies / L. Martin, R. Stevenson // American Journal of Political Science. – 2001. – Vol. 45, No.1. – P. 33-50.

165. Martin L., Vanberg G. Policing the Bargain: Coalition Government and Parliamentary Scrutiny /L. Martin, G. Vanberg // American Journal of Political Science. – 2004. – Vol. 48. – No.1. – P. 13–27

166. McFaul M. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World/M. McFaul// Worlds Politics. – 2002. – 54(2). – P. 212– 244

167. Morgan-Jones E., Schleiter P. Government Change in President-Parliamentary Regimes: The Case of Russia 1994-2003 / E. Morgan-Jones, P. Schleiter // Post-Soviet Affairs. – 2004. – 20 (2). – P. 123-163

168. Moulakis A. Power-Sharing and its Discontents: Dysfunctional Constitutional Arrangements and the Failure of the Annan Plan for a Reunified Cyprus / A. Moulakis // Middle Eastern Studies, 2007. – Vol. 43. – No. 4. – P. 531 – 556

169. Mühlbacher F. Democracy and Power-Sharing in Stormy Weather. The Case of Lebanon / F. Mühlbacher. – VS Verlag für Sozialwissenschaften. – 2009. – 480p.

170. Müller-Rommel K., Fettelschoss P., Harfst P. Party Government in Central Eastern European Democracies: A Data Collection (1990–2003) / K. Müller-Rommel, P. Fettelschoss, P. Harfst // European Journal of Political Research. – 2005. – №43. – P. 869–894

171. Neto O. Cabinet Formation in Presidential Regimes [Электронный ресурс] / O. Neto // Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Philadelphia Marriott Hotel, Philadelphia, PA, Aug 27, 2003. – Режим доступа: http://www.allacademic.com/meta/p64048_index.html

172. Neto O. Presidential cabinets, electoral cycles, and coalition discipline in Brazil / O. Neto // Legislative Politics in Latin America edited by Scott Morgenstern. – 2002. – P. 48 – 78

173. Neto O. The Presidential Calculus: Executive Policy Making and Cabinet Formation in the Americas / O. Neto // Comparative Political Studies. - 2006. – Vol. 39. – №4. – P. 415 – 440

174. Nodia G. Georgia's election: lesson and prospect [Электронный ресурс] / G. Nodia. – Режим доступа: <http://www.opendemocracy.net/ghia-nodia/georgias-election-lesson-and-prospect>

175. Nordlinger E. Conflict Regulation in Divided Societies / E. Nordlinger. – Cambridge MA: Center for International Affairs, Harvard University, 1972. – 137 p.

176. Norris P. Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior/ P. Norris. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. – 375 p.

177. O’Leary B. Debating Consociational Politics: Normative and Explanatory Arguments / B. O’Leary // From Power Sharing to Democracy: Post-

Conflict Institutions in Ethnically Divided Societies. –Montreal.: McGill-Queen's University Press, 2005. – P. 3 – 44.

178. Pasquino G. Semi-presidentialism: A Political Model of Work / G. Pasquino //European Journal of Political Research. – 1997. – Vol. 31. – P. 127-137

179. Power T. Optimism, Pessimism, and Coalitional Presidentialism: Debating the Institutional Design of Brazilian Democracy / T. Power // Bulletin of Latin American Research. – 2010. – Vol. 29. – №1. – P. 18–33

180. Protsyk O. Prime Ministers' Identity in Semi-Presidential Regimes: Constitutional Norms and Cabinet Formation Outcomes / O. Protsyk // European Journal of Political Research. – 2005. – Vol. 44(5). – P. 721-748.

181. Protsyk O. Reforming Cabinets in Post-Communist Countries: Political Determinants of Cabinet Organization and Size [Электронный ресурс] / O. Protsyk // American Political Science Association Meeting, Chicago, IL, September 2-5, 2004. – Режим доступа: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan009006.pdf>

182. Raile E., Pereira C., Power T. The Executive Toolbox: Building Legislative Support in a Multiparty Presidential Regime / E. Raile, C. Pereira, T. Power // Political Research Quarterly. – 2011. – Vol. 64. – №2. – P. 323-334

183. Reilly B. Democratization Political Engineering and Party Politics in Conflict-Prone Societies/B. Reilly// Democratization. – 2006. – Vol.13. – No.5. – P.811–827

184. Reilly B. Electoral systems for divided societies/ B. Reilly // Journal of Democracy. – 2002. – Vol.13. – No2. – p. 156 – 170

185. Reilly B. Political Parties and Post-Conflict Peacebuilding/ B. Reilly //Civil Wars – 2013. – Vol.15. – No1. – P. 88 – 104

186. Reilly B. Institutional Designs for Diverse Democracies: Consociationalism, Centripetalism and Communalism Compared / B. Reilly // European Political Science. – 2012. – No. 11. – P. 259–270.

187. Republic of Lithuania law on elections to the Seimas 9 July 1992 no i-2721/ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/9068>
188. Reynolds A. Electoral System Design: The New International IDEA Handbook/ Ben Reilly, Andrew Ellis. – Stockholm, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005. – 223p.
189. Roeder Ph. Where Nation-States Come From: Institutional Change in the Age of Nationalism / Ph. Roeder. – Princeton: Princeton University Press, 2007. – 417 p.
190. Roeder Ph., Rothchild D. Sustainable peace: power and democracy after civil wars / Ph. Roeder, D. Rothchild. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2005. – 383p
191. Roper S. Are all Semi-Presidential Regimes the same? / S. Roper //Comparative Politics. – 2002. – Vol. 34. – No. 3. – 253-272 pp
192. Roy M. Future of Parliamentary Democracy in Kyrgyzstan /M. Roy // Strategic Analysis. – 2011. – Vol. 35. – Issue 2. – P. 199-206
193. Salamey I. Failing consociationalism in Lebanon and integrative options / I. Salamey // International Journal of Peace Studies. – 2009. – Vol. 14. – No. 2. - P.83-105
194. Samuels D.J., Shugart M.S. Presidents, Parties and Prime Ministers / D.J. Samuels, M.S. Shugart. – University of Minnesota, UCSD, 2009.
195. Sartori G. Neither presidentialism nor parliamentarism / G. Sartori// The Failure of Presidential Democracy, eds Linz and Valenzuela. - Baltimore: John Hopkins University Press, 1994. – P. 106 – 118
196. Siaroff A. Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction / A. Siaroff // European Journal of Political Research. – 2003. – No42. – P. 287–312

197. Schneckener U. Making Power-sharing Work: Lessons from Successes and Failures in Ethnic Conflict Regulation / U. Schneckener // *Journal of Peace Research*. – 2002. – Vol 39. – №2. – С. 203 – 228

198. Sened I. A Model of Coalition Formation: Theory and Evidence / I. Sened // *The Journal of Politics*. – 1996. – Vol. 58. – No. 2. – P. 350 – 372

199. Shepsle K. A., Bonchek M. S. Analyzing politics: rationality, behavior, and institutions / K. A. Shepsle, M. S. Bonchek. – New York: W. W. Norton, 1997. – 480 p.

200. Shugart M. S. Semi-Presidential Systems: Dual Executive And Mixed Authority Patterns / M. Shugart // *French Politics*. – 2005. – No3. – P. 323-351

201. Shugart M., Carey J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics / M. Shugart, J. Carey. – Cambridge University Press, 1992. – 332 p.

202. Siaroff A. Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction / A. Siaroff // *European Journal of Political Research*. – 2003. – No42. – P. 287–312

203. Solnick S. Federalism and State-Building: Post-Communist and Post-Colonial Perspectives / S. Solnick // *The architecture of democracy : constitutional design, conflict management, and democracy* / edited by Andrew Reynolds Oxford ; New York : Oxford University Press, 2002 . – 507p. – P. 171-204

204. Stepan A. Linz J. Yadav Y. The Rise of “State-Nations”/ A. Stepan, J. Linz, Y. Yadav // *Journal of democracy*. – 2010. – Vol. 21. – No 3. – P. 50-68

205. Stepan A. Ukraine: Improbable Democratic «Nation-State» But Possible Democratic «State-Nation»? / A. Stepan // *Post-Soviet Affairs*. – 2005. – Vol. 21. – No 4. – P. 279 – 308

206. Taagapera R., Shugart M. S. Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems / R. Taagapera, M. Shugart. – New Haven: Yale University Press, 1989. – 292 p.

207. Tsebelis G. Veto Players: How Political Institutions Work / G. Tsebelis. – Princeton University Press, 2011. – 320p.

208. Tsebelis G., Ha E. Coalition theory: a veto players' approach [Электронный ресурс] / G. Tsebelis, E. Ha //European Political Science Review. – 2013. – P.1 – 27. – Режим доступа: http://sites.lsa.umich.edu/tsebelis/wp-content/uploads/sites/246/2015/03/tsebelis_ha.coalition_theory.epsr_.pdf

209. Way L. Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave: The Cases of Belarus, Moldova, and Ukraine/ L. Way // World Politics. – 2005. – 57(2). – P. 231– 251.

210. Way L. Pluralism by Default: Weak Autocrats and the Rise of Competitive Politics/ L. Way. – Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2015. – 274 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Індексний підрахунок обсягу повноважень
за методикою М. Шугарта та Дж. Кері

Законодавчі повноваження	
<p>Право вето 4 вето не може бути подолане 3 вето може бути подолане більше, ніж 2/3 складу (від кворуму) 2 вето може бути подолане 2/3 складу 1 вето може бути подолане абсолютною більшістю 0 не має права вето, або для подолання необхідна проста більшість</p> <p>Право видавати укази 4 має право видавати укази без обмежень 2 має право видавати тимчасові укази з декількома обмеженнями 1 право видавати укази обмежене 0 не має права видавати укази</p>	<p>Право у сфері бюджетної політики 4 президент готує бюджет 3 парламент може зменшити, але не збільшити кількість пунктів у бюджеті 2 президент може встановити ліміт на загальні витрати, в рамках яких парламент може вносити зміни 1 парламент може збільшити витрати, але якщо будуть збільшені доходи 0 парламент має необмежене право в підготовці та зміні бюджету</p> <p>Ініціатива референдуму 4 необмежене 2 обмежене 0 не має права</p>
Незаконодавчі повноваження	
<p>Формування кабінету 4 президент формує кабінет 3 президент формує кабінет, який затверджує парламент 1 президент призначає прем'єр міністра, який затверджується парламентом 0 президент не може призначати кабінет міністрів</p> <p>Вотум недовіри 4 парламент не може висловити вотум недовіри до кабінету 2 парламент може висловити вотум недовіри, у відповідь президент може розпустити парламент 1 конструктивний вотум недовіри 0 необмежене право парламенту висловлювати вотум недовіри</p>	<p>Відставка кабінету 4 президент може відправляти кабінет міністрів у відставку без обмежень 2 обмежене право відправляти кабінет у відставку 1 президент може відправляти кабінет у відставку за підтримки парламенту 0 парламент може відправляти кабінет чи міністрів у відставку</p> <p>Розпуск парламенту 4 необмежене право 3 обмежене частотою або строками 2 вимагає нових президентських виборів 1 обмежене: як відповідь на вотум недовіри 0 не має права</p>

Додаток Б
Індексний підрахунок обсягу повноважень президентів
посткомуністичного простору

	Право вето	Право видавати укази	Право у сфері бюджетної політики	Ініціатива референдуму	Загалом законодавчі
Білорусь	2	4	0	4	10
Болгарія	1	1	0	0	2
Литва	1	1	0	0	2
Молдова	0	1	0	4	5
Польща 1992–1996	2	0	0	2	4
Польща 1997–	1	0	0	2	3
Румунія	0	1	0	4	5
Росія	2	4	0	0	6
Україна 1997–2005, 2010–2014	2	4	0	2	8
Україна 2006–2010, 2014–	2	1	0	2	5

	Формування кабінету	Відставка кабінету	Вотум недовіри	Розпуск парламенту	Загалом незакондавчі
Білорусь	3	2	4	0	9
Болгарія	0	0	0	0	0
Литва	1	0	2	1	4
Молдова	1	0	0	1	2
Польща 1992–1996	1	0	2	1	4
Польща 1997–	1	0	1	1	3
Румунія	1	0	0	1	2
Росія	1	4	2	1	8
Україна 1997–2005, 2010–2014	1	4	0	0	5
Україна 2006–2010, 2014–	1	0	0	1	2

	Загалом законодавчі	Загалом незакондавчі	Загалом
Білорусь	10	9	19
Болгарія	2	0	2

Литва	2	4	6
Молдова	5	2	7
Польща 1992–1996	4	4	8
Польща 1997–	3	3	6
Румунія	5	2	7
Росія	6	8	14
Україна 1997–2005, 2010–2014	8	5	13
Україна 2006–2010, 2014–	5	2	7

Додаток В
Індексація обсягу повноважень президента та парламенту

Критерій	Президентський індекс	Парламентський індекс
Вибори президента	1 — президент обирається населенням 0,5 — президент обирається населенням, але якщо на посаду президента претендує лише один кандидат, голосування не проводиться 0 — президент не обирається населенням	1 — президент обирається парламентом або спеціальною виборчою колегією 0,5 — президент обирається населенням, але якщо на посаду президента претендує лише один кандидат, голосування не проводиться 0 — президент обирається населенням
Носій виконавчої влади	1 — виконавча влада належить президенту, котрий очолює уряд (адміністрацію) 0,5 — президент розділяє виконавчі повноваження з урядом 0 — президент позбавлений виконавчих повноважень	1 — єдиним органом виконавчої влади є відповідальний перед парламентом уряд 0,5 — виконавча влада розподілена між урядом і президентом 0 — уряд повністю підпорядковано президентові
Призначення прем'єр-міністра	1 — президент призначає прем'єр-міністра (або сам виконує його функції) 0,5 — президент ділить повноваження щодо призначення прем'єр-міністра з парламентом (узгоджене призначення) 0 — президент не впливає на призначення прем'єр-міністра (або зобов'язаний при його призначенні враховувати партійний склад парламенту)	1 — прем'єр-міністр призначається парламентом або президентом, котрий зобов'язаний враховувати партійний склад парламенту 0,5 — парламент поділяє повноваження щодо призначення прем'єр-міністра з президентом (узгоджене призначення) 0 — парламент позбавлений можливості впливати на призначення прем'єр-міністра
Призначення інших членів уряду	1 — президент призначає міністрів самостійно 0,5 — президент ділить повноваження щодо призначення міністрів з прем'єр-міністром та/або парламентом (узгоджене призначення) 0 — президент позбавлений можливості впливати на склад кабінету (або зобов'язаний враховувати думку парламенту та/або прем'єр-міністра)	1 — призначення міністрів є прерогативою парламенту та/або прем'єр-міністра 0,5 — парламент (прем'єр-міністр) ділить повноваження щодо призначення міністрів з президентом (узгоджене призначення) 0 — парламент позбавлений можливості впливати на склад кабінету
Формування нового кабінету	1 — президентських виборів 0,5 — президентських і парламентських виборів	1 — парламентських виборів 0,5 — парламентських та президентських виборів

після..	0 — парламентських виборів	0 — президентських виборів
Вотум недовіри	1 — може бути проігнорованим президентом і урядом 0,5 — завжди призводить до відставки президента або до розпуску парламенту 0 — завжди призводить до відставки уряду (парламент не може бути розпущено у відповідь на вотум недовіри)	1 — завжди призводить до відставки уряду (парламент не може бути розпущено у відповідь на вотум недовіри) 0,5 — завжди призводить до відставки президента або до розпуску парламенту 0 — може бути проігнорованим президентом і урядом
Законодавча ініціатива	1 — президент володіє правом законодавчої ініціативи поряд з парламентом (окремими депутатами, депутатськими групами) та урядом 0,5 — поряд з парламентом, урядом і президентом, правом законодавчої ініціативи володіють й інші актори (суди, виборці та ін.) 0 — у президента відсутнє право законодавчої ініціативи	1 — право законодавчої ініціативи належить лише парламенту (окремим депутатам, депутатським групам) та уряду 0,5 — поряд з парламентом та урядом, правом законодавчої ініціативи володіють президент та інші актори (суди, виборці та ін.) 0 — президент володіє правом законодавчої ініціативи поряд з парламентом та урядом
Вето президента	1 — вето долається кваліфікованою більшістю голосів (2/3; 3/4; 3/5; 4/5) 0,5 — для подолання вето потрібна абсолютна або відносна більшість голосів 0 — право вето відсутнє або, незважаючи на відхилення законопроекту президентом, він набирає чинності (далі передаючись на референдум)	1 — право вето відсутнє або, незважаючи на відхилення законопроекту президентом, він набирає чинності (далі передаючись на референдум) 0,5 — для подолання вето потрібна абсолютна або відносна більшість голосів 0 — вето долається кваліфікованою більшістю голосів (2/3; 3/4; 3/5; 4/5)
Розпуск парламенту	1 — президент розпускає парламент за власною ініціативою 0,5 — президент розпускає парламент за ініціативою інших акторів (прем'єр-міністра, парламенту і т.д.) 0 — президент не може розпустити парламент	1 — президент не може розпустити парламент 0,5 — президент розпускає парламент за ініціативою інших акторів (прем'єр-міністра, парламенту і т.д.) 0 — президент розпускає парламент за власною ініціативою
Сумісність депутатського мандату з урядовою посадою	1 — не сумісний 0,5 — сумісний для членів однієї палати і не сумісний для членів іншої 0 — сумісний	1 — сумісний 0,5 — сумісний для членів однієї палати і не сумісний для членів іншої 0 — не сумісний

Додаток Г

Індексні показники обсягу повноважень президентів за О. І. Зазанаєвим

+10 +9 +8 +7 +6 +5 +4	Казахстан Киргизстан I, Росія Білорусь, [Грузія I] Азербайджан Грузія II Україна I, Киргизстан II	Кластер президентіалізованих напівпрезидентських систем
+3 +2 +1 0 -1 -2 -3	Вірменія I Україна II, Франція Вірменія II, Польща Литва Болгарія, Португалія	Кластер збалансованих напівпрезидентських систем
-4 -5 -6 -7 -8 -9 -10	Австрія, Словаччина Македонія, Румунія, Хорватія Словенія, Фінляндія Ірландія, Ісландія	Кластер парламентаризованих напівпрезидентських систем

Вірменія I — до реформи 2005 р.

Вірменія II — після реформи 2005 р.

Грузія I — до реформи 2004 р. (президентська система)

Грузія II — після реформи 2004 р.

Киргизстан I — до реформи 2006–2007 рр.

Киргизстан II — після реформи 2006–2007 рр.

Україна I — до 1 січня 2006 р.

України II — після 1 січня 2006 р.

Додаток Д
Порівняння ідеальних типів «нації-держави» та «держави-нації»

	Нація-держава	Держава-нація
Почуття належності або «ми-відсутність»	Загальна прихильність до традиції однієї найбільшої культурної цивілізації. Ця культурна ідентичність співвідноситься з існуванням державних кордонів з деякими винятками	Існує прихильність до більш ніж однієї культурної цивілізації всередині чинних кордонів. Однак ці прихильності заважають ідентифікації зі всією державою
Культурна політика	Існують єдині спроби сприяти одній ядровій культурній ідентичності, особливо одній офіційній мові. Різноманітність культур не визнається. Мета — єдність у спільності	Існує визнання та підтримка більш ніж однієї культурної ідентичності (і більш ніж однієї офіційної мови). Мета — єдність у відмінності
Територіальний розподіл влади	Держава унітарна або федеративна, але мононаціональна та симетрична	Звичайно федеративна система і завжди асиметрична. Держава може бути унітарною у випадку, коли не дотримується агресивної політики нації-держави та де-факто сповідує багатомовність
Етнокультурні та територіальні поділи	Подібні розколи не такі важливі	Подібні розколи важливі, але визнаються як такі та демократично керовані
Автономістські та сепаратистські партії	Автономістські партії зазвичай не «коаліційноздатні». Сепаратистські партії поза законом або маргіналізовані в демократичному електоральному полі	Автономістські партії можуть управляти у федеративних одиницях та бути «коаліційноздатними» в центрі. Ненасильницькі сепаратистські партії можуть іноді брати участь в демократичному політичному процесі
Політична ідентичність	Громадяни відчувають свою приналежність до держави та єдиної культурної нації водночас	Багато громадян мають різноманітні, але додаткові ідентичності
Підкорення та лояльність	Громадяни вірять у слухняність держави та лояльність до нації.	Громадяни відчувають покірність до держави та ідентифікації її інститутів. Жодна не ґрунтується на єдиній національній ідентичності

Додаток Е
Порівняння різних моделей демократії за А. Лейпхартом

	Мажоритарна демократія	Консенсусна демократія	Консоціальнона демократія
1	Мінімально виграваний кабінет	Розширений кабінет	Сегментоване суспільство
2	Домінування кабінету над законодавчою гілкою влади	Розподіл влади	Велика коаліція
3	Двопартійна система	Багатопартійна система	Пропорційність
4	Мажоритарна система виборів	Пропорційна система виборів	Автономія сегментів
5	Плюралізм зацікавлених груп	Корпоративне представництво зацікавлених груп	Взаємне вето (меншості)
6	Однопалатний парламент	Двопалатний парламент	
7	Унітарність та централізоване управління	(Не)територіальний федералізм та децентралізація	
8	Гнучка конституція	Закріпленість конституції	
9	Парламентський суверенітет	Судовий контроль	
10	Залежний центральний банк	Незалежність центрального банку	

Додаток Ж
Сприятливі умови для встановлення консоціональної демократії

	1968	1969	1977	1985
1	Чіткі лінії розмежування між субкультурами	Чіткі лінії розмежування між субкультурами	Відокремленість сегментів та федералізм	Географічна концентрація сегментів
2	Баланс влади серед субкультур	Баланс влади серед субкультур	Баланс влади серед субкультур	Відсутність сегмента більшості та сегментів рівного розміру
3	Зовнішні загрози	Зовнішні загрози	Невеликий розмір країни	Зовнішні загрози
4	Відносно низьке навантаження на систему	Відносно низьке навантаження на систему	Невеликий розмір країни	Невелика кількість населення
5	Помірний націоналізм	-	Всеосяжна лояльність	Всеосяжна лояльність
6	Ставлення населення сприятливе для урядування через велику коаліцію	Широке утвердження принципу управління картелем еліт	-	-
7	-	Тривалість часу дії консоціональної демократії	-	-
8	-	Внутрішній політичний зв'язок усередині субкультур	-	-
9	-	Відповідна артикуляція інтересів субкультур	-	-
10	-	-	Помірна багатопартійна система	Невелика кількість сегментів
11	-	-	Репрезентативна партійна система	-
12	-	-	Наскрізні поділи (в деяких випадках)	-
13	-	-	Традиція акомодатії еліт	Традиція акомодатії еліт
14	-	-	-	Соціоекономічна рівність

Додаток 3
Моделі демократії

Мажоритарна модель демократії	Консенсусна модель демократії
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зосередження виконавчої влади в руках однопартійного кабінету, обраного простою більшістю. В основному складається із членів партії, що має більшість місць у парламенті, представники меншості до нього не входять. 2. Перевага уряду. Кабінет складається з лідерів об'єднаної партії більшості, його звичайно підтримує ця більшість, і він може впевнено розраховувати, що буде перебувати при владі й матиме схвалення своїх законодавчих пропозицій. 3. Двопартійна система. 4. Мажоритарна й диспропорційна система виборів. Членів парламенту обирають в одномандатних округах найбільшою кількістю поданих голосів, цю систему називають «перший, хто прийшов до фінішу»: виграв кандидат, що отримує більшість голосів, а якщо немає більшості — то найчисленнішу меншість. Така система відображає диспропорційність результатів, або є «штучною більшістю». 5. Плюралізм зацікавлених груп. Означає, що існує конкуренція й боротьба між зацікавленими групами, які впливають на уряд. 6. Унітарне й централізоване врядування. 7. Зосередження законодавчої влади в однопалатному законодавчому органі. 8. Конституційна «гнучкість». «Неписана» конституція означає, що не існує єдиного документа, який би визначав склад і повноваження державних інститутів і права громадян. Натомість існує ряд основних законів, зміни в які можна внести простою більшістю. 9. Конституційний контроль, здійснюваний законодавчою владою 10. Контроль виконавчої влади над центральним банком 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Поділ виконавчої влади між різними партіями в кабінетах, створених на основі широкої коаліції. Суть полягає в тому, щоб усі або більшість головних партій поділяли виконавчу владу в складі широкої коаліції. 2. Рівновага влади між виконавчим і законодавчим органами. 3. Багатопартійна система. Наявне розмаїття сегментів у плюралістичному суспільстві відображено в багатомірності партійної системи. 4. Пропорційна виборча система. Основна мета пропорційної системи полягає в тому, що всі значущі сегменти повинні бути представлені в органах, що приймають рішення, пропорційно. 5. Корпоративне представництво зацікавлених груп. 6. Федералізм і децентралізоване врядування. З усіх питань, що мають загальне значення, рішення повинні прийматися всіма сегментами разом, із приблизно пропорційним ступенем впливу. 7. Сильний варіант бікамералізму. Головна причина введення двопалатного парламенту замість однопалатного полягає в необхідності забезпечити представництво меншин у другій або верхній палаті. 8. Конституційна «негнучкість» і право вето. Конституція — єдиний документ, що містить основні правила врядування, які можна змінити тільки певною більшістю. Внести зміни можливо, якщо “за” виступає більшість членів кожного сегмента. 9. Судовий контроль. 10. Незалежність центрального банку

Додаток К
**Моделі демократії для суспільств із соціально-політичними
розмежуваннями**

	Консоціональна модель	Доцентрова модель	Корпоративна модель
Вибори	Пропорційна система за партійними списками у великих округах задля максимізації пропорційності	Система, за якої політики залежать від інших общини, ніж від власних	Колективні виборчі списки
Кабінет	Уряд великої коаліції, вето меншин з важливих питань	Уряд багатоетнічної коаліції, немає вето меншин	Формальний поділ влади, що базується на кількості отриманих голосів
Партії	Етнічні партії, кожна представляє власну групу	Неетнічні або багатоетнічні партії чи партійні коаліції	Етнічні партії для певних груп
Автономія	Автономія сегментів та етнічний федералізм	Неетнічний федералізм або автономія	Поділ території на декілька самостійних одиниць

Додаток Л
Результати виборів до Верховної Ради України у 1998 році

	Голо си	Міс ця	% місць	Міс ця в одно ман датн их окру гах	% місць в одно ман дат них округа х	Всього	%
Комуністична партія України	24,5	84	37,33	38	16,89	122	27,11
Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України «За правду, за народ, за Україну!»	8,56	29	12,89	5	2,22	34	7,56
Прогресивна соціалістична партія України	4,05	14	6,22	2	0,89	16	3,56
Виборчий блок партій «Трудова країна»	3,06	-	-	1	0,44	1	0,22
Партія захисників Вітчизни	0,31	-	-	-	-	-	-
Всеукраїнська партія трудящих	0,79	-	-	-	-	-	-
Всього лівих	40,63	127	56,44	46	20,44	173	38,44
Партія зелених України	5,44	19	8,44	-	-	19	4,22
Народно-демократична партія	5,01	17	7,56	12	5,33	29	6,44
Всеукраїнське об'єднання «Громада»	4,68	16	7,11	7	3,11	23	5,11
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	4,01	14	6,22	3	1,33	17	3,78
Аграрна партія України	3,68	-	-	8	3,56	8	1,78
Виборчий блок партій «Партія праці та Ліберальна партія — РАЗОМ»	1,89	-	-	1	0,44	1	0,22
Виборчий блок партій «Блок Демократичних партій — НЕП (народовладдя, економіка, порядок)»	1,23	-	-	1	0,44	1	0,22
Партія національно-економічного розвитку України	0,94	-	-	-	-	-	-
Виборчий блок партій «СЛОН — Соціально-Ліберальне Об'єднання»	0,91	-	-	1	0,44	1	0,22
Партія Регіонального відродження України	0,91	-	-	2	0,89	2	0,44
Партія «Союз»	0,7	-	-	1	0,44	1	0,22
Всеукраїнська партія жіночих ініціатив	0,58	-	-	-	-	-	-
Соціал-демократична партія України	0,32	-	-	-	-	-	-
Партія мусульман України	0,2	-	-	-	-	-	-
Партія духовного, економічного і	0,2	-	-	-	-	-	-

соціального прогресу							
Виборчий блок партій «Європейський вибір України»	0,14	-	-	-	-	-	-
Всього центристських	30,84	66	29,33	36	16	102	22,67
Народний Рух України	9,4	32	14,22	14	6,22	46	10,22
Партія «Реформи і порядок»	3,13	-	-	3	1,33	3	0,67
Виборчий блок партій «Національний фронт»	2,72	-	-	5	2,22	5	1,11
Виборчий блок партій «Вперед, Україно!»	1,74	-	-	2	0,89	2	0,44
Українська Християнсько-демократична партія	1,3	-	-	2	0,89	2	0,44
Республіканська Християнська партія	0,54	-	-	-	-	-	-
Українська Національна Асамблея	0,4	-	-	-	-	-	-
Виборчий блок партій «Менше слів»	0,17	-	-	1	0,44	1	0,22
Всього правих	19,43	32	14,22	27	12	59	13,12
Проти всіх	5,26						
Незалежні				116	51,56	116	25,78
Недійсні	3,09						
Всього	100	225	100	225	100	450	100

Додаток М
Результати виборів до Верховної Ради України у 2002 році

	Голоси	Місця	Місця в одномандатних округах	Всього
Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»	23.57	70	42	112
Комуністична партія України	19.98	59	6	65
Виборчий блок політичних партій «За Єдину Україну!»	11.77	35	66	101
Виборчий блок політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко»	7.26	22	-	22
Соціалістична партія України	6.87	20	3	23
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	6.27	19	5	24
Блок Наталії Вітренко	3,22	-	-	-
Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє»	2,11	-	-	-
Команда озимого покоління	2,02	-	-	-
Комуністична партія України (оновлена)	1,39	-	-	-
Партія зелених України	1,30	-	-	-
Партія «Яблуко»	1,15	-	-	-
Блок «Єдність»	1,09	-	3	3
Демократична партія України — Демократичний Союз	0,87	-	4	4
Партія «Нове покоління України»	0,77	-	-	-
Партія «Русский блок»	0,73	-	-	-
Блок «ЗУБР»	0,43	-	-	-
Комуністична партія робочих і селян	0,41	-	-	-
Селянська партія України	0,37	-	-	-
Партія реабілітації народу України	0,35	-	-	-
Всеукраїнська партія трудящих	0,34	-	-	-
Всеукраїнське об'єднання християн	0,29	-	-	-
Соціал-демократична партія України	0,26	-	-	-
Блок Народного руху України	0,16	-	-	-
Блок «Проти всіх»	0,11	-	-	-
Українська морська партія	0,11	-	1	1
Народна партія вкладників і соціального захисту	0,10	-	-	-
Всеукраїнська партія «Нова сила»	0,10	-	-	-
Український християнський рух	0,09	-	-	-
Партія всеукраїнського об'єднання лівих «Справедливість»	0,08	-	-	-

Українська національна асамблея	0,04	-	-	-
Блок «Новий світ»	0,04	-	-	-
Партія «Ліберальна Україна»	0,03	-	-	-
Партія національно-економічного розвитку України	-	-	1	1
Безпартійні	-	-	94	94
Всього	100	225	225	450

Додаток Н
Коаліції у Верховній Раді

№ скликання ВР	Назва більшості/коаліції	Строки діяльності	Кількість фракцій/партій/блоків, що входять до більшості	Кількість депутатів, що входять до більшості
I	«Група 239»	1990–1994	1	239
II	Існування ситуативної більшості	1994–1998	5	-
III	Парламентська більшість	1998–2002	11+позафракційні народні депутати	-
IV	Парламентська більшість	2002–2006	9	231
V	Антикризова коаліція	7.07. 2006 р. – 2007 р.	5	239
VI	Коаліція демократичних сил	29.11.2007–17.12.2008	2	227
	Коаліція «Національного розвитку, стабільності та порядку»	17.12.2008–11.03.2010	3	247
	Коаліція депутатських фракцій «Стабільність і реформи»	11.03.2010–4.10.2010	3+народні депутати України	235
	Парламентська більшість «Стабільність та реформи»	2010–2012	3	227
VII	Парламентська більшість	2012–2014	2+народні депутати	265
	Коаліція «Європейський вибір»	2014	5	250
VIII	Європейська Україна	2014–2016	5	302
		2016 – сучасність	2	237